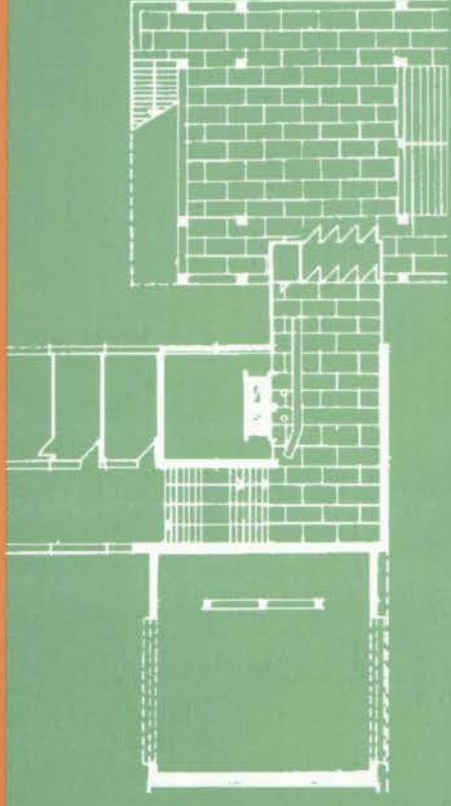

20. stoletje: arhitektura od moderne do sodobne Vodnik po arhitekturi

20. stoletje: arhitektura od moderne do sodobne Vodnik po arhitekturi

zbirka

Dnevi evropske kulturne dediščine

20 stoletje: arhitektura od moderne do sodobne Vodnik po arhitekturi

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

72(497.4)“19”

DVAJSETO

20. stoletje : arhitektura od moderne do sodobne : vodnik po arhitekturi / [avtorji uvodnih besedil Gojko Zupan, Jelka Pirkovič, Miha Dešman ; avtorji tekstov Stane Bernik ... [et al.] ; fotografije Miran Kambič ... [et al.] ; urednica Damjana Prešeren]. - Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2001. - (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine)

ISBN 961-6420-00-3

1. Gl. stv. nasl. 2. Bernik, Stane 3. Prešeren, Damjana

114364160

© 2001 ZAVOD ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE

zbirka DNEVI EVROPSKE KULTURNE DEDIŠČINE, zasnova zbirke JERNEJA BATIČ avtorji uvodnih besedil GOJKO ZUPAN, JELKA PIRKOVIČ, MIHA DEŠMAN avtorji tekstov STANE BERNIK, JOVO GROBOVŠEK, ANDREJ HRAUSKY, NATAŠA KOSELJ, JANEZ KOŽELJ, BREDA MIHELIC, EVA PEZDIČEK, JELKA PIRKOVIČ, DAMJAN PRELOVŠEK, VOJTEH RAVNIKAR, DANIJELA TOMŠIČ, ALEŠ VODOPIVEC, MARUŠA ZOREC, GOJKO ZUPAN izdajatelj ZAVOD ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE, CANKARJEVA 4, LJUBLJANA zanj JANEZ KROMAR urednica DAMJANA PREŠEREN fotografije MIRAN KAMBIČ, LEOPOLD BRICELJ (str. 43), ANDREJ ČERNIGOJ (str. 95), DAMJAN GALE (str. 112), JANEZ KALIŠNIK (str. 26, 27, 28, 32, 64, 68, 70, 73, 148, 166, 202), KUČEJ (str. 11), ALEŠ VODOPIVEC (str. 180) design ID STUDIO primarna tipografija SCALA & SCALA SANS, FSI načrti in risbe ARHIV AB, ARHIV ZVKDS, ŠPELA NARDONI, MATEJ VOZLIČ (str. 53) organizacija tiska BOŽNAR & PARTNER barvni izvečki HIFI COLORSTUDIO tisk SCHWARZ naklada 2000 LJUBLJANA, SEPTEMBER 2001

Kazalo

GOJKO ZUPAN Arhitektura dvajsetega stoletja	5
JELKA PIRKOVIČ Ohranjanje stavbne dediščine dvajsetega stoletja	11
MIHA DEŠMAN Danes je sin od Včeraj in oče od Jutri... ..	24
Priporočilo št. R (91) 13.....	36
Dodatek priporočilu št. R (91) 13	37
EŠD	
V Ljubljani	
376 Nebotičnik	43
1588 Vila Oblak	49
373 Narodna in univerzitetna knjižnica	53
398 Tromostovje in tržnice	56
384 Žale	59
1587 Moderna galerija	63
357 Glavna zadružna zveza	67
8811 Kozolec	71
8825 Parlament	77
14293 Trgovska hiša komunalnega centra v Šiški	81
14297 Poslovno-trgovski center Astra.....	85
14296 Mednarodna avtomatska centrala	89
337 Gospodarsko razstavišče	93
9756 Trg revolucije	101
4158 Nova draveljska cerkev Kristusovega učlovečenja	107
14283 Poslovno-stanovanjska hiša na Poljanski cesti.....	111
14282 Srednja zdravstvena šola	115
Drugod po Sloveniji	
429 Maribor: Mestna delavska kolonija	121
433 Maribor: Banka v Tyrševi ulici	127
14288 Maribor: Višja ekonomsko komercialna šola	133
14290 Maribor: Tribuna športnega parka Branik	139
14289 Maribor, Tezno: Farmadent	143
14294 Ajdovščina: Letno kopališče	147
14285 Črnomelj: Dijaški dom Borisa Kidriča	151
14284 Kočevski Rog: Centralni objekt Kočevskega Roga, Baza 20	157
1579 Kranj: Zgradba okrajnega ljudskega odbora	161
14287 Kranjska gora: Hotel Prisank	165
14286 Loret nad Izolo: Hotelski kompleks Belvedere	169
14295 Sežana: Prizidek k sežanski občinski stavbi.....	173
14291 Srebriče, Novo Mesto: Pokopališče Srebriče	177
14281 Stražišče pri Kranju: Osnovna šola Stražišče	183
9187 Štanjel na Krasu: Vila Ferrari	187
14292 Velenje: Trgovsko-stanovanjski blok	191
Barvne reprodukcije	193

EŠD je evidenčna številka enote iz Zbirnega registra dediščine (ZRĐ), ki ga vodi Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo na podlagi pravilnika o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Ur.l. RS 26/95).

Arhitektura dvajsetega stoletja

Pred vami je nov, nekoliko drugačen pregled arhitekture dvajsetega stoletja v Sloveniji. Izbor predstavljenih arhitektur je strog, ker takega najprej narekuje namen knjige in njen obseg. Med izbranimi deli niso zgolj arhitekturno najbolj izstopajoče stavbe, kar jih je v preteklem stoletju nastalo v Sloveniji. Avtorji knjige, arhitekti in umetnostni zgodovinarji smo skupaj izbrali tipične stvaritve preteklega časa, značilne priče razvoja prostora, miselnosti in arhitekture v našem okolju. Izbor naj spodbudi javno razmišljanje in konservatorsko vrednotenje, omogoči naj boljše in bolj strokovno zaščito vseh zgodovinsko izstopajočih stavb 20. stoletja in ne le pomembnih kulturnih spomenikov ter izdelkov znanih avtorjev - nosilcev likovnega razvoja. Likovna vrednost je bila eno od bistvenih izhodišč izbora, vendar ne edino, saj je potrebno enakovredno obravnavati funkcijo, socialno in zgodovinsko vrednost posameznih stavb in celot. Skušali smo upoštevati čim večje število avtorjev in vse slovenske regije.

Časovni okvir ustvarjanja je v knjigi postavljen v obdobje po prvi svetovni vojni, ker je bila arhitektura, nastala pred letom 1920, v isti zbirki DEKD že predstavljena v samostojni knjigi. Končna meja izbora se približuje letu 2000, čeprav konservatorji radi postavljamo mejo nekoliko prej in presojava z večjo časovno oddaljenostjo. Izhodiščna časovna meja je dodatno pogojena z novim ustvarjalnim elanom po končani prvi svetovni vojni in z ustanovitvijo domače univerze z oddelkom za arhitekturo. Sovpada s prihodom največje avtoritete slovenske arhitekture v domač kulturni prostor, z vrnitvijo Jožefa Plečnika v rojstno Ljubljano. Zgodovina je skupaj z arhitekturno šolo poudarila večji pomen slovenske prestolnice in po njej poimenovane Ljubljanske šole za arhitekturo.

Izbor ni prvi pregled naše arhitekture, saj se je več teoretikov, predvsem umetnostnih zgodovinarjev (praviloma konservatorjev) in arhitektov, ukvarjalo z analizo posameznih arhitekturnih obdobj, zlasti v strokovnih revijah. Med obema vojnama so pisali v glasilo Arhitektura, kasneje v revijah Arhitekt, Sinteza in v edini preživeli ab-arhitektov bilten. V domači literaturi je arhitekta 20. stoletja prvi najmanj enakovredno postavil ob druge likovne ustvarjalce že France Stele v Orisu zgodovine umetnosti pri Slovencih, ki je izhajal v reviji Dom in svet leta 1923. Konservator Stele se ni branil vrednotenja sočasne arhitekture, zavedal se je, da je njena obravnava nujna za natančnejše razumevanje vseh starejših stavb, ustvarjalnosti same in za celostno konservatorstvo. Umetnostni zgodovinar je pisal celo monografije o Plečniku in usmerjal njegovo ustvarjanje ter spodbujal urbanizem. *Umetnosti kot izrazu vseobsežne narodne kulture more dati pravo podlago po mojem le arhitekturna umetnost, ki podredi vse sile enotni formalnosti in kvalitativni smeri.*

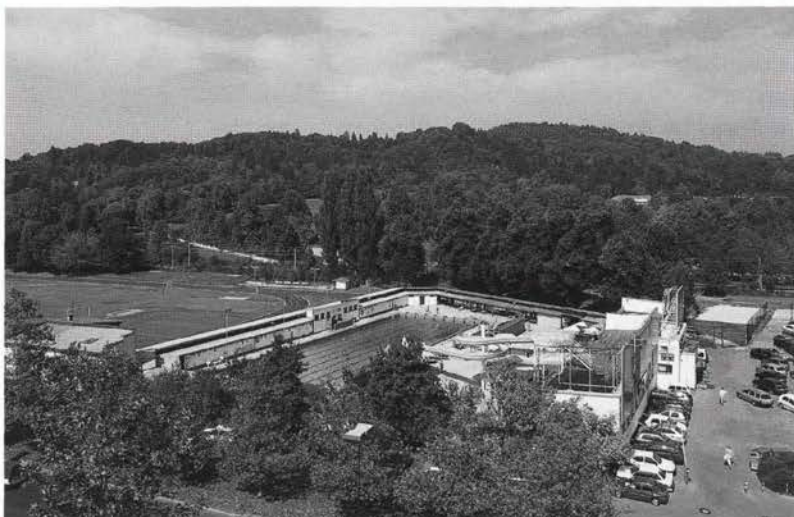
Po letu 1945 je število knjig o arhitekturi naraslo, nekaj več je bilo revijalnih objav. Od osemdesetih let naprej je množica objav v periodiki skoraj nepregledna, posamezni članki izhajajo celo v uglednih tujih publikacijah; vendar ostajajo knjige o arhitekturi v slovenskem jeziku bele vrane. Daljša pionirska razprava, brez stroge selekcije, vendar s številnimi dragocenimi podatki, je delo Franceta Šijanca. Pronicljive analize je večkrat pisal Nace Šumi in ob tem usmerjal študente v obravnavo moderne arhitekture. Nepogrešljiv temelj vseh analiz arhitekture 20. stoletja je pripravil Stane Bernik, ki je v katalogu razstave 1945–78 z izborom segel do srede sedemdesetih let in povezal ustvarjalnost arhitektov, fotografov in oblikovalcev, kar je potrdil z objavo svojih ocen v knjigi iz zbirke Pogledi. Med kritiki srednje generacije je najbolj marljiv Peter Krečič. Most med zmernim funkcionalizmom tridesetih let in povojnim ustvarjanjem predstavlja arhitekt Dušan Grabrijan, ob njem svetovljanski pisec in konservator Marjan Mušič. Za Ljubljano so nepogrešljivi Braco Mušič, Aleš Vodopivec, Marko Pozzetto in drugi pisci. Različni avtorji so pisali monografske obravnave in širši publiki pokazali delo Jožeta Plečnika, Maksa Fabianija, Milana Miheliča, Ivana Vurnika, Vladimirja Šubica, Eda Ravnikarja, Marka Mušiča in Danila Fürsta. Posamezne knjige se ukvarjajo z regionalno tipiko ali stilnimi obdobji. Malo je celostnih analiz s primerjavo evropskega konteksta in nobenega celostnega pregleda vseh plasti arhitekturnega ustvarjanja. Zgodovina preteklega stoletja je bila dinamična v iskanju novih in varovanju obstoječih vrednot. Naša knjiga naj bo spodbuda sobivanju arhitekture, novo nastajajoče in tiste, ki jo zgodovina in strokovnjaki prepoznajo kot našo dediščino, vendar živi del dediščine, arhitekturo žlahtnih funkcij fizičnega in duhovnega bivanja.

Slovenija po prvi svetovni vojni ni bila preprežena s sodobno arhitekturo. Razen v s secesijo plemeniteni Ljubljani je prevladoval historizem, sterilno iskanje sinteze novega v starih okvirih. Plečnik je prestopil to mejo, se naslonil na Fabianijeva urbanistična izhodišča in jim v Ljubljani dodal vsebino. Postavljal je simbolno arhitekturo, ki je provincialno mesto spreminjala v prestolnico s stadionom, tržnicami, poudarjenimi mostovi, veliko knjižnico, centralnim pokopališčem. Inventivno je obnavljal Rimski zid in skrbno ohranil stari most v obrobi novih brvi in balustrad Tromostovja. Vzporedno je delal v Pragi in vzore s prenovljenih Hradčanov prenašal v rodno mesto ali pa uporabljal ureditve v Ljubljani kot poskus za češke rešitve. Plečnik ni delal le v Ljubljani, njegova nacionalna označba Prekmurja je bila cerkev v Bogojini in poklon prestolnici države velika cerkev sv. Antona v Beogradu, pendant Meštrovičevi Avali.

Obdobje med obema vojnama je bilo prelomno pri uveljavljanju novih zamisli in materialov. Modernizem, pri nas običajno poimenovan funkcionalizem, je v Sloveniji povzel različna teoretična in praktična izhodišča in spremenil urbanistična razmišljanja: vpeljal je mesto v zelenju, delavske kolonije, coniranje ter tipe stavb, ki jih prej nismo imeli. Pojavila se je moderna vila z ravno streho, stolpnica, industrijska hala, kinodvorana, raznoliki športni objekti. Funkcionalizem in njegove variacije so v tridesetih letih postali vodilna usmeritev slovenske arhitekture in jo obvladovali do šestdesetih let. Socialistični realizem je bil pri nas samo variacija osnovnega funkcionalističnega

slogovnega trenda in njegovih oblik ter materialov. Podobno velja za razvoj konservatorstva, saj se je s Steletom in s pomočjo Marjana Mušiča tik pred drugo svetovno vojno razvilo v usklajeno, teoretično in praktično podprto področje, skoraj samostojno znanstveno disciplino in z izkušnjami prenove Ptujске Gore, Minoritskega samostana na Ptujju in posameznih gradov po vojni samozavestno stopilo na pot prenove porušenih, gospodarsko in politično zapuščenih gradov ter zapostavljenih cerkva.

V državi SHS, kasnejši Jugoslaviji, se je spremenila struktura na-

Stanko Bloudek: kopališče Ilirija, Ljubljana 1929–1931

ročnikov. Nekdaj vodilna katoliška cerkev, ki je tekoče sledila svetovne trende in vabila evropsko pomembne arhitekta, je v versko pluralni državi postala marginalen naročnik in pogosto celo spodbujevalec slabega okusa in zgledov. Razen redkih naročil, predvsem cerkvenih redov Jožetu Plečniku, je nivo padal. Kakovost je delno vzdrževalo nekaj Plečnikovih učencev, ki pa so ob političnih pritiskih in manjši kreativnosti po drugi svetovni vojni zapadli v dekorativizem. Razen izjemne nadgradnje draveljskega sakralnega ambianta (arhitekt Marko Mušič), ostaja nekdanje vodilno področje usmerjeno v izsiljene prizidave starejših cerkva, v stavbarstvo seštetih funkcij in kičasto kopicenje oblik ali materialov.

Samozavestno in bogato meščanstvo ter umetniki so iskali svoje novo bivališče v vili z vrtom. Za delavstvo so gradili stanovanjske kolonije, ki so upoštevale finančne zmožnosti, ambicioznost posameznih tovarnarjev, nove stanovanjske standarde od kopalnic do centralnih ogrevanj. Bolj racionalni tlorisni razporedi so se uveljavljali zelo počasi, enako oprema kuhinj. Vzporedno so nove trende razvijali različni avtorji. Josip Costaperaria je ustvarjalnost črpal iz Fabianijevih mondenih vzorov, France Tomažič je izšel iz jedra Plečnikove šole in ob upoštevanju Corbusierja, Ivan Vurnik je skupaj s svojimi učenci odvrigel dekorativnost secesije in natančno spremljal dunajsko socialno gradnjo, Vladimir Šubic je nadgradil praško šolo in socialne zglede Dunaja v klasicistični modernizem, stopnjevan v Nebotičnik, delavske kasarne in kinodvorane. Avgust Černigoj je po svoje spodbudil

spremembe z izzivalnimi eksperimenti in modeli, Jaroslav Černigoj je skupaj z Aleksandrom Devom načrtoval sodobno bančno palačo, Ivo Spinčič je posredoval odmeve Bauhausa. Emil Navinšek je oblikoval tloris brezkoridorne šole, tovarnar Bata nam je posredoval fasado z nizi kontinuiranih oken moderne veleblagovnice. Danes pogosto pozabljena posebnost je bil arhitekt in oblikovalec prvih domačih avtomobilov ter letal Stanko Bloudek. Načrtoval je ljubljansko kopališče Ilirija in skupaj z gradbenikom Rožmanom smučarske skakalnice v Planici, ki so tedaj v Evropi daleč presegle velikost in slavo Nebotičnika. Na ločenem obrobju, na Primorskem, so nastajale funkcionalistične arhitekture, odmev uradne fašistične države. Italija je gradila šole, železniške postaje, industrijske stavbe. Doblar, bloki v Anhovem in posamezne vile so ohranili funkcionalizem s pridihom fašistične ideologije, kar do danes onemogoča objektivno vrednotenje.

Plečnik je po prihodu na Univerzo skupaj in v tekmi z Vurnikom v Ljubljani ustvaril trdne temelje Ljubljanske arhitekturne šole. Slikarji in kiparji so morali na akademije v Zagreb, Beograd ali celo v Prago, mladi arhitekti so se šolali doma, kar je v njihovem vplivu in številčnosti do danes opazno v kulturnih krogih, saj so postali vodilni urbanisti, uradniki in načrtovalci, profesorji, oblikovalci, pisci, režiserji in scenografi. Redki so se še izobraževali na Dunaju, posamezniki so se, kot Edvard Ravnikar, od tam celo razočarano vračali. Ločitev od italijanskih šol je bila zaradi političnih prilik bolj očitna, francoski vplivi so prišli do izraza šele po drugi svetovni vojni. Iskanje slovenskih, slovanskih in klasičnih korenin je bilo skrito vodilo celo v likovnih formah, vsaj v kiparskem okrasu arhitektur. Žalost Slovencev, odrezanih od morja in krasa, žari iz rdečih oblog s kamni na pročeljih univerzitetne knjižnice. V vežo Nebotičnika so postavili simbolne glave larov, sv. Jurij je na palači ob Miklošičevi pobil zmaja in bronasti Mojzes je z nuka izbrano ljudstvo vodil v obljubljeno prihodnost.

Druga svetovna vojna je v arhitekturi Slovenije predstavljala manjšo cenzuro kot v drugih likovnih zvrsteh. Povojni razcvet je temeljil na znanju in izhodiščih ter celo materialih, razvitih do leta 1941. Vezna člena sta bila Narodna in univerzitetna knjižnica in Moderna galerija, obe popravljene in dokončani po letu 1945. Novi so bili posamezni načini dela, tako udarniška gradnja cest in stavb v podružbljenem prostoru, ki je postal last vseh. Gradnja se je razlila po vsem prostoru. Udarnišтво do konca stoletja odmeva v zadružni gradnji in v samostojno organizirani sosedski pomoči ljudi, v gradnji med prostimi vikendi, celo v strokovno zelo spornih prostovoljnih popravilih kulturnih spomenikov. So-gradnja je podprta z naredi sam sistemni številnih revij, s tipskim projektiranjem, nadomestnimi gradnjami. Banalno stavbarstvo je prevladalo s spodbujanjem črnih gradenj, z njihovo legalizacijo v samostojni državi, ne da bi upoštevali odnos do dediščine ali arhitekture in do nezazidljivih površin ter kakovostnega prostora.

Samozavest osvoboditeljev je uveljavila novo generacijo arhitektov, partizanov zmagovalcev. Primat na šoli je prevzel sodelavec of in najbolj samostojni Plečnikov učenec Edvard Ravnikar, med profesorji sta vidno vlogo odigrala partizana Boris Kobe in Edo Mihevc, med študenti so bili Vlasto Kopač, Svetozar Krizaj in drugi. Arhitekti so šolo razvili in postopoma osamosvojili. S pomočjo politike so smelo urednili osnovna urbanistična izhodišča mest v zelenju. Na odprti po-

ljani je zrasla Nova Gorica, na robu Ljubljane industrijska četrt Lito-
stroj in pod Rožnikom Študentsko naselje. Sledili so rudarsko Vele-
nje, ceste, tovarne v Kidričevem in ob obali ter drugi objekti. Arhitekti
so v tem obdobju imeli nekaj predprav, izvirajočih iz predvojnega
renomeja in zaradi povezanosti s politiko. Lahko so načrtovali ab-
straktne oblike javnih spomenikov in stavb. Plečnikovo starostno us-
tvarjanje je bilo na obrobju, čeprav odlikovano z nagradami (Prešer-
nova nagrada). Ostareli arhitekt je pomagal prenavljati med vojno
poškodovane spomenike: bombardirano Narodno in univerzitetno
knjižnico, cerkvi v Stranjah in v Železnikih. Iz srednjeveškega samo-
stana je v Križankah poustvaril letno gledališče. Z načinom dela, poz-
navanjem materialov, postopkov, merskih razmerij in nadgradnjo
znanih elementov v novo celoto je Plečnik zapustil svojim nasledni-
kom samostojno poustvarjalno področje prenove kulturnih spomeni-
kov. Posamezni učenci so ob bolj odmevnem vodenju šole in iskanju
novih smeri prevzeli večino dela pri prenovi in zaznamovali službe za
varovanje kulturnih spomenikov do poznih osemdesetih let. Odliko-
vali so se Anton Bitenc, Boris Kobe, Marjan Mušič, Vlasto Kopač,
Špelka Valentinčič, Staša Blažič in Nataša Šumi. S samosvojimi kon-
cepti je posebej izstopal Oton Jugovec. Osrednja osebnost je bil dolgo
Marjan Mušič, ki je predaval na fakulteti in s svojim znanjem poma-
gal reševati kulturne spomenike v tedanji Jugoslaviji in v Egiptu. Do
sedaj je bil edini konservator, ki je uspel izven ozkih meja Slovenije.

Drugi arhitekti so bili med vodilnimi v Jugoslaviji z novimi, drzni-
mi oblikovalskimi stvaritvami, ki sodijo med najboljša dela sloven-
skih arhitektov in jih je dovolj za samostojno knjigo. Posamezniki, ki
so uspeli v tujini, so do konca osemdesetih let delali večinoma v neu-
vrščenih državah, kjer so uspeli bolj zaradi političnih vezi in gradbeniš-
kih povezav kot zaradi kakovostne arhitekture. Kljub temu so ustvarjal-
ci, med njimi Edvard Ravnikar in Janez Kobe s svojo likovno kreativ-
nostjo zaznamovali posamezne stavbe od Bagdada do Belorusije.

Že pred prodorom v tujino so se morali arhitekti uveljaviti doma.
Povojna konjunktura, z gradnjo krajinsko premišljenih cest, industrij-
skih kompleksov in velikih stanovanjskih četrti ter šol jim je bila v
veliko pomoč. Finančno in politično bolj podprta je bila sredi petdese-
tih let gradnja Gospodarskega razstavišča, kjer sta beton in steklo
spodbudila nove oblike zadnjih odmevov modernizma. Konstrukcija
ni bila le slovensko zanikanje socialističnega ali patetičnega realizma,
arhitekti so pokazali pot naprej in ustvarili prvi nov, večji javni trg v
prestolnici. Avtorsko je delo zaznamoval Branko Simčič s sodelavci.
Vzporedno so potrdili pretanjen odnos do kulturne dediščine, cerkve
sv. Cirila in Metoda, delo arhitekta Plečnika. Prestavili so jo na novo
lokacijo, kar je do danes ostal unikum v Sloveniji.

Povojno obdobje bi lahko, z rahlo pesniško licenco, imenovali
doba Edvarda Ravnikarja. Sam in njegova šola so zaznamovali sloven-
sko arhitekturo druge polovice 20. stoletja. Ravnikar se je uveljavil z
natečaji v ožji domovini in Jugoslaviji ter v tujini. Dokončno se je po-
trdil po dokončanju spomeniškega kompleksa na Rabu, po zidavi olo
Kranj, in zmagi na natečaju za Trg revolucije v Ljubljani. Ravnikarjeva
karizma je dolgo žarela skozi Ljubljansko arhitekturno šolo in ta se po
njegovi izsiljeni upokojitvi ni več postavila na ustvarjalne noge. Uspeš-
ni arhitekti so večinoma organizirali samostojne biroje in v njih s po-

močjo mlajših sodelavcev postavili nove, visoke arhitekturne standarde.

Šestdeseta leta so bila čas najbolj raznolikega ustvarjanja v arhitekturi in verjetno vrhunec slovenske arhitekture druge polovice 20. stoletja. Slovenski umetniki so se izvili iz strogih okvirov in začeli načrtovati v različicah stilov in stilnih sintez. Znova so se pokazale značilnosti šole s smiselnimi konstrukcijami Savina Severja, kombinacijami materialov in pretehtanimi fasadnimi oblogami z mojstrskimi detajli Stanka Kristla in drugih ustvarjalcev. Samosvoj nadaljevalec Ravnikarjeve šole je Milan Mihelič. Ob vseh razpoznavnih elementih učitelja in pretehtani konstrukciji se je s fasadno oblogo blagovnico v Osijeku približal minimalističnim ploskvam slikarja Donalda Judda in z načrtovanimi steklenimi oblogami telefonskega centra prehitel domače in tuje vzore. Med močnejšimi tokovi se je uveljavil regionalizem, vključevanje krajinskih značilnosti v tlorisno in funkcionalno premišljene zgradbe. Kakovostno izstopajo Lajovčev hotel Prisanek v Kranjski gori, Šorlijeva kočica na Krimu in dela skupine Kras, ki jih je Vojteh Ravnikar popeljal skozi postmoderne oblike do minimalizma in proti novim poskusom združevanja krajine in arhitekture v posameznih vilah, v spomeniku Teharje in v pokopališču Srebrniče.

Arhitekti so se še naprej pogosto srečevali z iskanjem sinteze novega in starega. Na obrobju je, brez podpore v revijah, Andrej Kemr iz opuščениh zidov gradu Laško oblikoval gostinski ambient in iz lope za orodje v Volčjem Potoku izoblikoval eno najbolj celostnih kiparskih galerij za Boljkove brone. Na meji možnega je načrtovanje Jurija Kobeta, ko je iz baročnega Cekinovega gradu ustvaril funkcionalno zasnovan muzej in iz Fabianijeve secesijske strukture deklishe šole izoblikoval Ministrstvo za zunanje zadeve.

Izzivom nadgradnje arheološke mreže Emone, tako ljube Ravnikarju, sledi s projekti nove Univerzitetne knjižnice Marko Mušič in skuša ob temeljnem kamnu slovenske kulture, knjižnici, znova združiti želje slovenske kulture, študija, materialnih ostalin preteklosti in potreb sodobne arhitekture.

GOJKO ZUPAN

Ohranjanje stavbne dediščine dvajsetega stoletja

Izhodišča za razmislek

Odnos med sodobno arhitekturo in konservatorstvom navadno razumemo kot nasprotje med dvema pogledoma na prostor, v katerem živimo. Naloga konservatorjev je v imenu javnega interesa ohranjati vrednote »zgodovinskega okolja«. Arhitekti pa predvsem ustvarjajo nove vrednote, tako da posegajo v že zgrajen prostor ali »na zeleno trato«. Za slovenske razmere je značilno, da v spomeniški službi dela manj arhitektov kot umetnostnih zgodovinarjev, da na splošno primanjkuje arhitektov, ki bi se usposobili za delo na stavbni dediščini, in da šolanje »konservatorskih« poklicev na Filozofski fakulteti, na Fakulteti za arhitekturo in na drugih visokošolskih ustanovah med seboj ni povezano. Morda je v tem eden od razlogov za na videz nepremostljiv prepad med obema krogoma. Takšno stanje v resnici in po nepotrebnem škoduje enim in drugim, namesto da bi si pošteno razdelili delo ali zastavili moči za skupno reševanje odprtih vprašanj.

Če podrobneje razmislimo, imata sodobna arhitektura in konservatorstvo več skupnega, kot lahko sklepamo na podlagi sedanjega vztrajanja na nasprotnih bregovih. Obe področji imata skupne korenine v 19. stoletju. Spomeniško varstvo je bilo v svoji restavratorski razvojni stopnji tesno prepleteno z arhitekturo – pri tem naj omenim le Violet-le-Duca in Friedricha von Schmidta. Od preloma 19. v 20. stoletje dalje se je med arhitekturo in konservatorstvom razvija vse bolj nasprotujoč odnos. Njegov prvi znanilec je bil Georg Dehio s svojim načelnim nasprotovanjem rekonstrukciji heidelberškega gradu (Dehio, 1988, 34–42). Če se omejimo na slovenske razmere, potem lah-

Miloš Bonča: trgovski objekt, Hrastnik 1962 - 1965; danes močno predelan

ko rečemo, da je imelo spomeniško varstvo od Franceta Steleta naprej precej zadržan, če ne rečemo odklonilen odnos do sodobne arhitekture.¹ Raziskava o secesijski arhitekturi je odkrila mnogo primerov odklanjanja arhitekturnih projektov zaradi domnevne spomeniškovarstvene spornosti.

Omenim naj le zaplete pri gradnji Velike kavarne (Pirkovič, Mihelič, 1997, 26), Scherbaumove palače v Mariboru (Pirkovič, 1997, 11) in Drogenigove hiše v Ljubljani. Danes se nam ti arhitekturni »vstavki« v zgodovinsko okolje mesta še zdaleč ne zdijo tako sporni kot v času svojega nastanka – prej nasprotno, rečemo lahko, da so dobro opravili svojo arhitekturno nalogo in prispevali k sklenjenosti urbanega prostora. To potrjuje načelno stališče Aloisa Riegla, da so umetnostne vrednote relativne, ker so odvisne od trenutne občutljivosti, usmerjenosti in prepričanj svojih zagovornikov (Riegl, 1988, 46). Pripomniti je treba, da to velja tudi za spomeniške vrednote.

K skupnemu ozadju arhitekture in konservatorstva lahko dodamo še zakrito ali odkrito namero obojih po ustvarjanju pomnikov za prihodnje rodove in težnjo po uveljavljanju stvaritev v »praznem prostoru«, izločeno iz konteksta. Vendar zdaj ne bomo razpravljali o vprašanju, ki ga je že Dehio štel za »družinski škandal« (Dehio, 1988, 97-98).²

Zanima nas odnos druge vrste, tisti, ki zadeva ohranjanje sodobne arhitekture kot prispevka h kakovosti, razpoznavnosti in pestrosti zgodovinskega okolja. Skratka, govorili bomo o arhitekturni dediščini dvajsetega stoletja.

Tematika je za naše razmere sorazmerno nova. Konservatorje in arhitekte spodbujajo k premisleku o varovanju najnovejših arhitekturnih stvaritev vse pogostejša rušenja in neustrezni posegi v sodobno arhitekturo. Primere preteklih uničevanj del začetnikov slovenske arhitekture smo potihoma vzeli v zakup – spomnimo se le Vurnikovega Sokolskega doma v Kranju, kopališča v Radovljici, Plečnikove ureditve Lectarije na Kongresnem trgu v Ljubljani. V novejšem času (leta 1991) je strokovno javnost vznemirilo rušenje Kluba poslancev v Ljubljani arhitekta Marka Župančiča, ki so ga žrtvovali na račun gradnje novega dela Narodne galerije. Manj vemo o predelavah trgoveškega objekta Miloša Bonče v Hrastniku in o izgubi številnih notranjščin javnih stavb, lokalov, stanovanj.

Še najmanj se sprašujemo o tem, zakaj zaradi malomarnosti, pomanjkanja rednega vzdrževanja in tudi vandalizmov pred našimi očmi propadajo primeri pomembnih secesijskih, art-decojevskih, modernističnih in drugih arhitektur.

Bolj je odmevala namera za odstranitev Učnih delavnic za Bežigradom Savina Severja. Arhitekti so sprožili akcijo za rešitev te arhitekture, vendar zaman – delavnice so lani porušili. Pozitivna posledica tega dejanja je bil projekt dokumentiranja in ovrednotenja sodobne slovenske arhitekture, ki so ga opravili na Fakulteti za arhitekturo in rezultate objavili v posebni publikaciji (Gregorič, Koselj, Zorec, 2000).

1 To seveda ne velja za Plečnika in Steleta. Vendar pri tem ni mogoče govoriti o razmerju arhitekt - konservator, temveč ustvarjalec - razlagalec.

2 Pri tem mislim na Dehiov navedek, ki govori o konservatorstvu kot o zakonskem otroku in o arhitekturnem restavriranju spomenikov kot o nezakonskem otroku svojega časa.

Če se ozremo naokrog, vidimo, da v nekaterih drugih kulturnih okoljih obstajajo zgledi uspešnega ohranjanja, obnove in oživljanja arhitekturnih pomnikov našega časa. Kot primer navajam Avstrijo. Čeprav je njihovo spomeniško varstvo morda bolj konservativno od našega, so se že pred več kot desetletjem lotili načrtne obnove del dunajske secesije in moderne, pa tudi socialne stanovanjske gradnje dvajsetih in tridesetih let. Še več, leta 1994 so zgledno obnovili tipičen primer povojnega »uradniškega funkcionalizma«, to je stavbo okrajnega glavarstva v Hornu, Nižja Avstrija (zgrajeno med letoma 1957 in 1959), skupaj z notranjo opremo in likovnim okrasjem (Madrtsch, 1995, 107-110).

Med organiziranimi mednarodnimi pobudami za ohranjanje stavbne dediščine 20. stoletja naj omenim dve. Prvo je spodbudil in vodil Svet Evrope. Ob snovanju temeljnega mednarodnega instrumenta za varstvo stavbne dediščine Evrope, to je kasnejše Granadske konvencije, je postalo jasno, da je treba pojem dediščine razširiti na dotlej zapostavljene zvrsti in hkrati razviti skupna načela za njihovo varstvo. Tako so evropski ministri, pristojni za kulturno dediščino, na svoji tretji konferenci leta 1985 v Granadi sprejeli Konvencijo o varstvu stavbne dediščine Evrope (Petrič, 2000, 74-89). S stališča odnosa med sodobno arhitekturo in konservatorstvom je pomemben predvsem 17. člen, ki državam pogodbenicam nalaga, da si v okviru mednarodnega sodelovanja izmenjujejo informacije o svoji politiki ohranjanja dediščine, katerih sestavni del je tudi spodbujanje arhitekturne ustvarjalnosti kot prispevka našega časa k dediščini Evrope.

Poleg konvencije so ministri sprejeli še posebno resolucijo o uveljavljanju stavbne dediščine kot dejavnika kakovosti življenja (Second European Conference of Ministers, 1998, 40-41). Z njo so vladam držav članic Sveta Evrope priporočili, da v svoji politiki ohranjanja upoštevajo tudi arhitekturo 19. in 20. stoletja, še posebej tehnično in industrijsko, skupaj s pripadajočo okolico teh objektov. Zavzeli so se za izdelavo študij na ravni Evrope, katerih cilj bo opredeliti kronološka, kvalitativna in tipološka merila, primerna za tovrstno dediščino.

Svet Evrope je zato leta 1989 skupaj z avstrijskim zveznim uradom za spomeniško varstvo na Dunaju organiziral kolokvij pod naslovom Stavbna dediščina 20. stoletja: strategije za ohranjanje in uveljavljanje (*Twentieth-century architectural heritage*, 1989). Na tej podlagi je posebna delovna skupina pripravila besedilo priporočila, ki ga je leta 1991 sprejel Odbor ministrov Sveta Evrope. Gre za Priporočilo št. R (91) 13 o varstvu arhitekturne dediščine dvajsetega stoletja (Recommendation, No R (91) 13, 205-208, ki je objavljeno v prilogi). V njem so podana osnovna načela za načrtno inventarizacijo, merila za izbor, ukrepi za normativno in fizično zavarovanje, upravljanje, razvijanje zavesti javnosti in mednarodno sodelovanje na tem področju.

Druga mednarodna pobuda je znana pod kratico *docomomo*, kar pomeni mednarodno združenje za dokumentiranje in ohranjanje stavb, območij in sosesk modernega gibanja.³ *docomomo* opozarja širšo javnost na pomen tovrstne arhitekture in urbanizma, spodbuja zbiranje podatkov in virov o tem, razvija ohranjanje in razširja pozna-

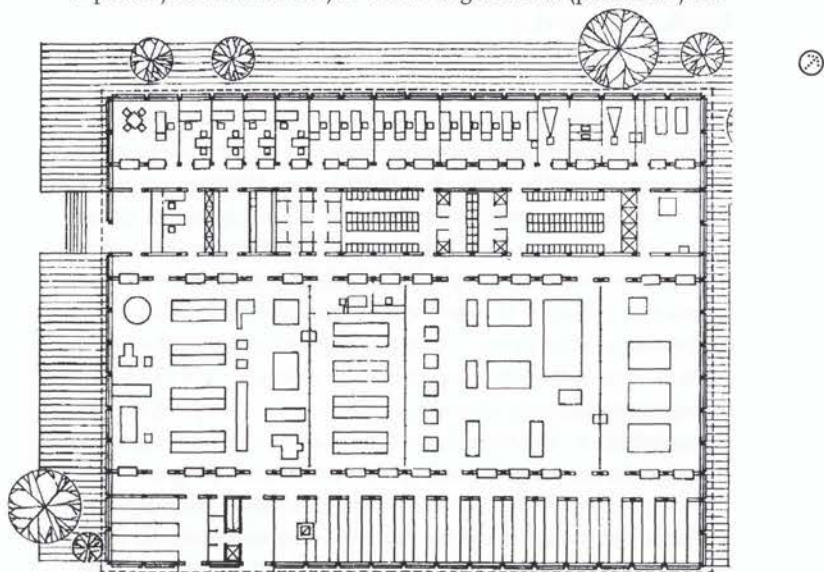
3 Domačo stran *docomomo* najdete na naslovu: <http://www.bk.tudelft.nl/docomomo/>

vanje, nasprotovanje uničevanju in neprimernemu spreminjanju, po možnosti zbira sredstva za dokumentiranje in ohranjanje ter razširja vednost o modernem gibanju.⁴

Definicija arhitekturne dediščine 20. stoletja

V naši ureditvi varstva kulturne dediščine ni nobenih načelnih zadržkov za to, da ne bi med dediščino šteli tudi arhitekture 20. stoletja, ne glede na njeno arhitekturno tipologijo, čas nastanka, ohranjenost ali velikost območja, ki ga obsega.

V praksi je bilo zavarovanja v obliki razglasitve za (posamični) kul-

Savin Sever: tloris učnih delavnic Zavoda za gluho mladino, Ljubljana 1963–1964; porušene 2000 (merilo: 7,3mm=1m)

turni spomenik deležnih le malo arhitektur še živčih avtorjev. Tako je Ravnikarjeva Ljubljanska banka na Trgu republike skupaj z drugimi objekti razglašena za urbanistični spomenik in to z odlokom iz leta 1989. Vendar to ni zadostovalo za uveljavljanje varstvenih zahtev ob izvedbi bistvenih posegov v notranjost banke. Isti odlok je varoval tudi Župančičev Klub poslancev, a so ga kljub temu porušili, žal tudi s pristankom avtorja in s soglasjem pristojne spomeniške službe.

Obstajajo trije razlogi, da takšni objekti niso vključeni v spomeniškovarstvene postopke. Predvsem gre za nerazpoznavnost sodobne arhitekture kot spomeniškega problema – konservatorji preprosto niso usposobljeni za razpoznavanje tovrstne dediščine. Drugi razlog je splošen odklonilen odnos javnosti do sodobne arhitekture in urbanizma, o čemer bomo govorili kasneje. Tretji razlog je neizdelan odnos samih arhitektov do »svoje« zgodovine in, le bodimo iskreni, do kulturne dediščine sploh.

Prvi in tretji razlog sta povezana z izjemno slabo raziskanostjo naše

4 Povzeto po Eindhovenski izjavi, sprejeti na ustanovnem kongresu DOCOMOMO leta 1990. Organizacija ima članstvo tudi v Sloveniji. DOCOMOMO izdaja zbornik z izborom zanimivih tem s področja varovanja in ohranjanja in je na razpolaga v knjižnici URSKO.

arhitekture in urbanizma 19. in 20. stoletja. Nihče se še ni celovito lotil problemov gradnje, naročanja, vloge države in mest pri urejanju prostora, šolanja arhitektov in gradbenikov, življenja v mestih, notranje opreme in kar je še podobnih tem. Glede nakazane tematike je Ljubljana sorazmerno zadovoljivo raziskana, vse drugo ostaja precejšnja neznanika. Med arhitekti je največ zanimanja raziskovalcev deležen Plečnik, nekaj še Fabiani in Vurnik, medtem ko se arhitekturni in umetnostni zgodovinarji le obrobno ukvarjajo z drugimi imeni ali pojavi.

Zakaj govorim o arhitekturi in urbanizmu 19. in 20. stoletja? Zato, ker sem prepričana, da je sodobnost veliko bolj povezana s predpreteklim stoletjem in da ima večina značilnosti, ki naj bi ločevala sodobno arhitekturo od arhitekture drugih obdobj, korenine oziroma svoje začetke v 19. stoletju. Pri tem imam v mislih formalne, socialne, funkcionalne in tehnične razsežnosti arhitekturnih pojavov in predvsem skupni sistem vrednot (Maroevič, 1990, 147-149). Res pa je, da na primer konstrukcijsko-tehničnih novosti ne gre iskati pri akademski arhitekturi, temveč pri inženirskih nalogah gradnje. Po drugi strani lahko prve znake utilitarnosti, smisla za red in minimalizem vidimo v avstrijski uradniški arhitekturi 19. stoletja – in o takšnih in sorodnih vzporednicah bi lahko še na dolgo razpredali.

»Evolucijska« paradigma sodobne arhitekture seveda ni nič novega, o tem govorijo mnogi priznani raziskovalci od Henryja Russella Hitchcocka naprej (Hitchcock, 1958). V naših razmerah nam pregled nad celoto ovira predvsem predsodek, da se je naša arhitektura začela šele s Fabianijem, Jagrom, Plečnikom in Vurnikom, čeprav mesta, javne stavbe, stanovanjske četrti, glavni infrastrukturni in gospodarski objekti itd. niso nastali šele na prelomu 19. in 20. stoletja. Poudariti hočem, da nacionalna očala v resnici omejujejo spoznavanje širših horizontov in ovrednotenje pojavov kot celote.

Drugo oviro predstavlja paradigma »slogovnega razvoja«. Ta paradigma je značilna predvsem za tiste arhitekturne zgodovinarje, ki razlagajo stopnje v razvoju sloga ali gibanja in zanemarjajo netipične, regionalno, lokalno ali drugače obarvane arhitekturne pojave. Šola, ki smo jo Slovenci absolvirali s Plečnikom – od odklanjanja njegovega ustvarjanja do uveljavitve njegove arhitekture kot mednarodno priznane ikone – nas je verjetno izučila, da ne bomo več prisegali le na »progresistični model«.

Pri definiranju arhitekture 20. stoletja kot kulturne dediščine je treba upoštevati tudi njeno časovno opredelitev. Pregled varstvene politike držav članic Sveta Evrope pokaže, da večina zakonskih ureditev ne pozna časovne meje. Izjemi sta le Portugalska in San Marino, njuna zakonodaja namreč ne omogoča zavarovanja objektov sodobne arhitekture.⁵ V Veliki Britaniji, konkretno v Angliji, je do nedavnega v praksi veljala omejitev tridesetih let, vendar so jo leta 1988 za izjemne primere odpravili. Kljub temu je v celotnem spomeniškem skladu manj od 0,1% objektov, zgrajenih po letu 1945 (Macdonald, 1996, 10). V Združenih državah Amerike, na primer, je bilo prvo delo Franka Lloyda Wrighta, hiša Thomasa Hardyja v Racinu, v Wisconsinu, vpisano v na-

5 Domačo stran Sveta Evrope, kjer so objavljena poročila o nacionalnih politikah ohranjanja kulturne dediščine, najdete na naslovu: <http://culture.coe.fr/pat/eng/patlist.htm>

cionalni register zgodovinskih krajev šele leta 1974, to je petnajst let po arhitektovi smrti in 69 let potem, ko je bila zgrajena. V zadnji četrtini stoletja se je odnos do sodobne dediščine v ZDA bistveno izboljšal.

Časovni prag je v spomeniški literaturi najbolj znan po predlogu avstrijskega zakona iz leta 1904, ki ga je pripravil Alois Riegl (Bacher, 1995, 115).⁶ Riegl je pri tem upošteval predvsem praktične razloge, to je veliko količino sodobne arhitekturne produkcije, ki ovira resen, znanstven pristop pri izbiranju in dokumentiranju spomeniško pomembnih objektov. Ta premislek je v današnjem času še toliko bolj

Savin Sever: učne delavnice, Ljubljana 1963–1964; porušene 2000

utemeljen. Po drugi strani je upoštevanja vredno tudi dejstvo, da časovna odmaknjenost prispeva k objektivnejšemu vrednotenju. Ublaži namreč psihološke učinke površnega navdušenja nad novostmi, enako površne zasičenosti z njimi, odklanjanja vsega, kar je »iz mode«, in ponovnega, čustvenega odkrivanja »izgubljenega časa«. Tako je za sedanjo starejšo srednjo generacijo značilno hrepenenje po času njihove mladosti, ki ga spodbuja predvsem zabavna industrija in se udejanja tudi v zbirateljstvu in v različni popularnih oživitvah slogov petdesetih in šestdesetih. V resnici tovrstna dediščina propada tako hitro, da kmalu od nje ne bo ostalo več mnogo, razen drobtinic, ki jih uspejo zbrati muzeji.

Pregled dediščine 20. stoletja v knjigi, ki je pred vami, vsebuje predvsem »glavni tok« arhitekturnega ustvarjanja. V njem niso zastopane vse tipološke vrste, značilne za prejšnje stoletje. Najbolj pogrešam industrijsko in inženirsko arhitekturo – izjema je le Pipanova tribuna v Ljudskem vrtu v Mariboru. V vrsto najpomembnejših industrijskih stavb novega časa je treba šteti vsaj še nekaj objektov v razponu od tovarne Rog v Ljubljani, elektrarne Doblar pri Mostu na Soči in silosa v Zalogu, preko hale A tovarne TAM v Mariboru arhitekta Milana Černigoja, kompleksa Litostroja v Ljubljani Eda Mihevca in Miroslava Gregoriča, kompleksa Kidričevega (Danilo Fürst) do nekaterih

6 Tako je v prvem členu spomenik definiran kot vsakršno delo človeških rok, starejše od 60 let.

mostov na naših avtocestah. Podobna ugotovitev velja za socialno stanovanjsko gradnjo. Zastopa jo le Vurnikova Delavska kolonija v Mariboru. V prihodnje bo treba ovrednotiti tudi arhitekturne in urbanistične zasnove posameznih obdobij, infrastrukturne naprave večjih razsežnosti (na primer staro cesto bratstva in enotnosti), da ne govorimo o nakupovalnih središčih, zabaviščnih in turističnih kompleksih, ki bodo prišli na vrsto čez nekaj desetletij.

Bolj kot časovna in tipološka definicija je, tako kot pri kulturni dediščini sploh, pomembna kvalitativna definicija. Že večkrat sem pisala

o tem, da je vrednotenje jedro konservatorskih postopkov. V nadaljevanju bomo nekoliko podrobneje spregovorili o merilih, primernih za tovrstno vrednotenje. Pred tem na kratko pogledimo, kateri so osnovni zadržki, ki ovirajo pozitivno vrednotenje arhitekturne dediščine 20. stoletja. Že v začetku tega poglavja sem omenila negativen odnos širše javnosti do sodobne arhitekture. Ljudje slabo dojemajo sodobno umetnost sploh. Pri likovnih delih in deloma pri literaturi in glasbi je to razumljivo, saj gre v številnih primerih za hermetično izražanje, larpur-lartizem. Pri arhitekturi je osupljivo to, da je velika večina sodobnih stavb zgrajena prav za ljudi, vendar jih ti nikakor ne posvojijo. Delujejo preveč utopično, odtujeno in mehanično. Sicer pa so te lastnosti v samem jedru modernega gibanja. Utopija kot ne-kraj, nepovezanost s spominom in tradicijo je eden od nezavednih temeljev sodobne arhitekture, njena odtujenost je zrcalna podoba sodobne družbe in o mehaničnih arhitekturnih metaforah na tem mestu ne bomo govorili.

Prav tako je res, da je v svetu kar nekaj primerov sodobne arhitekture, ki so dosegli izjemno popularnost in jih obiskujejo nepregledne množice turistov. Spomnimo se le sidneyske opere, Hundertwasserjeve hiše na Dunaju (čeprav ni delo arhitekta) ali Guggenheimovega muzeja v Bilbao Franka O. Gehryja. Podobnega primera, seveda v skromnejšem merilu, v Sloveniji, žal, ne poznam. Izjema je spet Plečnik, vendar bolj kot vaba za tuje turiste kakor za domače občinstvo.

Drugi vzrok za negativno vrednotenje je vsekakor v tem, da je pri nas precej arhitekture po letu 1945 ideološko obremenjene. V mislih imam vrsto spomenikov *нов*, Glanzovo skupščino, predelavo vile Bled in gradu Brdo ter vrsto kompleksov v večjih slovenskih mestih –

od najbolj razvpitega – »sanacije« Kopra s stolpnici, do monumentalnega Trga republike v Ljubljani. Glede prvega primera menim, da bo moral napočiti trenutek, ko bomo stolpnice odstranili. Glede drugih je treba ravnati previdno, ideološki nastanek ni razlog za *damnatio memoriae*, kar se žal dogaja z odstranitvijo socialističnega slovenskega grba v Rohrmanovi upravni stavbi na Gregorčičevi v Ljubljani, s preureditvijo velike dvorane v Državnem zboru in še kje.

Kar zadeva merila za vrednotenje, bom predstavila tri izhodišča. Prvo temelji na klasični dunajski, bolje rečeno, Rieglovi doktrini vrednot. Tako je Andreas Lehne iz Avstrijskega zveznega urada za spomeniško varstvo razčlenil veljavnost takšnega vrednotenja za današnjo rabo in za dediščino 20. Stoletja (*Twentieth-century architectural heritage*, 1989). Njegova splošna ugotovitev je, da je Rieglov sistem zaradi svoje univerzalnosti še danes uporaben. Težava je v tem, da brez časovne odmaknjenosti pri vrednotenju nehote upoštevamo predvsem estetska merila in, kar je še slabše, zlahka nas zanese, da objekte ocenjujemo skozi prizmo »pomembnih imen«. Pri tem je pomembnost velikokrat posledica dobrega marketinga in »nepriistranskega« navijaštva strokovnih krogov, zbranih v natečajnih žirijah, komisijah za podelitev raznih nagrad, uredniških odborih revij ipd. Lehne zato upravičeno opozarja, da mora konservator pri vrednotenju sodobne arhitekture upoštevati različna, ne le estetska merila, in to v razponu od socialnega in zgodovinskega do širšega kulturnega pomena določene stvaritve. Pri tem je treba opozoriti še na vidik, ki je za konservatorstvo izredno pomemben. Za nas veljajo le dejansko uresničeni projekti, torej tisto, kar je postavljeno v realni življenjski prostor. Geneza projektiranja je lahko pomembna le kot uvid v avtorjev namen, idealno vizijo, medtem ko se mora vrednotenje osredotočiti na materialno substanco v prostoru, skupaj z vsemi svojimi nedorečenostmi, pomankljivostmi in omejitvami.

Drugi pogled na merila vrednotenja je bolj pragmatičen. Kot delovni pripomoček ga je oblikovala English Heritage v začetku devetdesetih, ko je dobila nalogo postaviti temelje za ovrednotenje moderne arhitekture. Zadeva predvsem splošne napotke o tem, kako je pri izboru za zavarovanje treba upoštevati arhitekturno kakovost, inovativnost v tehničnem ali idejnem pogledu, redkost in povezanost z zgodovinsko osebnostjo ali dogodkom (Stratton, 1997, 7). Tretji pogled je formaliziran v že omenjenem priporočilu Sveta Evrope o varstvu arhitekturne dediščine 20. Stoletja (Second European Conference of Ministers, 1998, 206).

Priporočilo poudarja pomen čim širših meril, ki omogočajo izbor ne glede na arhitekturni slog, tipologijo, gradiva ali slavo avtorja. Pri vrednotenju naj ne bi upoštevali zgolj estetskih dejavnikov, temveč tudi prispevek k politični, kulturni, gospodarski in socialni zgodovini ter razvoju tehnologije. Negativno merilo pa naj ne bo dejstvo, da so nekatere stvaritve v resnici ponovitve, dvojnice. Značilen primer so Giles-Scottove telefonske govornice, ki jih je v Veliki Britaniji na lokalni ravni zavarovanih kakih tisoč. Pri nas gre za izdelke urbane opreme, tipske stanovanjske bloke, garaže, morda tudi individualne hiše in še kaj. Priporočilo tudi opozarja na pomen ovrednotenja notranjosti in ne le zunanosti arhitekturnih objektov.

V luči teh premislekov lahko ocenim veljavnost meril vrednotenja,

ki sem jih pred časom pripravila kot osnovo za tovrstno konservatorsko delo (Pirkovič, 1993, 118-122). Za lažje razumevanje jih na kratko povzemam:

- avtorsko in razvojno merilo, v skladu s katerim upoštevamo predvsem izjemnost posameznih objektov in območij
- tipološko merilo, pri katerem upoštevamo tipičnost, standardnost in nazornost določenega pojava
- zgodovinsko-pričevalno merilo, po katerem upoštevamo pomen objektov in območij kot okolja, kjer so delovale pomembne osebnosti, oziroma kot prič zgodovinskih procesov in dogodkov (resničnih ali simbolnih)
- kulturno-civilizacijsko merilo, s katerim ovrednotimo povezanost preteklih pojavov s sedanjo kulturo in zgodovino in ki ovrednoti prispevek k raznolikosti in bogati prepletenosti različnih kulturnih vplivov
- prostorsko merilo, s katerim določimo vlogo konkretnega objekta ali območja v njegovem fizičnem, doživljajskem ali družbenem (socialnem in gospodarskem) prostoru.

Ugotavljam, da je treba biti najbolj previden pri uporabi avtorsko – razvojnega merila, ker pomanjkanje časovne odmaknjenosti zlahka privede do upoštevanja trenutnih estetskih in osebnostnih sodb. Moje priporočilo je, da pri vrednotenju sodobne arhitekture kot kulturne dediščine uporabimo predvsem tipološka, kulturno-civilizacijska in prostorska merila. Na ta način bomo zajeli širši krog pojavov različnih smeri in izraznih govoric, vrednih vsaj minimalnega varstva. Čez nekaj deset let se lahko konservatorji, skupaj z arhitekti in širšo javnostjo lotijo podrobnejšega vrednotenja in iz večjega števila objektov izberejo najboljše.

Varstveni ukrepi

Nasprotje med spomeniškim zavarovanjem in varstvom avtorskih pravic

Iz tujih in tudi domačih primerov vemo, da pri zavarovanju sodobne arhitekture velikokrat pride do dvomov o tem, ali je varstvo sploh potrebno, saj stvaritve še živečih arhitektov varuje že avtorsko pravo. Tak premislek je prevladal tudi pri odločanju o tem, ali kot posamezni spomenik zavarovati Ljubljansko banko na Trgu republike. Poleg soglasja Marka Župančiča k odstranitvi Kluba poslancev poznamo tudi druge primere, ko so arhitekti soglašali z bistvenimi spremembami svojih del, še posebej, če so bili k temu sami povabljeni kot projektanti. Dodatna težava je dejstvo, da pri nas avtorske pravice veljajo še petdeset let po avtorjevi smrti. V takšnih primerih morajo dediči soglašati s posegi, čeprav ni mogoče več uveljavljati prednosti pri projektiranju.

Na Danskem zaplete med obema vrstama varstva pragmatično rešujejo tako, da je pri delih še živečih arhitektov s spomeniškim režimi mogoče nadzorovati le spremembe, ki so tehnološko-funkcionalne narave, ne pa oblikovno-estetskih sprememb, ker ima pri tem prednost varstvo avtorskih pravic (*Twentieth-century architectural heritage*, 1989, 82). V primerih, kot je bila Ravnikarjeva namera, da na željo Moderne galerije nadzida in popolnoma spremeni zasnovan svojega dela iz leta 1939, bi na podlagi uveljavljanja tega načela spome-

niška služba lahko zahtevala varstvo ključnih spomeniških lastnosti Moderne galerije.

Dokumentiranje, evidentiranja in zakonsko varstvo

Osnovni namen široko zasnovane akcije ohranjanja arhitekturne dediščine 20. stoletja je predvsem pridobiti temeljne podatke o tovrstnem skladu in ga raziskati. Zato je poglobitveni varstveni ukrep v tem, da na primeren način zagotovimo dokumentacijsko varstvo. Ustvarjalce dokumentarnega gradiva, torej arhitekta, njihove biroje, projekтивna podjetja in upravne organe, je treba seznaniti s tem, da naj tudi zaradi potencialnega spomeniškega zavarovanja skrbno hranijo makete, načrte in druge dokumente na različnih nosilcih. Že pred časom smo na posebnem posvetovanju arhivskega društva skušali oblikovati takšna priporočila (Arhivi IX, 1986).

Izjemno koristno bi bilo nadaljevati evidentiranje tovrstne dediščine v obliki in na način, kot je predstavljen v publikaciji *Evidenca in valorizacija objektov moderne arhitekture med leti 1945-70*. Pomanjkljivost tega dela je v tem, ker časovno ne obsega vsega 20. stoletja, ker predvsem povzema že objavljene izsledke, ne upošteva vseh arhitekturnih tipov in nalog gradnje, ker ne zajema notranjščin in ker so nekatere pokrajine slabše obdelane.

Natančnejša evidenca je skupna naloga arhitektov in konservatorjev. Ko bo pripravljena, bo pomenila trdno podlago za vključevanje tovrstne arhitekture v Zbirni register kulturne dediščine in za morebitno kasnejše razglašanje za kulturne spomenike. Še posebej pomembno vlogo bi lahko odigrala pri razvijanju zavesti javnosti o pomenu sodobne arhitekture kot dela kakovostnega bivalnega okolja.

Usmerjanje sprememb

Večina ljudi goji proti spomeniškem varstvu predsodek, češ da zavarovanje prinaša zamrznitev stanja oziroma onemogoča normalno življenje v zavarovanem objektu. Doslej je morda spomeniško varstvo v resnici preveč togo vztrajalo na okopih »varovanja materialne substance, zasnove in izgleda« in premalo upoštevalo upravičene zahteve ljudi po spremembah, ki jih prinaša življenje. Sodobno varstvo izhaja iz drugačnega stališča. Naš cilj ni nasprotovati spremembam, temveč jih usmerjati in jih v dialogu z vsemi prizadetimi zastaviti tako, da na daljši rok prinašajo blagodejne učinke za ljudi, dediščino in okolje v celoti. Tudi sodobno arhitekturno dediščino je treba prilagajati novi uporabi, novim pričakovanjem in zahtevam. Novo rabo seveda najprej iščemo v krogu enake ali sorodne namembnosti, za katero je bila stavba zgrajena. Če to ni mogoče, je treba poiskati takšno uporabo, ki jo stavba prenese. Največ škode naredimo stavbni dediščini, če jo pustimo dalj časa prazno in zapuščeno.

Težave se pojavijo tam, kjer je strukturo iz takšnega ali drugačnega razloga težko prilagoditi novi rabi. Sodobna arhitektura se glede fleksibilnosti ne more primerjati s tradicionalnimi stavbami, ki so večinoma bolj prilagodljive za nove vsebine. To velja tudi za historično monumentalno arhitekturo 19. stoletja, kar je potrdil tudi arhitekt Boris Podrecca, ko je adaptiral nekdanjo Mestno posojilnico na Slomškovem trgu v Mariboru za sedež mariborske univerze. Med leti 1881-1886 jo je zgradil arhitekt Adolf Baltzer.

Čeprav je sodobna arhitektura po definiciji funkcionalna, prav specializacija za posamezne namene velikokrat ovira prilagoditev novi namembnosti. Tipični primeri so industrijski objekti skupaj s pripadajočimi napravami. Ko v njih proizvodnja zamre, jih je nemogoče še naprej v celoti uporabljati, razen kot muzejsko predstavitev. Včasih je problematična tudi velikost struktur, kot so industrijski kompleksi, bolnišnice, vojašnice. Res pa je, da je v svetu veliko primerov ponovne uporabe industrijskih, tehničnih in utilitarnih objektov, kot na primer preureditev enega od plinohramov na Dunaju v diskoteko ali prenova stare vrvarne iz leta 1934 v Turkuju na Finskem v akademijo za glasbo (*Tommorow's heritage*, 1999, 40-41).⁷ Pri nas smo v takšnih prizadevanjih šele na skromnem začetku in se ne moremo pohvaliti z nobenim izvedenim projektom. Prizadevanja za rešitev tovarne Rog v Ljubljani, ki je ena prvih velikih železobetonskih konstrukcij pri nas, žal, zaenkrat niso bila uspešna in obstaja velika verjetnost, da bo prevladal interes po sprostitvi zemljišča za novo namembnost, kar seveda pomeni porušitev pomembnega pomnika naše arhitekture z začetka 20. stoletja.

Tudi če stavb ni treba prilagajati drugačni namembnosti, težave včasih povzročajo uresničevanje konservatorskega načela o ohranjanju materialne substance, to je konstrukcije, zunanjih in notranjih oblog, opreme in podobnega. Velik problem predstavljajo propadanje železobetona, neustrezna zasteklitev, zamenjava prefabriciranih delov, ki jih ne izdelujejo več, prilagajanje novim zahtevam glede toplotne in zvočne izolacije in še bi lahko naštevali. Žal imamo pri nas le malo praktičnih izkušenj z obnovami sodobne arhitekture. Še največ smo storili za obnovo Plečnikovih del. Manj je drugih zgledov, kot je na primer obnova Spinčičeve Festivalne dvorane na Bledu. Dotrajanost nekaterih Mihevčevih, Ravnikarjevih in drugih arhitektur kaže na aktualnost problematike, ki se je bo treba čimprej lotiti.

Pri obnovi sodobne arhitekture je tudi težko upoštevati načelo spoštovanja patine. Če se namreč na njej začnejo kazati sledovi časa, tega ne dojemamo kot patino, kot dodatno očarljivost, temveč kot pomanjkljivost, ki jo je treba popraviti. Zato so v takšnih primerih potrebni pogostejše beljenje kot pri »starih« spomenikih, sprotna zamenjava poškodovanih oblog, čiščenje površin in podobno. Takšni posegi namreč prispevajo k vtisu »čvrstosti«, »kubičnosti«, k formalni jasnosti, kar so estetske vrednote sodobne arhitekture.

Posebej je treba opozariti na slab odnos lastnikov in upravljalcev do notranje opreme, funkcionalnih in dekorativnih elementov objektov, ki jih danes želimo zavarovati. Tako so že pred časom razrezali in zavrgli premične tribune v hali A Gospodarskega razstavišča arhitekta Branka Simčiča. Tribune so bile konstruirane na izviren način in bi že same po sebi pomenile prispevek k naši tehnični dediščini. Poleg tega je dvorana tudi zgodovinska dediščina, saj so se v njej dogajale različne politične, kulturne in športne prireditve. Podobna žalostna usoda je doletela notranjo opremo in izvirno umetniško okrasje lokalov Daj-dam, Slon in še kaj. Zato je treba čim prej opredeliti tiste notranje ureditve, ki še pričajo o dosežkih določenih obdobjih, in jih s primernimi ukrepi zavarovati pred uničenjem.

7 Delo, ki je bilo končano leta 1994, je opravil arhitekt Mikko Pulkkinen.

Še posebej bo zahtevna izvedba varstva pri stanovanjski arhitekturi, predvsem pri stanovanjskih soseskah in večjih kompleksih. Takšna arhitektura je bila velikokrat na hitro zgrajena in to iz slabih materialov. Danes jo je treba prenoviti, kar je velik organizacijski in finančni zalogaj tudi zaradi nakopičenih socialnih in lastniških problemov.

Konservatorsko načelo varovanja v prostoru naj ponazorim s konkretnim primerom. Center AMZ arhitekta Savina Severja je sicer ohranjen, a do konca degradiran zaradi dozidanih struktur. Ob upoštevanju primernih varstvenih usmeritev bi se lahko izognili takšnemu posrednemu uničenju pomembne arhitekture.

Razvijanje zavesti javnosti

Razvijanje zavesti ljudi je morda najpomembnejši del ohranjanja dediščine dvajsetega stoletja. Pričujočo knjigo je treba razumeti predvsem kot prispevek v tej smeri. Zanimanje javnosti za tovrstno problematiko bomo povečali z javno besedo, z zbiranjem in razširjanjem informacij, tudi v obliki posebnih inventarjev, razstav, strokovnih srečanj.

Pri tem je potreben dvojen miselni preskok, s katerim želim tudi skleniti svoje razmišljanje. Prvi preskok zadeva dosledno vključevanje javnosti v vse pomembne odločitve, ki zadevajo spremembe in izboljševanje našega okolja. Za arhitekturno ustvarjanje in za konservatorstvo velja, da sta vsak zase preveč zaprta v svoj slonokoščeni stolp in premalo upoštevatava vsakodnevne skrbi, želje in pričakovanja »človeka z ulice«. Graditi je treba predvsem na delu z mladimi in na razvijanju skupne »prostorske zavesti«.

Drugo sporočilo izhaja iz preprostega spoznanja, da je najboljši način razvijanja zavesti javnosti moč zgleда. Če politiki, javne oblasti (tudi javna služba varstva) in ne nazadnje arhitekti ravna jo v nasprotju z interesi ohranjanja dediščine našega časa, potem od navadnih državljanov ne moremo pričakovati boljšega ravnanja. Ali smo pri dograditvi Narodne galerije, pri prenovi slovenskega parlamenta in preureditvi mestne dvorane na ljubljanskem magistratu ravnali v skladu s tem načelom?

JELKA PIRKOVIČ

Literatura

-
- Arhivi IX, št. 1-2, Ljubljana 1986. Gradivo s posvetovanja Tehnična dokumentacija kot del kulturne dediščine.
- BACHER ERNST, *Kunstwerk oder Denkmal : Alois Riegls Schriften zur Denkmalpflege*, Wien (etc.) 1995.
- DEHIO GEORG, Was will aus dem Heidelberger Schloß werden?, ponatis v: *Konservieren, nicht restaurieren : Streitschriften zur Denkmalpflege um 1900*, Braunschweig – Wiesbaden 1988.
- GREGORIČ TINA, KOSELJ NATAŠA, ZOREC MARUŠA, *Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945 in 1970*, Ljubljana 2000.
- MACDONALD SUSAN (ed), *English Heritage, Modern Matters : Principles and practice in conserving recent architecture*, Shaftesbury 1996.
- MADRITSCH RENATE, Poročilo o obnovitvenih delih, *Österreichische Zeitschrift für Kunst- und Denkmalpflege*, 1995.
- MAROEVIČ IVO, Vpliv 19. stoletja na razvoj arhitekture v 20. stoletju, *Sinteza*, 83-86, 1990.
- PETRIČ MAGDALENA, Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine, *Vestnik XVII*, URSKD, Ljubljana 2000.
- PIRKOVIČ JELKA, Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji, *Vestnik XI*, Ljubljana 1993.
- PIRKOVIČ JELKA, MIHELIČ BREDA, *Secesjska arhitektura v Sloveniji*, Ljubljana 1997.
- PIRKOVIČ JELKA, Fritz Friedriger in mariborske stavbne zadeve, *Fritz Friedriger in Maribor (1894-1920)*, Maribor 1999.
- Recommendation No R (91) 13 of the Committee of ministers to member States on the Protection of the twentieth-century architectural heritage, *Compendium of basic texts of the Council of Europe in the field of cultural heritage*, Strasbourg 1998.
- RIEGL ALOIS, *Der moderne Denkmalkultus*, ponatis v *Konservieren, nicht restaurieren : Streitschriften zur Denkmalpflege um 1900*, Braunschweig –Wiesbaden 1988.
- RUSSEL HITCHCOCK HENRY, *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*, Harmondsworth, Essex 1958.
- Second European Conference of Ministers, responsible for the Architectural Heritage, Resolution No 2, *Compendium of basic texts of the Council of Europe in the field of cultural heritage*, Strasbourg 1998.
- STRATTON MICHAEL (ed), *Structure and Style : Conserving 20th Century Buildings*, London 1997.
- Tomorrow's heritage, 16th Europa Nostra Forum*, Glasgow 1999.
- Twentieth-century architectural heritage : strategies for conservation and promotion*, Proceedings, Colloquy organised by the Council of Europe with the Austrian Ministry of Science and Research and the Bundesdenkmalamt, Cultural Heritage No 29, Vienna (Austria), 11-13 December 1989.

Danes je sin od Včeraj in oče od Jutri...

Slovenska arhitektura v 20. stoletju

Arhitekturna situacija danega okolja je s tisoč nitmi povezana s svetom in zgodovino. Nekatere so močne in večne, druge tenke kot pajčevina, a za razumevanje celote nič manj pomembne. Ob mojem branju slovenske arhitekture preteklega stoletja, ki ni strogo disciplinarno zamejeno, izhaja pa iz arhitekturnega polja, se mi iz kompleksne mešanice odnosov, osebnosti, vplivov, prepričanij in naključij, pa tudi pack in madežev, kot se pri impresionistični podobi spodobi, postopno kristalizira freska časa kot kontinuirano diskontinuiran, koherentno nekoherenten, v smislu družinske sage pa vendarle prepoznaven portret.

Arhitekturna scena je kot salon, v katerega vstopajo in izstopajo protagonisti, primadone in salonski levi, tujci, ki razburkajo utečenost, pa tudi epizodisti in statisti. Zgodba je kompleksna, komplicirana, velikokrat raztrgana in težko razumljiva. Tudi odsotni predniki ali sodobniki so, ne glede na časovno in prostorsko odmaknjenost, včasih vsaj enako pomembni kot neposredni nastopajoči.

Podobno kot druge likovne umetnosti in literatura je tudi arhitektura podvržena določenim ciklom, ki se lahko interpretirajo šele retrogradno, ko jih kritiki in zgodovinarji opremijo z imeni ali celo uvrstijo v galerijo stilov. Če поблиže pogledamo stile iz različnih časovnih obdobj, opazimo med njimi osupljive podobnosti. Odkrijemo celo nekaj podobnega kot psihološko strukturo, ki je sicer trajna, navzven pa prevzema vedno nove oblike. Skratka, tudi arhitekturno nezavedno je strukturirano kot govorica.

Hiše so akterji v prostoru. Rojevajo se, živijo in umirajo. Tiste, ki so vrednejše, lahko preživijo stoletja. Imajo pravico do trajanja. Današnji čas grozi s tem, da posegi, ki izhajajo iz plitve in poenostavljene komercialne kulture, uničijo ali nadomestijo vrednejše predhodne stvaritve. Ta pojav ni nov, se pa širi. Naj naštejem le nekaj aktualnih primerov takega siromašenja v Ljubljani: najprej je tu lanskoletno rušenje objekta Učnih delavnic arhitekta Savina Severja, kljub pravočasnemu in strokovno utemeljenemu boju arhitektov za njihovo ohranitev; nato gradnja novega centra AMZS ob Dunajski cesti, ki bi

Maks Fabiani: Jakopičev paviljon, Ljubljana 1907–1908; porušen 1964

spričo banalne arhitekturne vrednosti morda sodil v trzinsko obrtno cono, nikakor pa ne ob paradno ljubljansko vpadnico in je postavljen tako, da razvrednoti in delno poruši mnogo kvalitetnejšo stavbo stare AMZS – tudi delo arhitekta Severja; pred nekaj leti rušenje majhne moderne vile arhitekta Klopčarja iz leta 1929 na vogalu Barjanske in Cojzove, da bi naredili prostor kičasti ograji in parkirišču francoske ambasade. Seveda ne morem mimo sporne prenove interierja Ravnikarjeve Ljubljanske banke na Trgu republike, ko je spomeniško in arhitekturno nenadomestljiv prostor doživel razvrednotenje v konfekcijski maniri. Prisiljena ureditev agencije Enka pri stebru ob vhodu v pasažo Maksimarketa je sicer po obsegu manjši, pomensko pa enako črn greh nad Ravnikarjevo arhitekturno zapuščino.

Našteval bi lahko v nedogled.

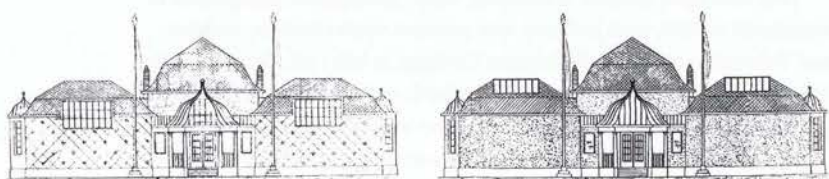
Za arhitekturo in arhitekte je ohranjanje in s tem varovanje kvalitetne, zgrajene arhitekture izjemno pomembno, saj gre za vitalni del arhitekturnega korpusa, če ostanem pri antropoloških primerjavah. Da arhitekturo lahko varujemo, jo moramo ceniti, da jo lahko cenimo, jo moramo poznati in razumeti. Vsi: arhitekt, ki bo morda dobil nalogo intervenirati v kvalitetnem tkivu, in naročnik, uradnik, javnost, družba. Pa smo spet pri tem, da manjka osnovna likovna in prostorska kultura in izobrazba od osnovne šole do univerze. Arhitekti sami nismo dosti na boljšem, saj se navadno znajdemo na obeh straneh: kot varovalci in uničevalci podedovane arhitekture.

Vedenje o možni prihodnosti arhitekturne kulture lahko iščemo edinole v preteklosti.

Slovenska arhitektura 20. stoletja verjetno največ dolguje Semperjevemu nauku, ki povezuje predprejšnje stoletje in začetek prejšnjega od Nemčije, Francije, Švice, do cesarskega Dunaja. Dunajski arhitekt Wagner, semperjanec, je vzgojil Plečnika, ki je slovensko arhitekturo prve polovice stoletja povzdignil na evropski Olimp, pa tudi pomagal zasnovati še danes močno slovensko arhitekturno samoniklost (in frustracijo), ki jo v drugi polovici stoletja osredinja Plečnikov pa tudi Corbusierjev učenec Edvard Ravnikar.

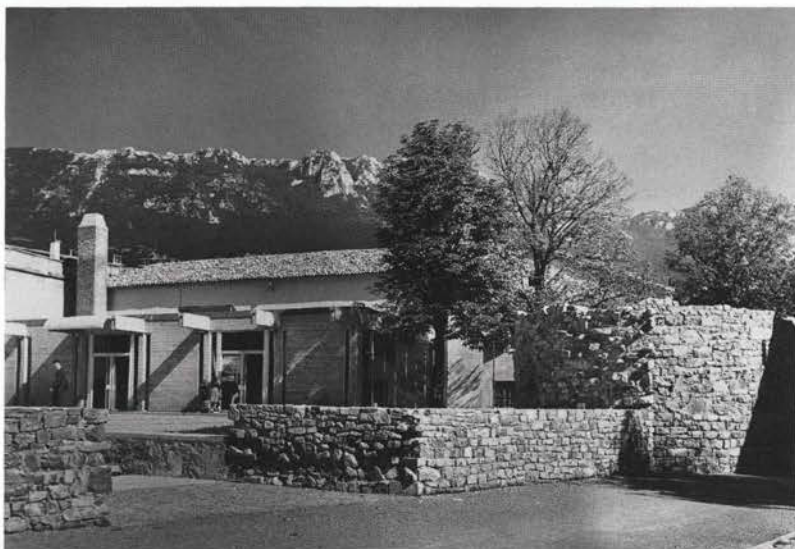
Telos slovenske arhitekture 20. stoletja je res da bil fragmentaren, a, kot že rečeno, tudi usodno soodvisen. Lok notranje kontinuitete prve polovice stoletja slovenske arhitekture se pne od kozmopolitizma prvih let, preko tragedije svetovne vojne in ustanovitve Jugoslavije do razslojenih dvajsetih medvojnih let, ki so prvi vrh stoletja. Takrat so se na eni strani razvile meščanske vrednote in liberalizem, na drugi pa ukoreninjena ideologija grude, ki je botrovala tudi Plečnikovega geniju. Prvo polovico stoletja sklene krvava vojna.

Na začetku 20. stoletja je slovensko ozemlje del Avstroogrške. Gradi se popotresna Ljubljana, prevladuje secesijski slog. Arhitektura postane privilegirani izraz modernizacije družbe.

Gradijo slovenski pa tudi hrvaški, češki, avstrijski arhitekti in stavbeniki.

Na Dunaju se medtem udejanjajo najpomembnejše slovenske arhitekturne realizacije desetletja: najboljše stvaritve Maxa Fabianija, kot Portois&Fix (1899–1900), Urania (1909–1910) ter Artaria (1900–1901) ter Plečnikova Zacherlova hiša (1903–1905). Fabiani gradi tudi v Ljubljani: Krisperjeva hiša iz 1901 ima še secesijske značilnosti, Hribarjeva iz leta 1904 pa z baročnim valovanjem že izraža, *baroccus fabianensis*, ki doseže svoj ljubljanski vrh z Bambergovo palačo leta

Svetozar Križaj: kinodvorana, Ajdovščina 1964

1907. Za temo tega zbornika ima poseben pomen njegov Jakopičev paviljon iz let 1907–1908, porušen pozimi 1961–1962. Paviljon z ateljeji, prostori Jakopičeve slikarske šole in razstavnimi prostori, je bil moderno razstavišče, njegova zasnova je izhajala iz študija klasičnih proporcij in moderne funkcije. Tudi Hribarjeva palača je v petdesetih letih doživela oskrnitev s predelavo pritlične fasadne fronte.

Tretji center slovenske arhitekture je bil Trst, kjer je med Slovenci spet gradil predvsem Fabiani. Slovenski dom iz 1902–1905 je ena prvih modernih polifunkcionalnih stavb v Trstu. Stavba sicer še stoji, vendar je bistveno okrnjena zaradi požara, ki so ga fašisti podtaknili leta 1920. Takrat je bila povsem uničena izjemno kompleksna notranjščina, med drugim so bili izgubljeni vitraži dunajskega secesijskega umetnika Kolomana Moserja.

Plečnikova dunajska doba se nadaljuje z cerkvijo Sv. Duha 1910–1913, eno prvih železobetonskih cerkva v srednjeevropskem prostoru.

Leta med 1910 in 1920 je obeležila vojna. Nastajala so pokopališča in spominski objekti, med katerimi ima posebno mesto Javorca, cerkva nad Tolminom, Avstrijca Remigiusa Geylinga iz leta 1916. Po vojni je del zahodne Slovenije pripadel Italiji. V dvajsetih in tridesetih letih je na tem prostoru nastalo nekaj kvalitetne italijanske moderne arhitekture.

Ivan Vurnik, Fabianijev učenec na dunajski politehniko, je leta 1919 ustanovil ljubljansko šolo za arhitekturo. Zanj je po tem, ko se mu ni posrečilo prepričati Fabianija, pridobil Plečnika. Plečnik je pred in

medtem v Pragi urejal Hradčane za predsednika Masaryka in učil na praški umetnoobratni šoli, leta 1921 pa je začel učiti v Ljubljani.

Drugo desetletje je nadaljevalo in poglobilo nacionalni romantizem, ki je bil takrat v Evropi še zelo razširjen, ob tem pa so se vse bolj uveljavljali realizem in ideje o moderni arhitekturi. Zgledi prvega so Vurnikove stavbe, kot sta Zadružna gospodarska banka v Ljubljani 1921–1922, z ekspresionistično poslikavo, inspirirano z nacionalno motiviko in Sokolski dom na Taboru 1923–1926. Vurnik je k načelom moderne arhitekture prestopil konec dvajsetih let, ta prestop pa

Jože Koželj: poslovna stavba Agroprogres, Ljubljana 1966–1967; detajl fasade

je udeležil s kopališčem v Radovljici v letih 1932–1933, delom, ki je pred kratkim doživelo žalostno usodo okrnitve in propadanja.

Spodbude in vplivi za nastop moderne arhitekture so prihajali iz različnih smeri. Avgust Černigoj je bil edini Slovenec, ki je študiral na Bauhausu. Njegova vloga na ljubljanski sceni je bila sicer res epizodna, pustila pa je globoko sled. Avantgardistični funkcionalizem in konstruktivizem, ki sta pomenila neposreden stik z jedrom takratnih najnaprednejših evropskih umetniških iskanj, za Ljubljano sredi dvajsetih še nista bila sprejemljiva, pripomogla pa sta k postopnemu ustvarjanju pogojev za preboj modernejših arhitekturnih nazorov.

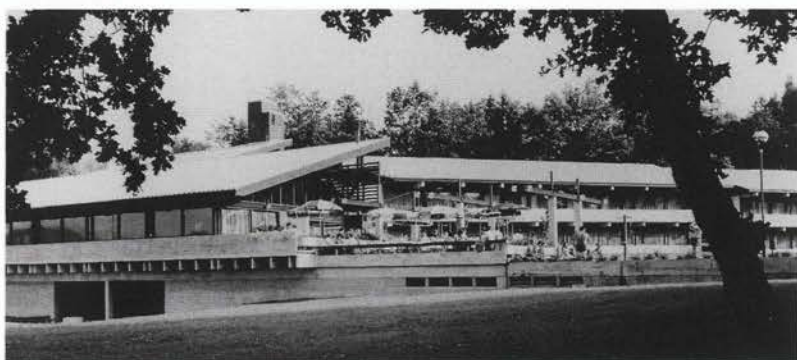
V tem času se je začela pojavljati tudi socialno motivirana arhitektura. Socialdemokratske ideje so, podobno kot na Dunaju, povzročile potrebo po novih tipoloških rešitvah in graditvi socialnih stanovanj. Tako sta nastali Šubičeva Meksika 1922 in Delavska zbornica 1927. Rdeča hiša 1927–1929 Vladimirja Mušiča. Vurnik je leta 1927–1929 v Mariboru postavil naselje delavskih hiš Mestna delavska kolonija.

Razvoj novega, ekonomsko in kulturno močnega liberalnega meščanstva je omogočil, da so se prevratne ideje lahko začele uresničeva-

ti. Arhitekti so dobivali naročila za meščanske vile, najemniške hiše pa tudi nekatere javne stavbe. V poznih dvajsetih in na začetku tridesetih let se je moderna arhitektura razcvetela. Leta 1931 je izšla prva številka revije Arhitektura (revija za stavbno, likovno in uporabno umetnost, izhajala do leta 1934).

V Ljubljani je imel kljub temu glavno besedo Plečnik. Imel je največja naročila, kot je bila stavba Narodne in univerzitetne knjižnice, pa tudi vpliv na urbanizem in šolo.

Urejal je obrežja Ljubljane, Vegovo ulico, Kongresni trg, gradil

Grega Košak: motel Turist, Grosuplje 1968–1969

je cerkve in projektiral tudi po Jugoslaviji. Njegova konstitutivna vloga v oblikovanju nacionalne arhitekture je dovolj znana in obdelana, ne nazadnje ga imamo tudi na denarju.

A skupaj z buržoazno kulturo modernizma se je razvijala tudi moderna arhitektura.

Plečnikova avtoriteta je bila ogrožena, zapustil ga je celo najbližji sodelavec France Tomažič in zgradil nekaj najlepših del slovenskega funkcionalizma: vilo Oblak 1931–1933 in vilo Grivec 1934, obe v Ljubljani.

Arhitektura nove usmeritve se je v Sloveniji zgledovala bolj po Loosu, Behrensu in Perretu, kot po radikalnejših Miesu in Le Corbusierju. Zmernejšo funkcionalistično arhitekturo je zastopal Vladimir Šubic, zlasti z gradnjo Nebotičnika 1930–1933, pa tudi mnogi drugi: Josip Costaperaria, Max Strenar, Boris Kobe, Herman Hus, Vladimir Mušič, Ivo Spinčič, Stanko Rohrman, Ivan Sivec, Domicijan Serajnik, Janko Omahen, Jaroslav Černigoj in drugi.

Radikalna moderna, inspirirana z doktrino Le Corbusierja in Hitchcockove internacionalne arhitekture, je imela manj uspeha. Še najbolj dosleden modernist je bil arhitekt Feri Novak v Murski Soboti z nekaj vilami, Delavskim domom 1939 ter Gimnazijo 1940–1943. Njegova najbolj dosledna realizacija Le Corbusierjevih petih točk za novo arhitekturo je vila Šerbec iz leta 1938, ki jo je zasnoval v času, ko je delal v Corbusierjevem pariškem ateljeju.

Edvard Ravnikar, Plečnikov učenec in sodelavec pri gradnji NUKA, pa tudi eden kar številnih slovenskih arhitektov, ki so obiskali Le Corbusierjev studio v Parizu, je gradil Moderno galerijo

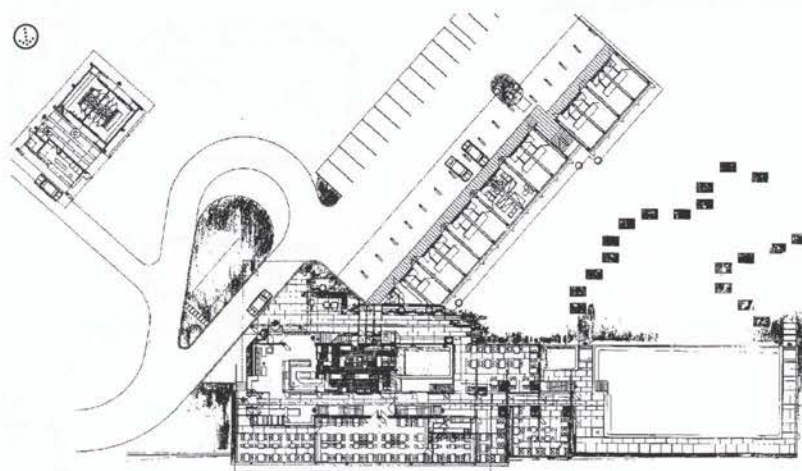
1939–1951, ki pomeni nekakšen prehod od Plečnikovega vitalnega klasicizma proti moderni arhitekturi in funkciji.

Druga vojna je pometla z vzpostavljenim idilo. Od nje štejemo drugo polovico arhitekturnega stoletja, ki sega do danes.

Ideološka zapora po koncu vojne je izločila pomemben del potenciala v povojnem obdobju. Nekatere kariere so se bolj ali manj tragično končale, druge niso mogle niti zaživeti. Režim je sprva predpisoval sebi všečno arhitekturo, po vzorih avtokratskih držav.

Vendar socrealizem nikoli ni postal integralen del slovenske umetnostne tradicije, je pa desetletja obstajal kot nekakšna oddaljena, vendar stvarna grožnja.

Po drugi vojni je po nekaj letih obnove prišlo do preloma s Stalinom, kar je slovenska arhitektura uporabila za zavrnitev socrealizma

Grega Košak: tloris motela Turist, Grosuplje 1968–1969 (merilo: 1,1mm=1m)

in naslonitev na tedaj najnaprednejše vzore iz Evrope, ki so jih našli predvsem v Skandinaviji pa tudi v Angliji in ZDA.

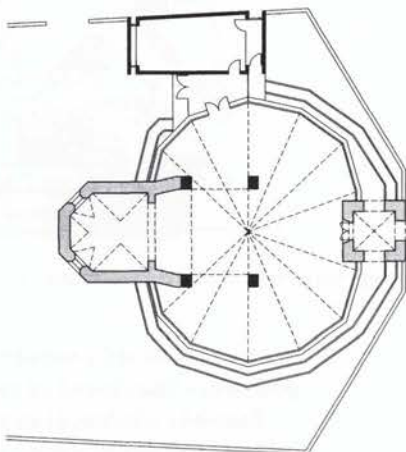
Znanje in izkušnje, ki so pri večini arhitektov izvirali iz časa pred vojno, so zagotavljali soliden nivo tudi pri ideološko zastavljenih nalogah prvega povojnega časa. Edvard Mihevc je skupaj z Gregoričem gradil tovarno Litostroj, ob njej pa tudi bloke za zaposlene. Ravnikar je adaptiral in dograjeval kasarno v Rožni dolini v Študentsko naselje. Upravno stavbo v najboljši corbusierovski maniri je načrtoval arhitekt Štrukelj. Žal tudi Študentsko naselje ni zdržalo pritiska pavperizacije časa in je v zadnjem desetletju doživelo prenovo, v kateri ni čutiti razumevanja za vrednote in kvalitete, ki so navdihovale izvirno arhitekturo ob njenem nastanku.

Gradila so se nova mesta, predvsem Velenje in Nova Gorica. V Ljubljani se je gradilo Gospodarsko razstavišče.

Arhitekt in profesor Edvard Ravnikar je bil središče slovenskega arhitekturnega veselja druge polovice stoletja, podobno, kot je bil Plečnik središče prve. Kot dolgoletni Plečnikov učenec in sodelavec, kratko obdobje pa tudi vajenec v Le Corbusierovem pariškem ateljeju, je vse življenje gojil globok, pa tudi kritičen odnos do obeh mojstrov.

Ravnikar je tedaj iz zrelega internacionalnega modernizma iskal pot nazaj h kontekstualno, kulturno in regionalno utemeljenim arhitekturnim odločitvam. Likovno dovršene, na principih modernistične estetike asimetrične uravnoteženosti zasnovane kompozicije je znal oplemenititi z znanjem o klasični simbolni in formalni sintaksi, pridobljenim v Plečnikovi šoli. Razumel in poznal je svetovne tokove,

občudoval je Aalta in Scharouna in je suvereno gradil sodobno ljubljansko arhitekturno šolo. Ravnikarjeva arhitektura je materializacija izčiščenega koncepta. V delih, pisanju in učenju je združeval klasični in moderni pristop; plečnikovsko aktualizacijo zgodovine ter oblikovne modernizme iz sočasnih svetovnih likovnih in arhitekturnih tokov. Grobišči talcev v Dragi 1953 in internirancev na Rabu 1954 sta najlepša zgodnja zgleda te sinteze. Stavba Okrajnega Ljudskega odbora v Kranju je nastala v poznih petdesetih, ko je je Ravnikar hkrati z najboljšimi svetovnimi arhitekti suvereno raziskoval avtonomijo arhitekturnega jezika.

Oton Jugovec: prenova cerkve, Reteče 1974;
tloris, prerez (merilo: 1mm=1m)

Poleg Ravnikarja je bil do konca sedemdesetih, ko sta se oba upokojila, najpomembnejša oseba na arhitekturnem področju profesor in arhitekt Edvard Mihevc. Če je bila Ravnikarjeva šola intelektualistična in kritična, je bila Mihevcova bolj usmerjena v prakso. Mihevcova arhitektura je po eni strani v kozmopolitskim oziranju preko luže gradila metropolitanski značaj prestolnice, po drugi pa s svojo mediteranskostjo anticipirala regionalizem. Primeri prvega so poslovna stavba Impex v Ljubljani 1953–1955, stanovanjsko poslovna stavba Kozolec na Bavarskem dvoru 1953–1957 ter poslovna stavba Metalka 1959–1963, zgledi drugega pa njegove šole, vrstne ter počitniške hiše ob obali. Nekje vmes, v (ne)uspelem poskusu preseganja še danes aktualnega antagonizma med globalizmom in regionalizmom, so portoroški hoteli in stanovanjske stolpnice, ki so načele silueto Kopra. Sodeloval je tudi pri realizaciji turističnega kompleksa Bernardin in Emona, ki je kvaliteten primer globalistično motivirane in inspirirane vsebine – hotelske makine, v sedemdesetih letih izvedene v regionalističnem jeziku.

Šestdeseta so bila obdobje velikih sprememb v družbi in politiki. Reforma je dala večji pomen gospodarstvu, znanosti in večjo svobodo umetnosti in arhitekturi.

Ravnikarjevi učenci in somišljeniki so si vsak po svoje gradili last-

no arhitekturno poetiko, bodisi da so sledili ali zavračali mojstrovo znanje in vse močnejše vplive z zahoda. Arhitektura Savina Severja ima po svoji formalni izčiščenosti in strogosti posebno mesto. V njegovih delih, kot so Učne delavnice 1962–1963, tiskarna Mladinske knjige 1963–1966, poslovni stolpnici Astra in Commerce v Ljubljani idr., je ljubljanska šola dosegla svoj vrh v odvodu v strukturalizmu, konstruktivizmu in novo monumentalnost.

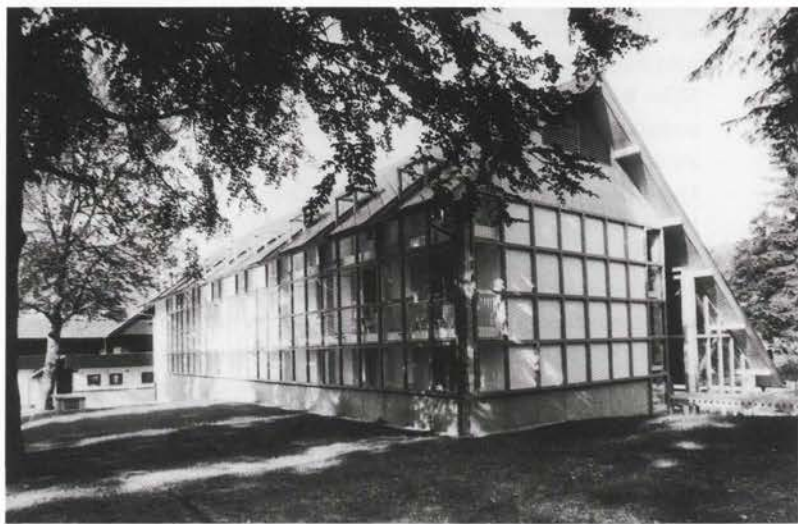
Arhitekt Milan Mihelič je mojster v raziskovanju izraza konstrukcije in razpona. Stavba Konstrukte ob Dunajski 1965–1966, veleblagovnica v Osijeku 1963–1968 in mednarodna ARC na Bavarskem dvoru v Ljubljani 1972–1978, pomenijo še danes vrhunske stvaritve tehnološko, oblikovno in konstrukcijsko napredne arhitekture. Arhitekt Miloš Bonča je leta 1960–1964 realiziral trgovsko hišo v Šiški, eksemplarno stavbo ljubljanske šole, nadaljeval pa z raziskavo potencialov arhitekturnega izraza, s pomembimi realizacijami, kot so stavbe Ljubljanske banke v Kočevju, Mozirju, Celju in v Ljubljani ob Šmartinski. Arhitekt Danilo Fürst je že v petdesetih začel s študijem prefabrikacije stanovanjske in industrijske arhitekture. Med drugim je realiziral osnovno šolo v Stražišču pri Kranju 1954–1959 ter stavbo gozdnega gospodarstva na Bledu 1958–1960. Arhitektka Majda in France Ivanšek sta po izkušnji na Švedskem v Ljubljani realizirala stanovanjsko naselje atrijskih hiš Murgle 1965–1978, ki so primer prenosa severnjaškega racionalizma in bivalne kulture v stanovanjski gradnji. Stanovanjska gradnja je sploh dosegala visoko arhitekturno raven, od Velenjskega bloka 1960–1963 arhitekta Stanka Kristla, do stanovanjske soseske B3 v Ljubljani, 1969–1977 arhitekta Ilije Arnautoviča.

Odprt in neortodoksen ravnikarjevski moderen izraz je odlično prenesel tudi spogledovanje z regionalizmom; med mnogimi dobriimi primeri omenjam hotel Prisank v Kranjski gori arhitekta Janeza Lajovca 1960–1962 in motel Turist v Grosupljem arhitekta Gregorja Košaka 1968–1969.

Proti koncu desetletja se začnejo graditi kompleksnejše, mestne polifunkcionalne stavbe, kot so Plava laguna arhitekta Usenika, Klinični center arhitekta Stanka Kristla 1967–1975, ki sta jih anticipirali najpomembnejši Ravnikarjevi ljubljanski deli: poslovno stanovanjski kompleks Ferantov vrt 1966–1968 ter trgovsko poslovni kompleks Trg revolucije, danes Trg republike 1960–1984, kot forum nove slovenske samozavesti. Ravnikarjev sodelavec, arhitekt Tone Bitenc, je bil kultiviran mojstrov spremljevalec pri drobnih delih, prenovah in interierjih.

Arhitekt Oton Jugovec je tudi v osemdesetih letih obdržal bistvo in svežino ljubljanske arhitekturne šole. Vsake naloge se je lotil kot specifične arhitekturne teme in jo rešil na vzorčen pa tudi na virtuozen in izviren način. Pri zaščiti arheoloških ostalin Gutenwertha na Otoku pri Dobravi 1974 ter pri Bazi 20 v Kočevskem Rogu 1986–1988 je tematiziral simbiozo arhitekture z naravo in regionalno arhitekturno dediščino lesenih konstrukcij. Pri nuklearnem inštitutu Jožef Stefan v Podgorici 1961–1966 je bila tema kontejner z visokotehnološko vsebino, postavljen v ruralno okolje. Pri prenovi cerkve v Retečah leta 1970–1974 je bil v središču zanimanja aktiven odnos do dediščine in inovativnost v obravnavi sakralnega prostora, pri kulturnem domu Španski borci v Mostah 1980–1981 pa monumentalnost in kontrast v odnosu do anonimnega okolja.

Seveda so tudi v šestdesetih padale arhitekturne žrtve: rušenje Kozlerjeve hiše ob širitvi Titove ceste, že omenjeno rušenje Jakopičevega paviljona, pa tudi nekateri ambiciozni, začeti projekti niso doživeli ustrezne realizacije. Tak primer so Miheličeva severna ljubljanska vrata, ki so ostala torzo in danes doživljajo dokončno degradacijo izjemne arhitekturne zasnove. Izgubo pomeni tudi rušenje nekdanjega Kluba poslancev arhitekta Župančiča, zaradi gradnje nove Narodne galerije. Problematici so tudi nekateri projekti, ki bodisi niso bili izvedeni, pa bi bilo to nujno: Južni trg, rekonstrukcija Kongresnega trga; ali pa se

Aleš Vodopivec: prizidek hotela Jezero, Bohinj 1990

nameravajo graditi, pa se ne bi smeli: Mesarski most po Plečnikovi zasnovi pol stoletja prepozno ali olimpijski bazen v Tivoliju.

Sedemdeseta leta pomenijo po eni strani že omenjeno nadaljevanje, po drugi pa nagel zaton ljubljanske šole. Nove ideje so skušale svet zasnovati na novo, na lepem ni bilo staro nič več vredno. Vsako zavračanje tradicije, pa naj gre za beat in pop ali pa za uporništvo in nekonformizem je v arhitekturi problematično. Pomeni zanikanje izkušnje in arhitektura izgublja svoj fizis. Poskusi tehnološkega in oblikovnega vizionarstva, utemeljeni na Archigramu, kot so bili hotel Argonavti v Novi Gorici 1975 arhitekta Nika Lehrmana in nekatere realizacije biroja 71 (arhitekti Kacin, Kerševan, Princes in Popovič), denimo vojaška gimnazija 1978, so izgubljeni, ker tehnično niso zdržali realne uporabe.

Osemdeseta so tudi v arhitekturi ustoličila postmodernizem, ki je poleg razpršitve uveljavil tudi relativizacijo in krizo vrednot. Osemdeseta so bila prehodno obdobje brez lastnega jedra. Označuje jih zaton ljubljanske šole, ko nekateri njeni pomembni protagonisti opuščajo odprti in eksperimentalni značaj ter modernistični izraz in se zatekajo v površni eklekticizem, akademizem ali osebni manierizem. Nekateri arhitekti so z dopolnitvami in prezidavami lastnih del zanikali njihovo izvirno integriteto. Arhitekt Jože Koželj je tako v postmoderni maniri dopolnil nekatera svoja najboljša dela: stavbe Agrostroja, Ekonomske fakultete in garažne hiše Kompas, ogrožena pa je bila celo Moderna galerija s strani samega Ravnikarja.

Arhitekt Marko Mušič je od začetnega strukturalizma razvijal osebni stil v smeri neobaročnega ekspresionizma, od kulturnega centra v Kolašinu v Črni gori 1971–1977, cerkve v Dravljah 1980–1985, do novega dela pokopališča Žale v Ljubljani.

Ob koncu sedemdesetih let je nastopila nova generacija, t.i. generacija ab, njeni najvidnejši predstavniki so Vojteh Ravnikar, Janez Koželj, Aleš Vodopivec in Jurij Kobe, ob njih pa Matjaž Garzarolli, Božo Podlogar, Peter Gabrijelčič, Janez Kobe, Igor Skulj in drugi. Izhodišča te generacije bi lahko našli v kontekstualizmu in racionaliz-

Vladimir Šubic: Nebotičnik, Emil Medvešček: Glavna zadruga, v ozadju Edvard Ravnikar: Trg republike, Ljubljana 1932–1984

mu ter iz Italije izvirajoči teoriji mesta (Aldo Rossi, *L'architettura della città*, Marsilio Ed., Padova, 1966). Sprva toga in teoretska arhitektura, temelječa na estetiki kvadrata, je začela kmalu presegati ozko zastavljena izhodišča in prehajati v sočasne evropske okove regionalno obarvanega racionalizma, mediteranskega ali alpskega, ter v bolj osebno obarvane poetike posameznih avtorjev. Občinska stavba v Sežani Vojteha Ravnikarja 1980, Peglezen v Ljubljani Janeza Koželja 1986–1988, hotel Jezero v Bohinju Aleša Vodopivca 1990, Kobetova prenova Cekinovega gradu 1990–1992, na novo uveljavljajo arhitekturo kot kulturno disciplino.

Od sedemdesetih let naprej je s prekinitvami potekala prenova ljubljanskega gradu arhitektov Eda Ravnikarja mlajšega, Majde Kregar in Miha Kerina, ki se jim je kljub fragmentiranosti izvedbe posrečilo realizirati nekaj izjemno kultiviranih dialogov med dediščino in sodobno arhitekturo.

Če iščemo osrednjo osebnost slovenske arhitekture osemdesetih let, jo najdemo zunaj domačih logov, namreč na Dunaju. Seveda gre za Borisa Podrecco, najbolj srednjeevropskega med vsemi arhitekturnimi veličinami zadnjih desetletij. Za slovenske arhitekta predstavlja referenčno točko in posrednika evropskih arhitekturnih tokov. Podrecca je v svojem biroju vzgojil številne slovenske arhitekta mlajših generacij.

V devetdesetih se karte spet premešajo. Prejšnje vrednote se postopoma relativizirajo in razgrajujejo. Kljub velikim spremembam pa

velik del arhitekture še zmerom ostaja znotraj linije kontinuitete; denimo realizacije Vojteha Ravnikarja: poslovno stanovanjski objekt v Kopru 1995, knjižnica v Novi Gorici 1999; Jurija Kobeta srednja šola za medicinske sestre v Ljubljani 1997–1998; stanovanjsko naselje v Gradcu, Avstrija, 1991–1998 Janeza Koželja; stanovanjski kompleks na Kotnikovi arhitektov Janeza Koželja, Boža Podlogarja, Petra Pahorja, Jurija Sadarja, Milene Todorčič in Jurija Kobeta, ter pokopališče Srebrniče pri Novem mestu 1998–2000 Aleša Vodopivca in Nene Gabrovec. Z uspehi na natečajih in prvimi realizacijami se uveljavljajo predstavniki najmlajše generacije. Najbolj izrazite in medijsko izpostavljene so realizacije Aleša Prinčiča, arhitekta slovenskega rodu iz Vidma v Italiji, ljubljanskega biroja Sadar Vuga arhitekti ter v Celju delujočega arhitekta Nandeta Korpnika.

Zadnje desetletje ima posebno mesto arhitektura v Mariboru. Najpomembnejše realizacije so prispevali arhitekti Tone Lešnik s poslovno skladiščno stavbo Farmadent 1995 in Janko Zadavec s sadjarskim centrom Gačnik 1994–1998 in nekaj uspelimi realizacijami šol.

V Ljubljani se od osemdesetih razvija živahna arhitekturna scena. Starejšim arhitekturnim revijam, kot sta *ab* – arhitektov bilten (izhaja od leta 1970) in *Piranesi*, so se pridružile tudi nekatere bolj poljudne.

Deluje arhitekturna galerija Dessa, ustanovljen je Arhitekturni muzej. Iztek devetdesetih je kot zatišje pred viharjem, kot drevo z mnogimi brsti, ki so tik pred poganjki. Če ne bo pozebe, bo slovenska arhitektura spet postala evropsko prepoznaven pojem. Uveljavljajo se mladi, počasi se oblikuje tudi nova naročniška kultura, seveda pa je ta potencial brez široke podpore v družbi le neuresničen, mrtev kapital.

Slovenska arhitektura prejšnjega stoletja je skupaj s srednjo Evropo kronično zaostajala za avantgardnimi tokovi. Tako Plečnik kot nasledniki so bili hkrati za in pred časom, pač v različnih vidikih in časovnih obdobjih svojega dela. Jedro slovenske arhitekture, ali bolje, spirala približevanja in oddaljevanja temu jedru sledi psihološki strukturi z začetka teksta.

Slovenski arhitekturni kozmos je bil in je še zmerom strukturiran piramidalno hierarhično. Bog oče Plečnik, sin odrešenik Ravnikar, ob njihju pa množica svetnikov in blaženih. Pekla ni videti, se ga pa da čutiti, zagrožen je kot pravična kazen za herezijo. Slovenska arhitektura ohranja svojo imanentno rezistenco proti radikalnosti in novotarijam. Kontinuiteta, spoštovanje tradicije in navezanost na učitelje so pri nas izjemno močni. Najbrž temu botrujeta krščanska in kmečka mentaliteta, navezanost na zemljo in rod. Kozmopolitizem je bolj obroben pojav, ki ni pustil tako močnih sledov kot ukoreninjenost v domačo zemljo in narodovo telo.

Umor očeta je potreben, da se začne revolucija, vendar so bila ta dejanja preloma, tako Ravnikarja s Plečnikom kot kasneje naslednikov z Ravnikarjem, bolj adolescentni odkloni kot dokončni patricidi in njihov končni rezultat je bilo vračanje na stare položaje.

Slovenska arhitektura v 20. stoletju je bila obsedena z ustvarjanjem identitete. Povod za to je verjetno nacionalna identiteta. Morda je to odraz stoletne obremenjenosti s težnjo po nacionalni neodvisnosti, ko se nacionalna identiteta ni mogla razmahniti. Slovenija je namreč stoletja, kljub izpričani kulturni istovetnosti, obstajala kot bolj ali manj avtonomen, bolj ali manj razkosan narodnostni teritorij v

okviru močnejših sosednih držav, ki jih je sooblikovala: Avstrije, Italije, Jugoslavije ... Tudi iztekajoče se stoletje je minilo v neizprosнем boju za preživetje, za združitev in ohranitev teritorija - in seveda je bila tudi arhitektura, glede na druge evropske narode nekoliko zapoznelo, vprežena v nacionalno emancipacijski projekt.

Ta značilnost se je izpela šele z ustanovitvijo nacionalne države. Zdi se, kot da sta se s tem končala projekt obnove nacionalne arhitekture in zaostajanje za svetovno avantgardo. V desetletni časovni perspektivi se ta prelomnica že kaže kot odločilna, kot zaključek enega oz. začetek povsem novega obdobja. Vendar bo šele čas pokazal, ali bo prelom tisočletja in prihod novih generacij dokončno razbil barko slovenskosti in vpeljal vsesplošno globalizacijo ali pa bo tudi to obdobje sledilo zgoraj opisani shemi in bo slovenska arhitektura v prihodnosti spet našla način za umik v zatišje in ohranjanje stika s tradicijo.

Osciliranje med klasičnim arhitekturnim vedenjem ter modernim izrazom je bila tako za Ravnikarja kot za vso slovensko arhitekturo druge polovice stoletja rdeča nit, ki sta ji sledila zdaj s tega, zdaj z drugega konca: od klasicizma proti moderni ali narobe, od moderne h klasicizmu. Tako se krog sklene.

Ta tekst se seveda ne more poglobljeno ukvarjati z vsemi nitmi, iz katerih je stekano slovensko arhitekturno 20. stoletje. Napisan je kot nepopoln povzetek bolj poglobljenih študij posameznih časovnih obdobj (Bernik, 1998; Koselj, 1995; Hrausky, 1993; Prelovšek, 1998). Tako je po eni strani le provizoričen okvir, ki ga je mogoče po uporabi odvreči, po drugi pa je prav zato odprt za dopolnitve, korekture in izostritve. Na koncu bi rad le še opozoril na dejstvo, da arhitekture ni mogoče soditi neodvisno od družbe in politike, pa tudi od tehnologije, industrije, ekonomske in ustvarjalne potence časa, v katerem je nastala, ne. Tako je arhitektura vse prejšnje stoletje nihala med sanjami in realnostjo, med nebom in zemljo. Vstopali smo v Atene (ali Rim) in se spet obrnili ter oddaljevali ... Danes nismo nič bliže cilju, kot smo bili pred sto leti, brez zavesti o vrednosti korakov proti vratom Mesta pa celo drsimo nazaj v povprečnost. Z vsako arhitekturno realizacijo, ki predhodnega ne izboljša, smo temneje v mraku, z vsako izgubo smo siromašnejši ... Obenem pa so tudi vsak eksperiment, drznost in svežina še kako potrebni za pot naprej. Arhitekturi ne smemo postavljati meja, poskrbeti moramo, da bo imela optimalne pogoje za razvoj, najti moramo načine, da bodo zahtevne in občutljive naloge dobili kvalitetni in osveščeni arhitekti, nato pa zaupati njihovi ustvarjalnosti.

MIHA DEŠMAN

Literatura

- BERNIK STANE, Slovenski arhitekturni in oblikovalski modernizmi, *Umetnost na Slovenskem*, Ljubljana 1998.
- HRAUSKY ANDREJ, Funkcionalizem v slovenski arhitekturi, *AB 117/118*, 1993.
- KOSELJ NATAŠA, Arhitektura 60-ih let v Sloveniji, *AB*, 1995.
- PRELOVŠEK DAMJAN, Stavbarstvo 19. stoletja in iskanje narodne identitete, *Umetnost na Slovenskem*, Ljubljana 1998.

Priporočilo št. R (91) 13

odbora ministrov Sveta Evrope državam članicam o varstvu stavbne dediščine dvajsetega stoletja

(ki ga je sprejel odbor ministrov 9. septembra 1991, na 461. zasedanju namestnikov ministrov v skladu s 15. b členom Statuta Sveta Evrope)

Odbor Ministrov meni, da je cilj Sveta Evrope doseči večjo enotnost med svojimi članicami;

- upošteva evropsko kulturno konvencijo, podpisano 19. decembra 1954 v Parizu, in še posebno njen prvi člen;
- upošteva konvencijo o varstvu stavbne dediščine Evrope, podpisano 3. oktobra 1985 v Granadi, in še posebno njen 17. člen;
- upošteva resolucijo 813 (1983) parlamentarne skupščine Sveta Evrope o sodobni arhitekturi;
- upošteva resolucijo št. 2 druge evropske konference ministrov, pristojnih za stavbno dediščino, ki je potekala v Granadi 3. in 4. oktobra 1985;
- izjavlja, da je arhitektura dvajsetega stoletja sestavni del zgodovinske dediščine Evrope ter da zaščita in izboljšanje njenih najpomembnejših elementov služijo istim ciljem in načelom kot ohranjanje stavbne dediščine kot celote;
- upošteva, da v primerjavi s drugimi deli stavbne dediščine uradne organizacije in javnost slabše sprejemajo to skupino dediščine, ker je nastala pred kratkim, ker je številčna, zelo razširjena in raznorodne narave;
- poudarja, da bi pomanjkanje zanimanja za ohranjanje te dediščine vodilo v nepopravljive izgube in prihodnje rodove osiromašilo za to obdobje evropske zavesti;
- priporoča, da vlade držav članic razvijejo strategije za prepoznavanje, preučevanje, varstvo, ohranjanje, obnovo in razvijanje zavesti o arhitekturi dvajsetega stoletja in pri tem upoštevajo načela, ki jih navaja dodatek k temu priporočilu, kot del svoje splošne politike ohranjanja stavbne dediščine in, kjer je potrebno, s posebnimi ukrepi.

Generalnemu sekretarju nalaga, da besedilo priporočila preda državam nečlanicam, ki so podpisnice evropske kulturne konvencije in/ali konvencije o varstvu stavbne dediščine Evrope.

Načela za ohranjanje in izboljševanje stavbne dediščine dvajsetega stoletja.

I. Prepoznavanje dediščine dvajsetega stoletja

1. Uveljavljanje poznavanja in preučevanja dediščine

V času od konca devetnajstega stoletja so se v arhitekturi in urbanizmu zaradi industrializacije, uvajanja novih gradiv, spremembe gradbenih tehnik in novih uporab zgodile velike spremembe. Ta tok in tudi tehnološki napredek sta postajala vse hitrejša, da bi lahko dohajala potrebe sodobne družbe. Zgradbe dvajsetega stoletja so številne in imajo dvojno naravo: hkrati odsevajo tradicionalne in modernistične vrednote. Z izjemo del nekaterih pionirjev zgradbam dvajsetega stoletja ne pripisujemo dediščinskega pomena. Zato je treba spodbujati boljše poznavanje in razumevanje tega dela dediščine, poudarjati njene dobre plati ter bogastvo in pestrost njenih različnih oblik.

Raziskave, potrebne za doseglo boljšega razumevanja, naj upoštevajo splošen pregled razpoložljivih virov, bodisi v obliki izvirnega slikovnega ali fotografskega gradiva, podatkov, objavljenih v času gradnje, ali podatkov drugačne vrste, ki jim omogočajo, da se uveljavijo v svojem prostoru in pripomorejo k vsestranskemu razumevanju teh zgradb.

2. Izdelava sistematičnih inventarjev

Namen je zbiranje sistematične dokumentacije o zgradbah dvajsetega stoletja, bodisi v obliki državnih seznamov, ki pokrivajo vsa obdobja, ali posebnih seznamov arhitekture dvajsetega stoletja. Ti seznamji naj bodo:

- bolj odprti kot selektivni in prirejeni za sprotno dopolnjevanje, popravke in vnašanje novih podatkov;
- sestavljeni tako, da ne dajejo prednosti kakemu slogu, zvrsti zgradb, načinu ali času gradnje;
- narejeni, predstavljeni in objavljeni na tak način, da je njihova vsebina z uporabo besednjaka, upodobitev in ukrepov za njegovo razširjanje dostopna čim širši javnosti;
- kjer je mogoče, zbrani tako, da upoštevajo prakso terenskih pregledov v različnih evropskih državah, s čimer bi prispevali k medsebojni izmenjavi in razumevanju informativnih in analitičnih metod po vseh Evropi.

II. Varstvo najpomembnejših objektov dediščine

1. Merila za izbor

Oblasti, pristojne za varstvo, naj sprejmejo posebna merila, pri tem pa naj upoštevajo naslednje:

- zaželeno je, da priznamo vrednost pomembnih del, izbranih iz širokega razpona slogov, zvrsti in načinov gradnje dvajsetega stoletja;
- treba je varovati ne le dela najslavnejših načrtovalcev določenega obdobja ali arhitekturnega sloga, temveč tudi manj znane primere, pomembne za arhitekturo in zgodovino tega časa;
- pomembno je, da med dejavniki izbora ne upoštevamo le estetskih vidikov, temveč tudi prispevek k zgodovini tehnologije ter k političnemu, kulturnemu, gospodarskemu in družbenemu razvoju;
- ključnega pomena je, da pri varstvu upoštevamo sleherni del grajenega okolja, ki poleg enkratnih zasnov vključuje še ponavljajoče se zasnove, stanovanjska naselja in soseske, nova mesta, javne prostore in komunalne naprave.
- pri varstvu moramo upoštevati še zunanje in notranje okrasje pa tudi opremo in napeljave, ki so bile načrtovane hkrati z zgradbo in dajejo smisel arhitekturnemu ustvarjanju.

2. Praktični ukrepi za pravno varstvo

Naloga pristojnih oblasti je, da v skladu s postopki, ki veljajo v določeni državi:

1. uporabljajo obstoječo zakonodajo o ohranjanju dediščine, urbanizmu ali okolju pri obravnavanju stavbne dediščine dvajsetega stoletja, da bi:
 - zgradbe ali predmete varovali s tem, da jih vključujejo v sezname zavarovanih objektov oziroma območij, namenjenih ohranjanju;
 - dejavno uporabljali postopke za pridobitev gradbenih dovoljenja in za nadzor, kot to določajo varstveni ukrepi;
2. dopolnjujejo obstoječo zakonodajo s posebnimi ukrepi v primerih, ko najnovejša dediščina ni zavarovana oziroma varstvo ni ustrezno.

III. Upravljanje in ohranjanje dediščine

1. Uporaba dediščine

Dolžnost pristojnih državnih, regionalnih ali lokalnih oblasti je, da spodbujajo najprimernejšo uporabo zavarovane dediščine tega obdobja, bodisi v kulturne, muzejske namene ali v širše gospodarske, poslovne ali stanovanjske namene. Spodbujati je treba iskanje novih načinov uporabe, ki upoštevajo potrebe sodobnega življenja, s čimer preprečimo, da bi bile zgradbe zanemarjene in prazne, pod pogojem, da novi načini uporabe ne škodujejo arhitekturnemu ali zgodovinskemu pomenu, ki je bil razlog za zavarovanje zgradbe.

2. Fizično ohranjanje

Onesnaževanje zraka in staranje gradiv povzročata propadanje,

zato je treba dediščino vzdrževati in obnavljati, celo kadar je bila zgrajena pred kratkim. Pomembno je:

- spodbujati znanstveno, teoretično in praktično preučevanje načinov gradnje, vzdrževanja in obnavljanja teh zasnov in različnih gradiv, ki so jih uporabljale arhitektura dvajsetega stoletja in z njo povezane dekorativne umetnosti;
- spoštovati ista temeljna načela, ki veljajo za druge prvine stavbne dediščine pri načrtovanju programov njihovega vzdrževanja in obnavljanja;
- izčrpno in skrbno dokumentirati opažanja in postopke, ki so jih uporabili v okviru ohranjanja;
- na ustreznih državnih ali regionalnih ravni vzpostaviti sistem zbiranja arhitekturnih podatkov, kar omogoča odkrivanje zgodovine stavb in zagotavlja njihovo prihodnje vzdrževanje.

3. Izobraževanje strokovnjakov

Pomembno je izboljšati in okrepiti poznavanje in uporabo primer-
nih gradiv in tehnologij za gradnjo in ohranjanje. Potrebno bo temeljno izobraževanje gradbenih podjetij, ki izvajajo fizični del ohranjanja na terenu.

Zaradi posebne narave arhitekturnih tehnologij dvajsetega stoletja je potrebna specializacija strokovnjakov, katerih naloga je preučevanje in varstvo te dediščine. Oblasti držav članic naj poskrbijo za posebno izobraževanje, bodisi kot del splošnega arhitekturnega izobraževanja ali v okviru posebnih izobraževalnih tečajev o obnavljanju stavbne dediščine.

Izobraževanje naj obsega metode za proučevanje in raziskovanje tovrstne dediščine ter postopke praktičnega vzdrževanja in obnavljanja. Zlasti se je treba potruditi pri posebnih metodah in veščinah obnavljanja. Oblasti naj raziskovanje in za izobraževanje izvedencev namenijo zadostna sredstva.

IV. Razvijanje zavesti pri osebah na odgovornih položajih in med javnostjo

Oblasti držav članic morajo med izvoljenimi predstavniki, lastniki in uporabniki zgradb, profesionalci, občili in širšo javnostjo izvesti široko vrsto pobud, ki naj razvijejo zavest o pomenu in posebnostih različnih oblik arhitekture dvajsetega stoletja. Zato naj:

1. spodbujajo izobraževalne programe na vseh ravneh, v šolah in zunaj njih, še posebej, ker večina šol deluje v okolju iz dvajsetega stoletja. Spoznavanje dediščine, ki je učencem blizu, naj poteka vzporedno z odkrivanjem pomena arhitekture, urbanizma in okolja;
2. uporabljajo vse razpoložljive medijske kampanje, podpirajo strokovne publikacije, javne razprave in poskusne oblike izobraževanja v najširšem pomenu.

V. Nujnost prihodnjega evropskega sodelovanja

Evropsko sodelovanje je življenjskega pomena za varstvo dedišči-

ne dvajsetega stoletja zaradi sorodnosti in zapletenosti uporabljениh gradbenih postopkov, težav z merili za izbor in zaradi praktičnih metod vzdrževanja in ohranjanja.

Zato naj države članice:

1. spodbujajo redno izmenjavo izvedencev, tehničnega razumevanja in izkušenj med učitelji, zgodovinarji, arhitekti, tehniki in drugimi strokovnjaki, ki sodelujejo pri varstvu in ohranjanju;
2. razvijejo medsebojno strokovno pomoč, predvsem z mehanizmi strokovne pomoči, ki jih izvaja Svet Evrope;
3. spodbujajo razumevanje dediščine in usklajujejo izkušnje na evropski ravni, da bi odpravili težave z merili za izbor in metodami fizičnega ohranjanja;
4. podpirajo politiko razvijanja zavesti o dediščini dvajsetega stoletja s pomočjo publikacij in medijskih kampanj pod okriljem Sveta Evrope;
5. preučujejo možnosti za večstranske projekte ohranjanja, ki bi jih lahko izvajali na evropski ravni za posebej pomembne vidike dediščine dvajsetega stoletja.

V Ljubljani

Nebotičnik

ESH 376

<i>kraj</i>	Ljubljana
<i>naslov</i>	Štefanova 1
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1930–1933
<i>avtor</i>	Vladimir Šubic, <i>stavbeniki</i> Ivan in Josip Bricelj ter Karel Kavka
<i>investitor</i>	Pokojninski zavod Ljubljana
<i>izvajalec</i>	Ljubljanska gradbena družba d.d.
<i>stavbni tip</i>	poslovno-stanovanjski stolp
<i>nekateri drugi objekti avtorja</i>	Meksika (občinska stanovanjska hiša z javnimi programi in servisi), Ljubljana 1922; Delavska zbornica, Ljubljana 1927; stanovanjski hiši Pokojninskega zavoda, Ljubljana 1927; Stanovanjska hiša Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, Ljubljana 1927; vila Šubic, Ljubljana 1929; Palača Trgovskega doma, Ljubljana 1929; Trgovska akademija, Ljubljana 1930

Pokojninski zavod je svojemu glavnemu arhitektu, načelniku gradbenega oddelka, leta 1928 naročil izdelati predlog pozidave zemljišč na tedaj najbolj prestižni lokaciji v mestnem središču, to je na vogalu teda-

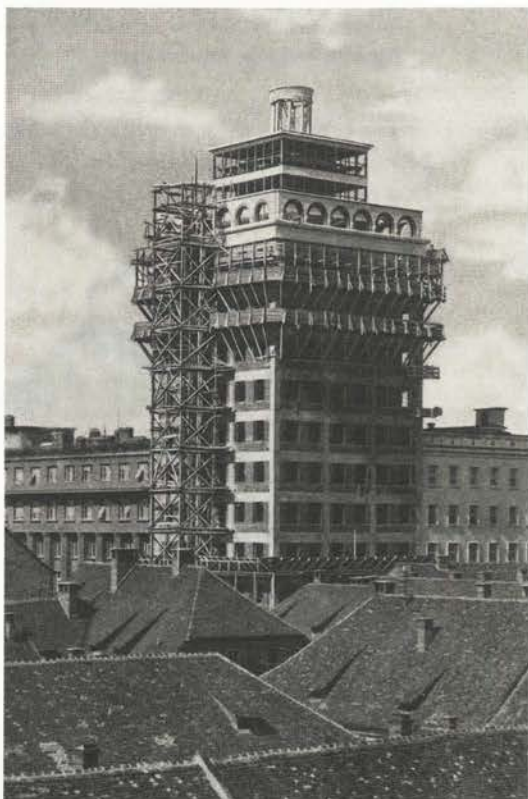

▲ Maketa ... «Arhitekt je izdelal več variant zazidave, ki bi ob primerni donosnosti izkazovala tudi poseben simbolni pomen.» ...

◀ ... »Stik med Nebotičnikom in sosednjo banko je arhitekt označil s štirimetrskim kipom ženske figure na visoki stebni konzoli, delom kiparja Lojzeta Dolinarja.« ...

njih Tyrševe in Gajeve ulice. Po izgradnji sosednje kreditne banke Slavija se je ponujala možnost za gradnjo na večjem razpoložljivem zemljišču, ki bi s severne strani zaključila stavbni blok. Arhitekt je izdelal več (najmanj štiri) variant zazidave, ki bi ob primerni donosnosti izkazovala tudi poseben simbolni pomen. V prvi rešitvi je lokaciji prilagodil zasnovano palačo Grafika, s katero je zmagal na natečaju leta 1929. Leta 1930 je zavod razpisal natečaj za zazidavo, vendar noben od tridesetih predlogov ni povsem ustrezal pričakovanjem razpisovalca, ki jih je v žiriji zastopal Šubic. Šele na podlagi Plečnikovega predloga za vogalni

... »S svojimi 70 metri višine je bil Nebotičnik leta 1931 deveta najvišja stavba v Evropi Gradili so ga sočasno z Rockefellerjevim centrom v New Yorku (1931 - 1940) in naj bi imel tudi podoben simbolni pomen.«

stolp so mestne oblasti načelno dovolile preseči višino zidave, ki je bila do tedaj predpisana do največ pet nadstropij. Pri novi nalogi arhitekt ni bil povsem prepričan, ali naj stolp oblikuje kot visoko hišo s povišano atiko ali naj se zgleduje po cerkvenem zvoniku. Višino atike vogalnega stolpa je tako postopoma dvigoval iz prvotnih devet na končnih enajst nadstropij. K načrtovanju zaključka je povabil tri študente arhitekture: Bojan Stupica je za fasado kavarne narisal historični venec oken med arkadnimi stebriči, nad njo Marjan Mušič gladko atiko s polkrožnimi okni, podobno kot pri Grafiki, Ivan Medved je zasnoval funkcionalistično kocko iz jekla in stekla, Marjan Mušič pa je, v Plečnikovi maniri, na vrhu štirinajstega nadstropja predvidel še glorijsko atiko v obliki klasičnega tempietta z visokim jamborjem v sredini.

Zasnovo Nebotičnika je treba razumeti v kontekstu zazidave niza hiš Pokojninskega zavoda ob Štefanovi ulici. Stolp predstavlja dejansko višinski poudarek stavbne strukture, ki vključuje še sklop dveh stavb različnih programov in trgovsko pasažo istega avtorja. S svojimi 70 metri višine je bil Nebotičnik leta 1931 deveta najvišja stavba v

Evropi in prva skeletna stolpnica na Balkanu.

Gradili so ga sočasno z Rockefellerjevim centrom v New Yorku (1931- 1940) in naj bi imel tudi podoben simbolni pomen. O zahtevni in tvegani gradnji najvišje stavbe v mestu pričajo verzi pesnika Otona Župančiča, vzdani v temeljni kamen: » Da naše zrno bo imelo leho in nam bo letina pod varno streho!«.

Nebotičnik je zvesto sledil zamisli vertikalnega mesta: trgovine so iz pritličja segale v prvo nadstropje, sledili so poslovni prostori in stanovanja, na vrhu je bila kavarna z razgledno teraso. V pritličju je monumen-

... »Nebotičnik je zvesto sledil zamisli vertikalnega mesta: trgovine so iz pritličja segale v prvo nadstropje, sledili so poslovni prostori in stanovanja, na vrhu je bila kavarna z razgledno teraso.«

...

talna veža, obložena s poliranim podpeškim kamnom, od koder vodijo polkrožne stopnice do spiralnega stopnišča. Vežo krasijo klasicistične glave Penatov, delo kiparja Franceta Goršeta. Fasada je v pritličju obložena s kamnom in v prvem nadstropju okrašena še z opečnimi lizenami, ostali del je izveden v umetnem kamnu iz belega portlandskega cementa. Stik med Nebotičnikom in sosednjo banko je arhitekt označil s štirimetrskim kipom ženske figure na visoki stebri konzoli, delom kiparja Lojzeta Dolinarja. Monumentalna plastika predstavlja alegorijo v prihodnost zavrte Genije, ki se ozira po daljnih obzorjih.

Tehnološko zahtevna zidava je terjala natančne izračune in sodobno zasnovano potresno varne konstrukcije, inovativne inženirske rešitve in brezhibno organizacijo procesa gradnje.

Prav tako je bilo treba za brezhibno delovanje in oskrbo visoke hiše vgraditi hitra dvigala, sodobne klimatske naprave, centralno kurjavo na kurilno olje, in druge tehnične novosti.

Kavarna je bila urejena z udobnim pohištvom in dekoracijo po ameriškem vzoru, posebnost so zavite stopnice iz kostanjevega lesa,

ki vodijo v enako opremljen nočni lokal.

Tudi sosednja hiša, ki jo je arhitekt zasnoval kot samostojno stavbo šele v zadnji varianti izvedbenega projekta, je bila namenjena za trgovine, upravne prostore Pokojninskega zavoda in stanovanja. Njeno posebnost predstavlja pokrita javna pasaža s trgovskimi lokali, ki je bila v Ljubljani izvedena prvič po vzoru velemestnih galerij.

Nebotičnik je ena od najbolj prepoznavnih ljubljanskih arhitektur, ki tudi v družbi novejših visokih zgradb značilno zaznamuje mestno silhueto. Nebotičnik je del skupnega spomina mesta, ki ima lastno

Stopnišče ... »Nebotičnik je del skupnega spomina mesta, ki ima lastno kulturno zgodovino in je še vedno simbol stremjenja po napredku.« ...

kulturno zgodovino in je še vedno simbol stremjenja po napredku. Stavba je mestna znamenitost, ki izžareva poseben svetovljanski duh.

Mestu ni uspelo ohraniti tega vzdušja, ki bi ga lahko ustvarjala tradicija kvalitetne kavarne nad mestom in kulturnega nočnega lokala v samem težišču mestnega središča. S pogostimi menjavami najemnikov in z neprimerno rabo so nekdanj prestižni prostori izgubili svoj sloves, oprema kavarne in bara je bila deloma spremenjena in osiromašena, spremenjen je bil del opreme vhodne veže. Skozi sosednjo hišo so prebili dovoz do trezorja banke. Prav tako je bila v sedemdeset-

tih letih posodobljena pasaža nebotičnika v takšni obliki, da se je povsem izgubil njen prvotni sijoči videz. Ker je bila stavba grajena in izvedena zelo kakovostno iz trajnih gradiv, bi torej veljalo zaščititi predvsem njen kulturni pomen v življenju meščanov.

Skupina stavb Nebotičnika in Trgovska akademija iz istega obdobja predstavljajo najpomembnejše Šubičevo delo, ki ga zaznamuje monumentalni izraz sicer razumno in sodobno zasnovane arhitekture, za slovenske razmere takrat značilnega zmernega funkcionalizma.

JANEZ KOŽELJ

... »S pogostimi menjavami najemnikov in z neprimerno rabo so nekaj prestižni prostori izgubili svoj sloves, oprema kavarne in bara je bila deloma spremenjena in osiromašena, spremenjen je bil del opreme vhodne veže. Skozi sosednjo hiše so prebili dovoz do trezorja banke.« ...

Literatura

GLAŽAR TADEJ, KOŽELJ JANEZ, Katalog, Vladimir Šubic, arhitekt, zbrano delo, AB, 111/114, Ljubljana 1992.

ZLODRE JANKO, Vladimir Šubic, arhitekt-stavbenik, Vladimir Šubic, arhitekt, zbrano delo, AB, 111/114, Ljubljana 1992.

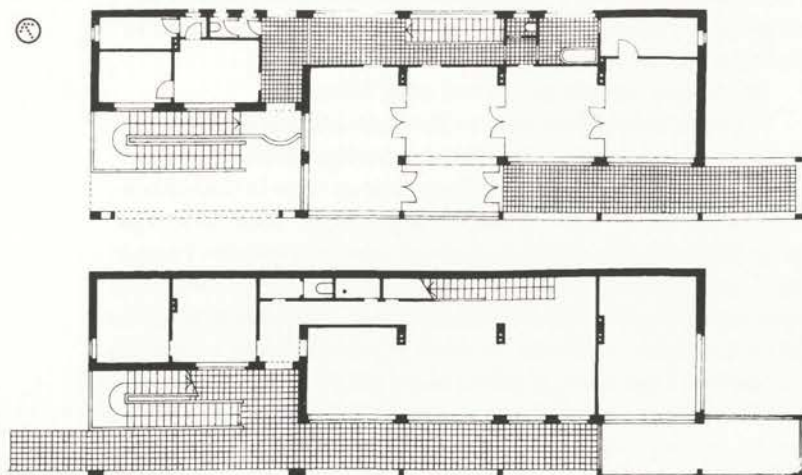

Vila Oblak

EŠD 1588

<i>kraj</i>	Ljubljana
<i>naslov</i>	Rakovniška 5a
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1931–1933
<i>avtor</i>	France Tomažič
<i>izvajalec</i>	Gradbeno podjetje Matko Curk
<i>investitor</i>	France Oblak
<i>stavbni tip</i>	stanovanjska vila
<i>nekateri drugi objekti avtorja</i>	stanovanjska kolonija na Dermotovi ulici, Ljubljana 1931; vila Grivec na Prulah, Ljubljana 1934–1936; Zavod za strojništvo, Ljubljana 1937; Zavod za mineralogijo in rudarstvo TF, Ljubljana 1938; Gradbeni inštitut, Ljubljana 1948–1951; stanovanjski blok, Koper 1957

Arhitekt France Tomažič (Moste pri Ljubljani 1899 – Ljubljana 1968) je bil diplomant profesorja Plečnika in njegov prvi asistent. Vestno je sledil svojemu profesorju in med njegovimi pogostimi obiski v Pragi vodil njegove gradnje v domovini. Plečnik se mu je med drugim oddolžil tudi tako, da ga je na napisni plošči v veži Trgovinske zbornice v Ljubljani (1925–1927) navedel kot avtorja. Vendar se je Tomažič začel sčasoma odvracati od Plečnika in se je vse bolj zanimal za funkcionalistično arhitekturo. Leta 1930 je zapustil svojega profesorja, naslednje leto pa opravil državni izpit in odprl svoj biro. Po prvi samostojni realizaciji, vrstnih hišah Vzajemne zavarovalnice v Ljubljani (1931), se je pri vili Oblak odločno odvrnil od strokovnih nazorov svojega učitelja in zasnoval nekaj stanovanjskih hiš, ki predstavljajo vrhunec funkcionalistične arhitekture pri nas. Poleg vile Kopac (1936), ki so jo leta 1973 žal porušili, o tem priča še vila dr. Franca Grivca na Prulah (1934), ki v zasnovi izhaja iz Le Corbusierjeve arhitekture. Zdi se, da je Tomažič prišel do naročila za Vilo Oblak s Plečnikovim posredovanjem, saj je mojster poznal trgovca Oblaka, ki je nameraval zgraditi vilo kot poročno darilo svoji izvoljenki. Podolgovata stavba je postavljena ob vznožje hriba tako, da se s svojo severno stranjo opira na pobočje. Hiša je sestavljena modularno iz treh različ-

▲ Tloris (merilo: 3mm=1m)

◀ ... »Čeprav se je funkcionalizem v arhitekturi deklarativno zavzemal za reševanje vsakdanje bivalne stiske preprostega človeka, se je uveljavil z naročili za vile bogatašev.« ...

no oblikovanih kock. Prva je vhodna enota z dvonadstropnim predverjem, ki je označeno z lokom. V drugi enoti so v nadstropju dnevni prostori v tretji pa spalni del. Tloris je organiziran v treh vzporednih pasovih: severnega zapolnjujejo komunikacije in pomožni prostori, srednjega glavni prostori, južnega pa terase, arkade in rastlinjak. V pritličju so bila stanovanja za posle, nadstropje je bilo namenjeno družini. Skeletna konstrukcija omogoča odpiranje in povezovanje prostorov v vse smeri. Prav tako skozi hišo vodi pot, ki omogoča kroženje med različnimi nivoji in zunanji podaljški stavbe. Lastniki

... »Posebnost vile Oblak je prav predverje z zunanjim stopniščem, ki ga označuje velik betonski lok.« ...

hiše so se navduševali nad vrtnarjenjem, zato naj bi bile po prvotni zamisli fasade ozelenjene. Zanimivo je, da so se lastniki pozneje obrnili na Plečnika, ki jim je naredil načrt ozelenitve vrta. Takrat so po njegovih načrtih naredili še dodatne zunanje stopnice, kot prehod iz zadnje strani hiše na vrt.

Del notranje opreme pa je izrisal Janez Valentinc.

Čeprav se je funkcionalizem v arhitekturi deklarativno zavzemal za reševanje vsakdanje bivalne stiske preprostega človeka, se je uveljavil z naročili za vile bogatašev. Spomnimo se samo Le Corbusierjevih ali Miesovih vil. Podobno vlogo ima pri nas vila Oblak, ki bi jo po postavitvi in razsežnosti lahko primerjali celo z Miesovo vilo Tugendhat v Brnu. Opremljena je z vso sodobno tehnično opremo tedanjega časa, upošteva nacela fleksibilnega prostora in s pomočjo velikih oken išče stik z naravo. Posebnost vile Oblak je prav predverje z zunanjim stopniščem, ki ga označuje velik betonski lok. Po eni strani gre za klasičen element vhoda, ki ga je podobno rad uporabljal tudi Plečnik, vendar je tu uporabljen na sodoben način. Na podlagi pričevanj se je arhitekt zgledoval po lokih, ki jih je uporabil Auguste Perret v šivalnici Esders v Parizu leta 1919.

Narodna in univerzitetna knjižnica EŠD 373

kraj Ljubljana

naslov Turjaška 1

leto načrta in dokončanja 1930–1931; 1936–1941

avtor Jože Plečnik

izvajalec Matko Curk in drugi

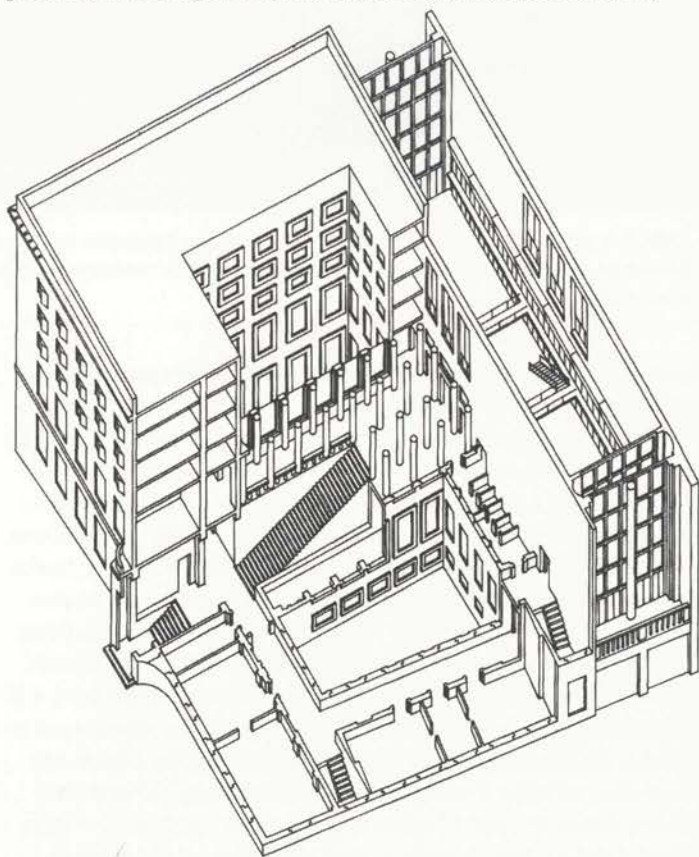
investitor Univerza kralja Aleksandra v Ljubljani, Banska uprava Dravske banovine

stavbni tip knjižnica

nekateri drugi objekti avtorja

Zacherlova palača, Dunaj 1903–1905; cerkev sv. Duha, Dunaj 1910–1913; cerkev sv. Frančiška, Ljubljana 1925–1927; župnijska cerkev Gospodovega vnebohoda, Bogojina 1925–1927; cerkev Srca Jezusovega, Praga 1928–1931; vzajemna zavarovalnica, Ljubljana 1928–1930; kraljevska lovska koč, Kamniška Bistrica 1932–1933; Peglezen na Poljanski cesti, Ljubljana 1933–1934; cerkev sv. Mihaela na Barju, Črna vas 1937–1938; župnijska cerkev sv. Benedikta, Zgornje Stranje 1946–1947; prenova Križank, Ljubljana 1956

Univerzitetna knjižnica v Ljubljani, ki od leta 1947 nosi tudi naziv Narodna, sodi med glavna Plečnikova dela. V razvoju evropske arhitekture, skupaj z Asplundovo Mestno knjižnico v Stockholmu, predstavlja enega najbolj kakovostnih primerov vzporedne smeri mednarodnemu funkcionalizmu. Dolgotrajna prizadevanja za gradnjo so povezana tudi z naporji za slovensko kulturno neodvisnost znotraj

▲ Prerez v aksonometriji

◀ Čitalnica ... «Pohištvo spominja na antične grške vzore, medtem ko oba mostovža sredi dvorane sledita industrijski estetiki devetnajstega stoletja.» ...

nekdanje balkanske kraljevine. Pri načrtovanju knjižnice je igral odločilno vlogo spomin na poznorenesančni Knežji dvorec, ki je do začetka dvajsetega stoletja stal na njenem mestu. Plečnik je z veliko sklenjeno stavbno gmoto reševal predvsem urbanistično rano v zgodovinskem mestnem tkivu. Hkrati je v okviru danega stavbnega programa skušal poudariti simbolne vrednote hrama narodne učenosti. V umetnostnem pogledu je Univerzitetna knjižnica nekakšna sinteza njegovih dotedanjih izkušenj, katerih ključni etapi sta Zacherlova palača na Dunaju in stavba ljubljanske Vzajemne zavarovalnice. Posebno po-

... »Posebno pozornost je posvetil zunanjsčini, ki jo je v skladu s Semperjevo teorijo o oblačenju oblikoval kot veliko tkano »preprogo« in z njo odel stavbno jedro v namišljeni podobi antičnega templja s stebri.« ...

zornost je posvetil zunanjsčini, ki jo je v skladu s Semperjevo teorijo o oblačenju oblikoval kot veliko tkano »preprogo« in z njo odel stavbno jedro v namišljeni podobi antičnega templja s stebri. Okna vrhnjih nadstropij skupaj z obema portaloma sledijo logiki gubanja tkanine in ne poudarjajo stavbne tektonike. Vtis tkanja je arhitekt dosegel z mešanjem vidne opeke in različno obdelanih kamnitih plošč. Pri tem je uporabil tudi ostanke temeljev njene prednice in obzidja iz rimskega časa, ki knjižnico še dodatno legitimizirajo v zgodovinskem okolju. Tempeljsko streho je samo nakazal z okrasnim venčnim zidcem. Za težkimi, s pločevino oblečenimi lesenimi vrati - sprva je Plečnik njihovi krili po vzoru rimskega Panteona nameraval odliti v bron, a bi bil postopek predrag in prezahteven - se začinja prava obredna pot po dolgem temačnem stopnišču iz podpeškega kamna čez peristil avle do prečno postavljene velike čitalnice. Knjižnični peristil je najbolj pristno podoživet antični prostor v vsej slovenski arhitekturi. Visoka čitalnica dobiva dnevno svetlobo skozi okni, ki zapolnjujeta njeni manjši stranici. Lesen kasetiran strop posnema preprogo. Trije lestenci so nanj pritrjeni po logiki tekstilnega okrasja in se ne ujemajo s prečno prostorsko osjo. Pohišstvo spominja na antične grške vzore, medtem ko oba mostovža sredi dvorane sledita industrijski estetiki

devetnajstega stoletja. Semperjevsko metamorfozo antičnih tkanin je Plečnik uporabil tudi pred vhodom v razstavno dvorano, katerega portal je sestavljal iz »okamenelih« zaves iz rdečkastega hotaveljskega kamna. Knjižnica je doživela prvo prenovo neposredno po dozidavi, ko je vanj strmoglavilo vojaško pošto letalo. Po končani vojni je Plečnik poškodovani čitalnici dodal nov strop in lestence. V sedemdesetih letih je močan veter razkril streho, ki so jo morali zamenjati z novo. Sredi devetdesetih let se je spomeniško varstvo skrbno lotilo fasade in vratni krili glavnega vhoda zamenjalo z novimi, narejenimi v isti de-

... »Za težkimi s pločevino oblečenimi vrati ... se začenja prava obredna pot po dolgem temnem stopnišču iz podpeškega kamna čez peristil avle do prečno postavljene velike čitalnice.« ...

lavnici po prvotni tehnologiji. Najhujši udarec je knjižnica doživela z ambicioznimi arhitekturnimi posegi med leti 1997 in 1998, ki so zadevali odprtje novega vstopa v kletne prostore in preureditev le-teh.

Tam, kjer je Plečnik arhitekturo namenoma utišal, da bi lažje stopnjeval učinek reprezentančnega dela stavbe, je prišlo do spremembe prvotne zasnove in nesmiselnega *crescenda* postmodernih oblik. Nove interpolacije so v ostrem nasprotju z temeljno arhitekturno mislijo in jih bo prej ali slej treba spet odstraniti. Nesrečnemu stanju je botrovalo nepoznavanje v civilizirani Evropi že povsod sprejetega pravila, da spomeniki najvišje kategorije terjajo poseben pristop in jih ni mogoče kaziti niti z delnim spreminjanjem namembnosti. Zadeva je še toliko bolj neprijetna, ker je že tudi v tujini sprožila val ogorčenja. Podobno moteč način prenove je opaziti celo v čitalnici.

Tromostovje in tržnice

EŠD 398

Ljubljana

kraj

Adamič-Lundrovo nabrežje

naslov

1929–1931; 1931–1932 Tromostovje; 1939–1941; 1940–1942 tržnice

leto načrta in dokončanja

Jože Plečnik

avtor

Matko Curk (tržnice)

izvajalec

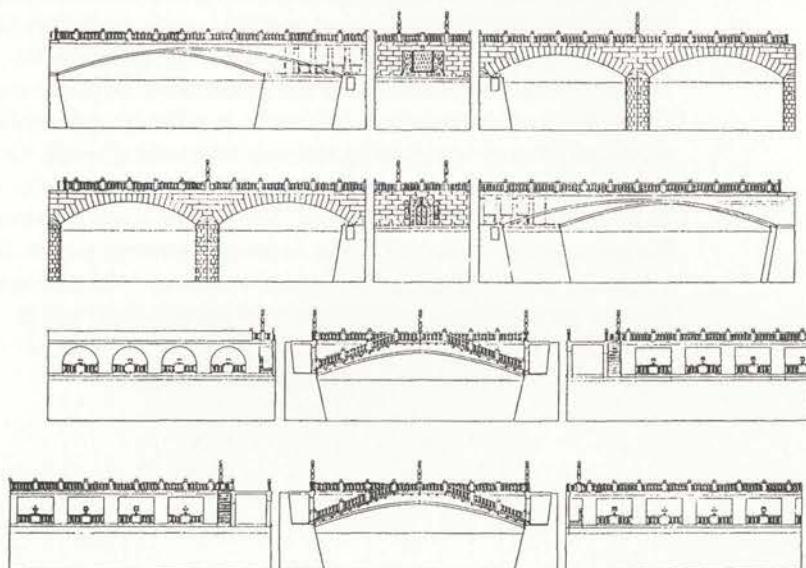
Mestna občina ljubljanska

investitor

most, tržnica

stavbni tip

Načrtovanje Tromostovja in tržnic je bilo povezano z reševanjem prometnega vozlišča na Prešernovem trgu in s predvideno gradnjo nove mestne hiše na nasprotni strani Ljubljanice. Plečnik je najprej premišljal, da bi po dunajskem vzoru celotno rečno strugo prekril z betonsko ploščo in na njej uredil nov bulvar. Reševanje posledic svetovne gospodarske krize je dalo prednost javnim delom, kakršno je bilo urejanje rečnega korita, in je oddaljilo gradnjo magistratne stavbe. Plečnik je mestu ponudil najcenejšo rešitev z ohranitvijo starega kamnitega Špitalskega mostu iz srede devetnajstega stoletja. Ob straneh mu je dodal nova mostova za pešce, ki se s Prešernovega trga lijakasto stekata v ožjo Stritarjevo ulico. Razliko med staro in novo širino rečne struge je zapolnil z visokimi piramidastimi topoli, ki pomagajo ustvarjati slovesen vstop v staro mesto pod Gradom. V svojo kompozicijo je vključil tudi del obstoječe rečne terase, zgrajene neposredno pred prvo svetovno vojno po načrtu graškega arhitekta A. Kellerja. Do nje je iz obeh svojih mostov speljal poševne dostope, ki ljubljansko Tromostovje oblikovno povezujejo z beneškimi mostovi. S svetilniki in z gobastimi nastavki na ograjah pa je definiral rečno krivuljo in hkrati ustvaril vtis nenehnega gibanja pri prehodu z brega na breg. Ko Plečnik ni mogel namestiti tržnih stojnic pod oboki nove mestne hiše, kar se mu je glede na bližino Mediterana zdela najpri-

▲ Pogled levega in desnega medmostovja ter leve in desne brvi (merilo: 0,5mm=1m)

mernejša rešitev za Ljubljano, je bil prisiljen urediti vsaj higiensko najbolj pereče prodajalne mesa. Razvrstil jih je vzdolž reke in pred njihovimi vhodi postavil lopo s stebri. Celotno kompozicijo, ki temelji na antičnih vzorih, je zrahljal z dvema medprostoroma z vodnjakoma. Na rečno stran jima je dal podobo grškega templja. Sredi tržnic je Plečnik pustil široko cezuro, namenjeno neuresničnemu Mesarskemu mostu, ki bi naj tržni prostor razširil še na drugi breg reke. Nasproti stavbe Kresije, kjer je bilo manj prostora, je uredil dolgo lopo po vzoru grške stoe. Na njen začetek je postavil manjši paviljon s pod-

... »Tromostovje in tržnice so v začetku devetdesetih doživeli temeljito prenavo. Poleg statične ureditve vseh treh mostov so na njih zamenjali močno načete ograje in svetilke.« ...

vojeno palladijevsko atiko. Posebno zanimivo je vretenasto stopnišče na stiku obeh stavbnih delov. Vodi v prostore ribarnice in je edina manieristična prvina v strogo klasični arhitekturi Plečnikovih tržnic.

Tromostovje in tržnice so v začetku devetdesetih let doživeli temeljito prenavo. Poleg statične utrditve vseh treh mostov so na njih zamenjali močno načete ograje in svetilke. Te so imele le kakovostnejšo betonsko lupino in zelo slabo jedro. Nadomestili so jih s kosi, ki so narejeni iz enotne betonske mase in so površinsko brušeni. Ker je šlo za prvi večji poskus obnove nekdanje zelo razvite tehnologije umetnega kamna, se zamenjava ni povsod posrečila. Zaradi premajhnih dilatacij ograje pokajo. Nič manj zahtevna ni bila med leti 1994 do 1995 izvedena prenova tržnic. Ob tej priložnosti so povečali kletne prostore pod njimi in prodajalne uredili v skladu s sodobnimi higienskimi normami. Odstranili so tudi nekatere moteče posege iz šestdesetih let in po originalnih načrtih dopolnili nekaj luči in druge opreme, ki ni bila nikoli izvedena. Notranjščina tržnic je z izjemo interpoliranega gostinskega lokala spet postala enotna in za pogled od zunaj proti

reki transparentna, kar je bila temeljna misel Plečnikove zazidave obrežja. Skrbno so bili obnovljeni tudi leseni deli, ki jih v nasprotju s prvotno odločitvijo niso zamenjevali z novimi. Na strehi lope ob Kresiji so neustrezne valovite salonitne plošče nadomestili z bakrom. Vse kamnite dele tržnic, tudi na rečni strani so peskali, namesto da bi jih na cenejši in bolj varen način le umili. Nekdaj odprto stopnišče v ribarnico je bilo treba iz varnostnih razlogov zapreti in zastekliti. Na njem so v začetku osemdesetih let čisto po nepotrebnem zamenjali keramične ploščice in elegantno Plečnikovo železno oporo za roke. V

... »Sredi tržnic je Plečnik pustil široko cezuro, namenjeno neuresničenemu Mesarskemu mostu, ki naj bi tržni prostor razširil še na drugi breg reke.« ...

neposredni bližini tržnic se je kmalu po obnovi znašel tudi nesmiselni postmoderni betonski stožec, ki v ambient Plečnikovih tržnic in stopnišča ob Pogačarjevem trgu vnaša zmedo.

Žale

kraj Ljubljana

naslov Žale

leto načrta in dokončanja 1937–1940; 1938–1940, oprema do 1944

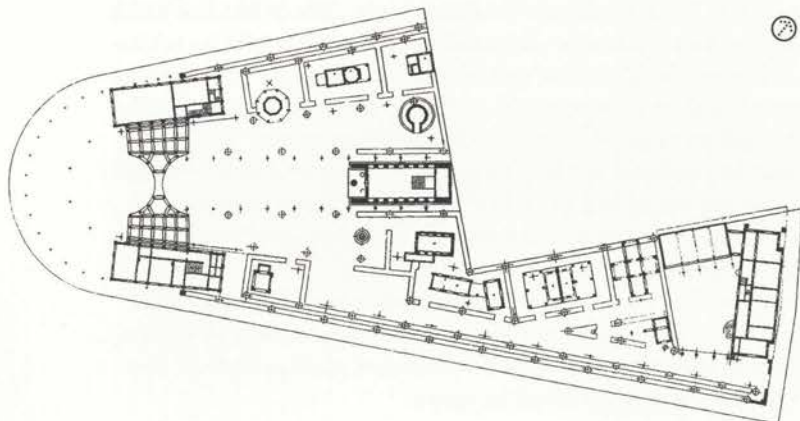
avtor Jože Plečnik

izvajalec Matko Curk, Emil Tomažič

investitor Mestni pogrebni zavod

stavbni tip pokopališka arhitektura (mrliške vežice)

Plečnikove Žale (sam je vztrajal pri imenu Vrt vseh svetih) so edinstvena kombinacija mrtvašnice, delavnic in urada pogrebnega zavoda. V nasprotju s tradicionalnim tipom mrtvašnice, ki ga je poznal z Dunaja in Prage, si je arhitekt prizadeval ustvariti bolj pietetno možnost zadnjega slovesa, ki bi poleg tega ustrezala tudi značaju in običajem Slovencev. Namesto ene same stavbe je predvidel več ločenih kapelic, poimenovanih po zavetnikih ljubljanskih župnij, s čimer je skušal ohraniti ustaljen način pokopavanja na podeželju. Celoto je oblikoval kot velik park s klopmi, z znamenji, vodnjakom in mogočnim vhodnim slavolokom. Na nasprotni strani je proti pokopališču predvidel še izhodni portal. Ker zanj ni bilo denarja, je bogateje okrasil zunanjščino sosednje delavniške stavbe. Da bi se ognil moreči atmosferi velikomestnih mrtvašnic, je na fasadah uporabil belo barvo in kapelice obdal z zelenjem. Pomirjujoče vplivajo tudi številni lestenci in po pompejanskem zgledu obravnavane notranjščine. Na funkcijo celote je Plečnik decentno opozoril samo z vazami, kakršne so v starem Egiptu rabili pri balzamiranju. Kot balustre jih je namestil v okna osrednje sakralne stavbe in se tako ognil modernim steklenim površinam. Kljub hotenemu naslonu na domače izročilo, Plečnikova kompozicija v ničemer ne posnema ljudske arhitekture, ampak se glede na razporeditev posameznih objektov zgleduje pri atenski Akropoli. Z Žalami se je Plečniku ponudila možnost ustvariti idealno arhitekturo, katere simbolna vrednost je daleč nad golo uporabnostjo. Gradnja tako obsežnega kompleksa je bila hud finančni zalogaj za mestno občino. Usoda Žal je bila zato do zadnjega negotova. Arhitekta je silila k nekaterim kompromisom, ki jih je znal spretno izrabiti in spreminjati v svoj prid. Ker ni bilo mogoče pridobiti vsega predvidenega zemljišča, je zasnoval tudi nekaj dvojnih kapel in

pred tako imenovano molilnico dodatno postavil še katafalk z baldahinom. Tipološko gre za konglomerat različnih antičnih in renesančnih vzorov, s katerimi je Plečnik zgodovinsko utemeljeval svojo arhitekturo.

Najpreprostejša kapela sv. Ahacija, prvotno porasla s travo in oblikovana kot etruščanski tumulus, odraža arhitektovo skrivno prepričanje, da naj bi bili prvotni prebivalci Apeninskega polotoka Slovani. Med drugo svetovno vojno je Plečnik na manjkajočem delu zemljišča načrtoval tako imenovane »Žale vojnikov«, vendar do izvedbe ni prišlo. Prav tako sta ostali neuresničeni njegovi zamisli delnega prenosa na-

Mogočni vhodni slavolok ... «Tipološko gre za konglomerat različnih antičnih in renesančnih vzorov, s katerimi je Plečnik zgodovinsko utemeljeval svojo arhitekturo.» ...

grobnikov iz tedaj ogroženega Navja ob pot, ki je od žalskega slavlola vodila na pokopališče, in pa monumentalna cerkev s kupolo, ki bi naj nadomestila sedanjo cerkev ob vhodu na pokopališče. Edini večji poseg, ki je neposredno sledil dokončanju Žal, je bila prenova tumulusa z oblogo iz grobo obdelanega kamna. Najhujši udarec pa je Plečnikovemu delu zadala ideološko motivirana gradnja novih poslovnih objektov ob koncu sedemdesetih let. Leta 1979 so Žale opustili in prepustili zobu časa. Tedaj je v neposredni bližini zrasla velika cerkev, ki je načela prvotno sklenjenost celote. Po političnih spremembah takoj na začetku devetdesetih let je bilo Žale spet mogoče obnoviti in jim vrniti nekdanji namen. Delo je skrbno vodil Vlasto Kopač, ki je še kot študent učitelju pomagal pri risanju načrtov. Do edinega nesporazuma je prišlo pri vhodnih propilejah, kjer je belež prekril prvotno kristalinično strukturo ometa in s tem spomeniku odvzel precej pričevalnosti. Nove bakrene obrobe na njem puščajo grde zelene sledi. Iz strahu pred vzdrževalnimi stroški je prišlo tudi do izkoreninjenja vinike, s katero je Plečnik barvno poživil zidove kapelic. Pri umetnostno tako občutljivem objektu, kot so Žale, bi kazalo nadomestiti sedanje neustrezne podstavke za sveče in odstraniti obloge iz pleksi stekla ob nosilcih za vence, ki jih je v kapelice namestila pokopališka uprava.

... »Na nasprotni strani je proti pokopališču predvidel še izhodni portal. Ker zanj ni bilo denarja, je bogateje okrasil zunanjščino sosednje delavniške stavbe.« ...

Literatura

- BASSIN ALEKSANDER, CVETKOVIČ BRANKO, KREČIČ ASJA, KREČIČ PETER, *Ljubljanske tržnice arhitekta Jožeta Plečnika*, Ljubljana 1996.
- Enciklopedija Slovenije, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994.
- GOODING MEL, National and University Library, Ljubljana, Jože Plečnik, *Architecture in detail*, Phaidon, London 1997.
- HRAUSKY ANDREJ, KOŽELJ JANEZ, PRELOVŠEK DAMJAN, *Plečnikova Ljubljana*, Vodnik po arhitekturi, Ljubljana 1996.
- HRAUSKY ANDREJ, KOŽELJ JANEZ, PRELOVŠEK DAMJAN, *Plečnikova Slovenija*, Ljubljana 1997.
- KOBILICA, STUDEN, *Volja do dela je bogastvo*, Ljubljana 1999.
- KREČIČ PETER, *Jože Plečnik*, Ljubljana 1992.
- KURENT, PODRECCA, *Plečnik, Seminar in Laibach*, TU München 1980.
- PLEČNIK JOŽE, Frančiškansko mostovje, *Dom in svet* XLII, 1929.
- PLEČNIK JOŽE, *Projekt univerzitetne biblioteke ljubljanske*, Ljubljana 1933.
- PRELOVŠEK DAMJAN, BLAŽIČ GJURA STAŠA, BENKO MACHTIG BETA, *Narodna in univerzitetna knjižnica Jožeta Plečnika, prenova vhodnih vrat*, Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Restavratorski center Slovenije, Ljubljana 1997.
- PRELOVŠEK DAMJAN, *Notte sulla costruzione del lungofiume. Dalla sistemazione austriaca agli interventi di Plečnik*, *Lotus international* 59, 1989.
- PRELOVŠEK DAMJAN, *Josef Plečnik*, Salzburg, Wien 1992.
- STELE FRANCE, *Architectura perennis*, Ljubljana 1941.

Moderna galerija

ESH1587

kraj Ljubljana

naslov Tomšičeva 14

leto načrta in dokončanja 1939–1951

avtor Edvard Ravnikar

izvajalec Stavbno podjetje Karel Kavka

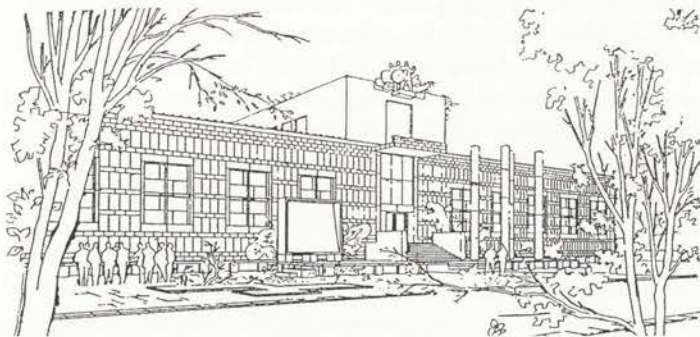
investitor dr. Izidor Cankar in Ministrstvo za kulturo

stavbni tip razstavna galerija

nekateri drugi objekti avtorja

Gozdarski inštitut, Ljubljana 1947; urbanistična zasnova in stanovanjski bloki, Nova Gorica 1947; Naravoslovna fakulteta, Skopje 1948; Inštitut za šibki tok na Mirju, Ljubljana 1949; spomeniški kompleks v Begunjah, Begunje 1953; grobišče internirancev na Rabu, Rab 1954; podružnici Narodne banke (Ljubljanska banka), Kranj in Celje 1961–1962; poslopje FAGG na Mirju, Ljubljana 1963–1966; stanovanjski kompleks na Ferantovem vrtu, Ljubljana 1964–1969; bencinski servis Petrol, Ljubljana 1968–1969; veleblagovnica Globus, Kranj 1970–1973; prizidek k Narodni galeriji, Ljubljana 1991–1994

Moderna galerija je od otvoritve leta 1948 naprej osrednje razstavišče za moderno likovno umetnost, obenem pa tudi muzej moderne umetnosti. Na pobudo dr. Izidorja Cankarja so njeno gradnjo izdatno podprli dediči industrijalca Dragotina Hribarja. Sprva je Cankar izdelavo načrtov zaupal Plečniku, vendar je po nesoglasju, ki je nastalo med njima glede razumevanja moderne umetnosti, povabil k delu arhitekta Edvarda Ravnikarja. Obenem je Cankar pripravil tudi program prostorov Moderne galerije, ki naj bi imela »tri glavne naloge in dele: dvorane za aktualne razstave, zbirko njemu tako dragih impresionistov in študijski center« (Nova revija IV, 1985, 297-298). Zgradba Moderne galerije je bila v času gradnje v marsičem pionirsko delo: prvenec domače galerijske gradnje, v našem prostoru tudi novost glede tehnične ureditve, obenem pa eno zgodnjih Ravnikarjevih del, ki še kaže mnoge sorodnosti s Plečnikovo arhitekturo, tako kot npr. Ravnikarjevo prvo samostojno delo - Kostnica padlih v I. svetovni vojni na Žalah (1939). Moderno galerijo so začeli graditi že pred 2. svetovno vojno, dokončali pa so jo šele leta 1951. Prav daljši časovni razpon gradnje je botroval temu, da so na njej že vidni obrisi iskanja sinteze klasičnega in modernega, ki je značilna tudi za Ravnikarjevo kasnejše delo. To je na eni strani spoštovanje tradicije, kar je Ravnikar prevzel od Plečnika, na drugi pa revolucionarno mišljenje moderne umetno-

- ▲ Risba ... »Sprva je Cankar izdelavo načrtov zaupal Plečniku, vendar je po nesoglasju, ki je nastalo med njima glede razumevanja moderne umetnosti, povabil k delu arhitekta Edvarda Ravnikarja.« ...
- ◀ ... »S kombinacijo reliefnih ter gladkih plošč različnih globlin in tekstur je dobil zunanji ovoj zgradbe plastično dinamiko in globinsko razgibanost.« ...

sti in arhitekture, s katerim se je prav v času po začetku gradnje Moderne galerije srečal v Le Corbusierjevem ateljeju, kjer je delal pet mesecev tik pred začetkom vojne.

Zgradba ima enostavno, geometrijsko pravilno in jasno arhitekturno zasnovo. Tloris je osno simetričen, čeprav so posamezne razstavne dvorane različnih velikosti, glede na zahteve naročnika. Celota je razdeljena v tri nivoje: razstavne dvorane so v pritličju, ki je dvignjen nad teren, da bi tako tudi klet dobila dnevno svetlobo, depoji z delavnicami so v kleti, administracija in kabineti s knjižnico pa v nad-

... »S kasnejšo odstranitvijo bazena je predprostor izgubil značilno modernistično eleganco dinamičnega ravnovesja.« ...

stropju. Enakovredno obravnavanje posameznih umetniških del, ali bolje umetnikov, je doseženo tako, da so vsi razstavni prostori enakovredni in v isti ravnini. V osi objekta je višja, osrednja dvorana, ki je bila zasnovana kot centralni vestibul, z obeh strani se ji priključujejo manjše razstavne dvorane. Takšna organizacija razstavnih prostorov omogoča obiskovalcem dobro orientacijo. Kompozicijska os zgradbe se nadaljuje izven objekta, na severni strani, ob začetku Plečnikove promenade, z glavnim preddverjem in vhodom, ki ga označuje visoko stebrišče z baldahinom, z nasprotne, južne strani pa z dolgima simetričnima rampama, namenjenima dostavi umetnin.

Umirjena in razpotegnjena ter povsem kompaktna stavba se poredra klasični simetriji, ki je poudarjena s povišanim centralnim delom in vhodnim baldahinom. V prvotnih načrtih ima tudi fasadani plašč geometrijsko pravilno strukturo z izmenjavajočimi se širinami horizontalnih pasov. Kasnejša izvedba povsem svobodne in asimetrične kompozicije kamnite fasadne obloge pa nasprotno že kaže očitne znake prihajajočega modernizma. S kombinacijo reliefnih ter gladkih plošč različnih globin in tekstur je dobil zunanji ovoj zgradbe plastično dinamiko in globinsko razgibanost. Prehod od strogosti tradicionalnih pravil k svobodnejšim interpretacijam modernizma je opazen

pri obravnavi vogala, kjer posamezne reliefne plošče posegajo v klasični red baze, pilastra in arhitrava. Tudi simetrično poudarjena kompozicija vhodne lope s stopniščem in širokim nastopnim podestom je dobila v parkovni ureditvi preddverja elemente svobodnejše kompozicije, zlasti z asimetrično položenim plitkim bazenom. S kasnejšo odstranitvijo bazena je predprostor izgubil značilno modernistično eleganco dinamičnega ravnovesja.

Zgradba je ohranjena v prvotnem stanju. Manjše predelave v notranjosti niso ogrozile prvotnih arhitekturnih značilnosti in kvalitete.

... »Obnovo je treba izvesti ob strogem spoštovanju izvirne arhitekturne zasnove in ohranitvi vseh značilnosti tako zunanosti kot notranosti stavbe.« ...

Dotrajali so posamezni fasadni elementi, npr. leseni okenski okvirji, vrata in ograje, strešna izolacija in zenitalna osvetlitev razstavnih dvoran. V kritičnem stanju sta predvsem rampi na južni strani stavbe. Instalacijska opremljenost objekta je zastarela. Obnovo je treba izvesti ob strogem spoštovanju izvirne arhitekturne zasnove in ohranitvi vseh značilnosti tako zunanosti kot notranosti stavbe. Nedavna obnova stopnišča pred glavnim vhodom je le segment nujne rekonstrukcije celovite parkovne ureditve z vodnim zrcalom v širšem območju med zgradbo in tivolsko promenado.

ALEŠ VODOPIVEC

Literatura

RAVNIKAR EDVARD, *Moderna galerija*, *Kronika slovenskih mest*, letnik VII, št. 2, Ljubljana 1940.

ŠIJANEC FRANC, *Sodobna likovna umetnost*, Maribor 1961.

KOSELJ NATAŠA, *Arhitektura 60-ih let v Sloveniji*, AB, posebna izdaja, Ljubljana 1995.

KREČIČ PETER, *Edvard Ravnikar – arhitekt, urbanist, oblikovalec, teoretik, univerzitetni učitelj in publicist*, katalog k razstavi Arhitekturnega muzeja, Ljubljana 1996.

Pogovor z Edvardom Ravnikarjem, *Nova revija*, IV, št. 35/36, Ljubljana 1985.

Glavna zadružna zveza

ešD357

<i>kraj</i>	Ljubljana
<i>naslov</i>	Slovenska 41
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1953–1956
<i>avtor</i>	Emil Medvešček v sodelovanju z arh. O. Jugovcem
<i>projektant</i>	Slovenija projekt
<i>izvajalec</i>	GI P Gradis
<i>investitor</i>	Glavna zadružna zveza
<i>stavbni tip</i>	poslovna stavba
<i>nekateri drugi objekti avtorja</i>	industrijski objekti Sava, Kranj 1948; Fizikalni inštitut, Ljubljana 1948; tekstilna tovarna Makedonka, Štip 1950–1954; vrstne hiše, Ljubljana Vič 1950; uprava predilnice BPT, Tržič 1953; Intereuropa, Koper 1956; hotel Lev, Ljubljana 1958–1963; stavba Koteks Tobus, Ljubljana 1959

Leta 1953 je bil razpisan javni natečaj za idejni osnutek nove poslovne stavbe podjetja Slovenija-avto na dominantni lokaciji ob tedanji Titovi cesti (današnja Slovenska cesta) (Arhitekt, 1953, 15-17). Po poručitvi stare gostilne Figovec, ki jo je preraslo stavbno tkivo novega mestnega merila, je bilo treba rešiti dominantno točko vogala med palačo Slavije, arhitekta Iva Medveda iz leta 1937 ob Titovi cesti, in objektom Zalte ob Puharjevi ulici. Arhitekt Emil Medvešček je prejel na natečaju eno izmed dveh drugih nagrad in kasneje, ko je postala investitor Glavna zadružna zveza, so mu projekt tudi naročili. Pri izdelavi projekta se mu je v projektantskem biroju Slovenija projekt takoj po diplomi na Fakulteti za arhitekturo pridružil Oton Jugovec.

Realizirana stavba Glavne zadružne zveze se razlikuje od natečajne rešitve po programu in v zasnovi hiše. Njena posebnost in kvaliteta je, da uspešno združuje principe moderne arhitekture in izhodišča konteksta. V kontekstu se navezuje na tiste prvine, ki se ji zdijo bistvene; ulični pročelji sledita Slovenski cesti in Puharjevi ulici, stranska fasada stavbe oblikuje trg ob Figovcu. Obenem pa v primerjavi s sosednjimi objekti predstavlja novo, moderno in odprto zasnovo. Skeletna konstrukcija, monoliten volumen nad prostim pritličjem in ravna streha s programom so jasno izraženi modernistični elementi.

Hišo opredeljuje element velikega merila - osrednji monolitni stavbni blok se kaže navzven kot okvir, ki izstopa iz ravnine obeh sosednjih objektov in lebdi nad transparentnim pritličjem. Sestavljen je iz dveh traktov s pisarniškim programom - prvi sledi Slovenski cesti,

▲ Tloris nadstropja (merilo: 3,3mm=1m)

◀ Zunanja fasada ... »Leta 2000 so zamenjali vsa lesena okna na fasadi z aluminijastimi, spremenili način odpiranja« ...

drugi se naslanja na Puharjevo ulico. Med njima ostaja odprt klinast prostor namenjen hodniku med pisarnami. Monumentalna struktura fasade ob Slovenski, ki odseva razporede notranjščine, je odprta, prazna stran okvirja (Bernik, 1998, 292-330). Mreža subtilno členjenega kamnitega rastra s keramičnimi polnili in lesenimi okni s svojo strukturo nagovarja okolico kot glavna fasada in specifičen identifikacijski element hiše. V to veliko merilo hiše in enakomeren ritem je na pretanjen način vnesena sprememba, ki na fasadi spregovori o posebnosti prostora za njo, o poziciji sejne dvorane v tretjem nadstropju.

... »V kontekstu se navezuje na tiste prvine, ki se ji zdijo bistvene; ulični pročelji sledita Slovenski cesti in Puharjevi ulici, stranska fasada stavbe oblikuje trg ob Figovcu.« ...

Transparentno pritličje predstavlja pomembno novost, velike steklene ploške pomenijo boljši stik trgovskega programa z ulico. Steklена opna v tankih aluminijastih profilih ovije nosilno konstrukcijo in neprekinjeno steče okrog vogala. Streha nad restavracijo zadnje etaže neodvisno od gabaritov stavbnega bloka pod njo lebdi nad stekleno teraso. Glavni vhod v poslovne etaže stavbe s Puharjeve ulice poudarja vertikalna cezura, ki jo v izteku notranjega klinastega hodnika formirajo balkoni. Prehod gabarita sosednjih stavb ob Puharjevi na višino osrednjega stavbnega bloka je domiselno speljan v dveh ravninah, z vmesnim ometanim traktom nad prehodom na dvorišče.

Posebna pozornost je bila namenjena uporabi domačih naravnih materialov, kamna, keramike, lesa in vsem detajlom - oblikovanju okenskih odprtin, parapetov in ograj, med katerimi izstopajo kovinske balkonske ograje na fasadi. Notranja oprema hiše je bila delo Otona Jugovca, Svetozarja Križaja in Jožeta Kregarja. Načrtovane so bile pisarniške omare, mize, klubski stoli in svetilke.

V primeru Glavne združne zveze je bila prvič uresničena pobuda, da se en odstotek investicije pri novogradnjah nameni za likovna dela, ki bi pripomogla k izboljšanju ambienta v javnih prostorih. V okviru te pobude so nastala bronasta vrata na dvorišče, delo Stojana Batiča; jedkani bakreni ščiti na stebrih lokala v pritličju Bogdana Groma; pet reliefnih skulptur iz bronu, kamna, lesa, keramike in bakrene pločevine Vladimire Bratuž; mozaik v vhodni avli Lojzeta Spacala, sgrafitto poslikava stropa restavracije na terasi Ivana Seljaka Čopiča in freska *Ceres in Pomona* Franceta Miheliča v sejni sobi.

Hiša je v letu 2000 zamenjala uporabnika v pritličnem, trgovskem delu in v vseh poslovnih etažah. Ob prenovi lokala v pritličju sta

bila odstranjena medetaža in sistem prvotne zasteklitve, prenovljene so bile vse obloge tal, stebrov in stropa. Z novo zasteklitvijo je ohranjen princip transparentne, netektonske fasade, pozicionirane pred ravnino nosilnih stebrov. Notranja ureditev lokala zastira berljivost geometrične zasnove hiše. Vhodna avla in poslovne etaže v hiši so bile delno spremenjene in predelane že pred letom 2000, odstranili so tudi vso premično opremo in svetila. V letu 2000 so zamenjali vsa lesena okna na fasadi z aluminijastimi, spremenili način odpiranja, prenovili zunanje ograje in vso električno napeljavo ter odstranili le-

... »Skeletna konstrukcija, monoliten volumen nad prostim pritličjem in ravna streha s programom so jasno izraženi modernistični elementi.« ...

sene predelne omare. Vsa likovna dela, razen freske Franceta Miheliča in reliefov Vladimire Bratuž, so še ohranjena na prvotnem mestu.

Glavna združna zveza je kvaliteten zgled gradnje vzdolž Slovenske ceste, tako s svojim gabaritom kot tudi z uspešno sintezo modernističnih principov in pomembnih prvin konteksta. Ohraniti je treba vse gabarite, členjenost volumna, strukturo fasade v izvornih materialih, zasnovo notranjega prostora z vsemi pomembnimi notranjimi javnimi površinami: vhodno avlo, vertikalno jedro in klinast hodnik pred pisarnami. Poseben pomen imajo povsem transparentno, netektonsko pritličje, fasadna struktura s polnili, streha terase in vsi uporabljeni naravni materiali: kamen, klinker fasadna opeka, les in kovina. Umetniška dela so integralni del celote, zato jih je smiselno ohranjati *in situ*.

MARUŠA ZOREC

Literatura

- Natečaj za trgovsko hišo »Slovenija avto« v Ljubljani, Arhitekt 10, Ljubljana 1953.
BERNIK STANE, Slovenski arhitekturni in oblikovalski modernizmi, *Umetnost na Slovenskem*, Ljubljana 1998.
BERNIK STANE, *Slovenska arhitektura, urbanizem, oblikovanje in fotografija 1945–1978*, Ljubljana 1979.
BERNIK STANE, *Novejša slovenska arhitektura*, katalog razstave, Zveza arhitektov Slovenije, Ljubljana 1968.
ŠUMI NACE, *Pogledi na Slovensko umetnost*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1975.

Kozolec

ESD 8811

kraj Ljubljana

naslov Slovenska 51-53

leto načrta in dokončanja 1953-1957

avtor Edo Mihevc, statika ing. Lapajne in ing. Treppo

izvajalec Gradis I. M. M.

investitor Gradis I. M. M. direkcija Ljubljana

stavbni tip poslovno-stanovanjski blok

nekateri drugi objekti avtorja

Litostroj, tovarna in šola (z arh. M. Gregoričem), Ljubljana 1947; tovarna Intex, Kranj 1948; stanovanjski bloki Litostroj, Ljubljana 1948-1950; Grobnica narodnih herojev (kipar B. Kalin) Ljubljana 1949; poslovna stavba Impex, Ljubljana 1953-1955; hotel Palace, Ohrid 1955; stanovanjski bloki Belvedere, Koper 1958; poslovna stavba Metalka, Ljubljana 1959-1963; verižne hiše, Piran 1959; počitniško naselje, Strunjan 1959-1960; stanovanjski stolpiči na Vojkovem nabrežju, Koper 1960; turistični center Žusterna, Koper 1962; hotelski kompleks, Portorož 1964-1967

Leta 1953 je podjetje Gradis I. M. M., direkcija Ljubljana, naročilo prof. Edu Mihevcu projekt za izdelavo stanovanjskega bloka ob Slovenski cesti med Medjatovo hišo iz srede 19. stoletja in Bavarskim dvorom, starim ljubljanskim hotelom, ki je bil zgrajen leta 1851 in je deloval do leta 1910. Hotel je bil nato v lasti Gospodarske zveze, leta 1962 pa so ga zaradi gradnje podvozov in s tem povezane preureditve Titove oziroma sedanje Slovenske podrli.

Prostor ob Titovi cesti je bil po načrtu Urada za regulacijo Ljubljane iz leta 1953 namenjen za gradnjo velikega stanovanjskega bloka s trgovinami v pritličju, z restavracijo in klubskimi prostori v prvem nadstropju ter kinodvorano na dvorišču.¹

V skladu z regulacijskim načrtom je bil blok umaknjen za 13 m stran od ulične linije, med njo in blokom pa je bil predviden šestmeterski pločnik in sedemmeterski pas za parkiranje.

V primerjavi s sicer skromno stanovanjsko arhitekturo petdesetih let² je bil Kozolec luksuzna stanovanjska palača. Blok je gradilo podjetje Gradis, tedaj največje gradbeno podjetje v Sloveniji, ambiciozni projekt pa je imel podporo tudi v tedanji politiki, saj je omogočila angažiranje državnega kapitala. Koncept stanovanjskega bloka je bil v skladu s povojno politično ideologijo, ki je podpirala kolektivno zavest in je v blokovni gradnji videla možnost njene realizacije. Zato verjetno tudi ni bilo naključje, da so leta 1956 v še nedograjeni stavbi Kozolca, v pritličju in mezzaninu, postavili razstavo Stanovanje za naše razmere³, eno najpomembnejših manifestacij arhitekturne ustvarjalnosti v Sloveniji v petdesetih letih.

Del stanovanj v bloku je kupila vojska⁴, del pa različna podjetja, dejstvo pa je, da je bila socialna struktura prebivalcev novega bloka nasploh precej nad tedanjim poprečjem.

1 (ZAL, MLO LJ, Komunalna+gradnje (LJU 474), MLO GO, št. 1181/55)

2 Blok je nastal približno v istem času kot prvi del Savskega naselja.

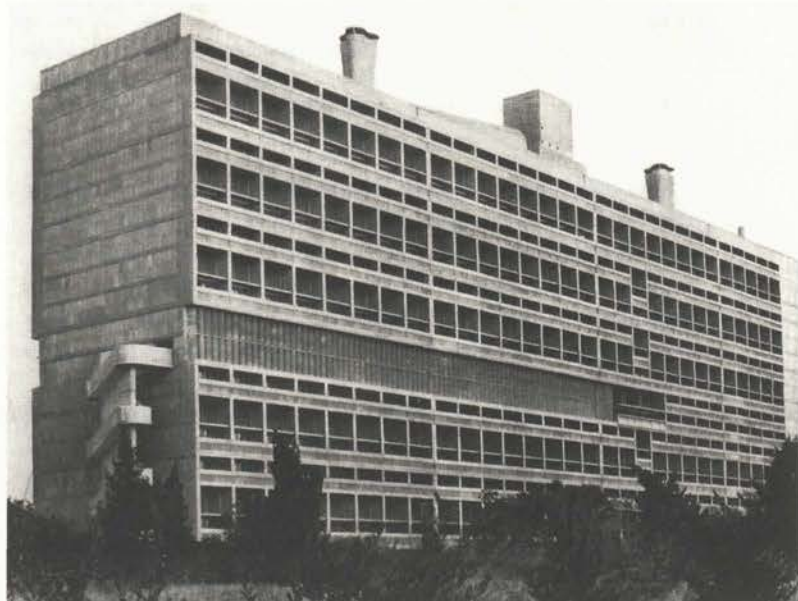
3 *Stanovanje za naše razmere*, Ljubljana 1957. Razstava je bila organizirana v okviru posveta o položaju stanovanjske arhitekture.

4 JLA je bila po letu 1950 med najpomembnejšimi investitorji stanovanjske gradnje (Mihelič, 1983).

◀ ... »Zaradi skeletne konstrukcije in horizontalnih balkonskih pasov je blok že v času gradnje, ko je bil še v surovem stanju, dobil vzdevek Kozolec.« ...

Stanovanjski blok je veljal za enega najkvalitetnejših stanovanjskih blokov v mestu in stanovati v njem je bilo prestižnega pomena. Stanovanja so bila nadstandardna, imela so dobre tlorise in tudi kvalitetno vgrajeno stanovanjsko opremo (laboratorijske kuhinje, vgradne omare ...). Stanovalci pravijo, da so stanovanja še danes brez kakršnihkoli sprememb popolnoma v skladu z današnjimi bivalnimi potrebami.

Kozolec je bil povsem nov tip stanovanjske zgradbe in je imel za mesto tudi simbolni pomen, saj je v mestno središče vnesel novo velemestno merilo. Neposredni vzor zanj je bil nedvomno Le Corbu-

... »Neposredni vzor Kozolcu je bil Le Corbusierjev koncept Unité d'habitation, vertikalnega mesta v mestu, ki v enem objektu združuje vse tiste funkcije, ki omogočajo stanovalcem polnovredno družinsko življenje ...

sierjev koncept Unité d'habitation, vertikalnega mesta v mestu, ki v enem samem objektu združuje vse tiste funkcije, ki omogočajo stanovalcem polnovredno družinsko življenje (parkirišča, trgovine, otroški vrtec, pralnice, prostori za zabavo in fizično rekreacijo). Arhitekturni koncept pa je izhajal iz njegovih znanih »petih točk moderne arhitekture«, ki jih je formuliral že leta 1926 (Le Corbusier e P. Jeanneret, 1956): hiša na pilotih, streha kot vrt, svoboden tloris, horizontalna okna, svobodno oblikovana fasada. Le Corbusier je tak blok prvič realiziral v Marseillu (1945–1952), nato v Nantesu (1948–1955), šele pozneje pa tudi v drugih francoskih mestih (Firminy-Vert, 1955–1967; Briey-en-Foret, 1955–1967).

Arhitektura Kozolca je po svojem vzoru prevzela funkcionalni, konstrukcijski in oblikovni koncept.

Blok je bil zasnovan kot multifunkcionalni poslovno stanovanjski objekt, vendar v nasprotju z Le Corbusierjevimi bloki, ki so bili postavljeni v zelenju, kot meščanska palača, v pritličju zaprta in namenjena javnemu programu trgovine⁵. V prvem nadstropju je bila pred-

⁵ Zanimivo je, da je bila v bloku leta 1959 urejena prva samopostrežna trgovina v Ljubljani.

videna dvoetažna restavracija, povezana s klubskimi prostori. V načrtih zasnovana restavracija naj bi se iz notranjščine objekta poleti razširila na veliko teraso na petih mogočnih, čokatih stebrih, ki segajo na ulico kot nadstrešek nad vhodi v trgovine in v hall v pritličju stavbe.

Prav tako je prvotni načrt na dvoriščni strani, predvidel izgradnjo kinodvorane, ki bi bila v kleti in v nadstropju povezana z blokom. Dostopna bi bila s Slovenske ceste skozi centralno vežo stavbe, v prvem nadstropju pa bi bila preko foyerja povezana tudi z restavracijo.

Nad spodnjim, dvoetažnim poslovno trgovskim delom stavbe je

... »Prednja in stranski fasadi so oblečene v kamnite plošče iz jurskega apnenca, kar daje stavbi žlahtnejši videz od le Corbusierjevih, ki so praviloma obdelane v surovem betonu.« ...

nameščeno instalcijsko nadstropje za vse infrastrukturne vode, ki oskrbujejo stanovanja, nad njim pa je šest nadstropij stanovanj, organiziranih okrog treh glavnih stopnišč. Na vsak stopniščni podest so navezana po štiri stanovanja različnih velikosti, ki razen garsonjer, segajo, čez celo širino stavbe. V celoti je v bloku 66 stanovanj, zasnovanih v šestih različnih tipih.

Nad stanovanjskim delom, ki predstavlja glavni del stavbe, je ravna terasa, na kateri so trije dvonadstropni kubusi; spodnje nadstropje je bilo prvotno namenjeno za sobe za služkinje in sušilnice⁶, zgornje nadstropje pa za slikarske ateljeje.

Kozolec je seveda skromnejša in nekoliko reinterpretirana različica Unité d'habitation v Marseillu⁷, kljub temu pa je s svojo izredno dolžino (93 m) in višino (10 nadstropij) izstopal iz merila tedanje stanovanjske arhitekture in tudi iz merila tedanjega mestnega središča. S svojim javnim pritličjem oblikuje ulični prostor Slovenske ceste.

6 Nekaj časa je tu deloval tudi otroški vrtec.

7 Marseillski blok je bil dolg 135 m, 24 m širok in 56 m visok in je obsegal 330 samostojnih stanovanjskih enot s 23 različnimi tlorisi (Le Corbusier e P. Jeanneret, 1957).

Arhitektura Kozolca je izredno zanimiva in enkratna ne le zaradi monumentalnosti in kot tipološka novost, temveč tudi kot konstrukcijski dosežek in zaradi novega za začetek petdesetih let izrazito modernega oblikovanja. Vse te značilnosti so bile tudi razlog, da je bil Kozolec že leta 1993 z odlokom zaščiten kot kulturni spomenik⁸.

Stavba je zasnovana kot železobetonski skelet, ki počiva na treh vzdolžnih nizih stebrov v razmiku šest metrov. Stebri so v pritličju in mezzaninu okrogli in oblečeni v mozaik iz črnega apnenca, v stanovanjskih nadstropjih pa kvadratni. Takšna konstrukcija je omogočila

... »Danes je problem Kozolca ustrezná prenova.« ...

popolnoma svobodno tlorisno razporeditev, tako v spodnjem delu kot tudi v zgornjih stanovanjskih nadstropjih. Omogočila je poljubno razporeditev prostorov in predelnih sten, delitev oziroma združevanje trgovskih lokalov v pritličju, ureditev dvoranskih prostorov v mezzaninu, pa tudi poljubno delitev oziroma združevanje stanovanjskih prostorov in stanovanjskih enot v nadstropjih. Instalacijsko nadstropje med mezzaninom in stanovanjskih delom stavbe ima hkrati tudi statično funkcijo kot okrepitev stavbne konstrukcije na mestu, kjer bi se v primeru potresa lahko prelomila.

Zaradi skeletne konstrukcije in horizontalnih balkonskih pasov je blok že v času gradnje, ko je bil še v surovem stanju, dobil vzdevek Kozolec. Po tem imenu ga danes pozna tako rekoč vsak Ljubljančan.

Multifunkcionalni koncept zgradbe se odraža tudi na fasadnem plašču. Severna in južna fasada sta nečlenjeni, obdelani kot slepi fasadi; sprednjo fasado horizontalno členijo neprekinjeni pasovi balkonskih ograj. Trgovsko pritličje je v celoti zastekljeno. Dvonadstropni

8 ULRS 1993/60

mezzanin povezujejo zunaj vidni okrogli stebri skeleta, med katerimi so steklena polnila.

Instalacijsko nadstropje in stanovanjski del stavbe sta na cestni strani pomaknjena konzolno navzven nad pritlični del. Prednja in stranski fasadi so oblečene v kamnite plošče iz jurskega apnenca, kar stavbi daje žlahtnejši videz od Le Corbusierjevih, ki so bile praviloma obdelane v surovem betonu.

Nadzidki na ravni strehi so umaknjeni nazaj, tako da ostaja na strehi dovolj prostora za ureditev bivalnih teras, namenjenih različnim dejavnostim v skladu z Le Corbusierovim konceptom *streha-terasa (toit-terrasse)*. Na terasi je nekaj časa deloval tudi otroški vrtec.

Pomembna novost bloka je bila tudi kvalitetna notranja oprema stanovanj. Vsa stanovanja so bila namreč opremljena z vgrajenimi laboratorijskimi kuhinjami, standardna oprema pa so bile tudi garderobne omare, zasnovane kot predelne stene med prostori.

Danes je problem Kozolca ustrezna prenova. Lastništvo stanovanj, ki se je po zakonu o denacionalizaciji v celoti razdrobilo med bivše najemnike, je bolj problem kot prednost. Socialni standard je zaradi staranja prebivalcev precej nizek in lastniki sami niso sposobni ustrezna obnoviti bloka v celoti. Če bo mesto želelo spomenik v resnici zaščititi in obnoviti, bo moralo v prenavo vložiti znatna finančna sredstva. Kozolec je namreč eden tistih objektov, ki na najbolj izviren način odražajo dinamičen razvoj sodobne slovenske arhitekture v petdesetih letih in ustvarjalno klimo, ki je v tistem času vladala v stroki.

BREDA MIHELICH

Literatura

- LE COURBISIER e P. JEANNERET, *Oeuvre Complète, 1952–57*, Zürich 1957.
- KALČIČ IGOR, *Edo Mihevc: arhitekt in učitelj Ljubljanske šole za arhitekturo*, FAGG, Ljubljana 1993.
- KOSELJ NATAŠA, *Arhitektura 60-ih let v Sloveniji*, AB, Ljubljana 1995.
- KRALJ PAVLOVEC JASNA, *Edo Mihevc: urbanist, arhitekt, oblikovalec, 1911–1985*, FAGG, Ljubljana 1999.
- MIHELICH BREDA, *Urbanistični razvoj Ljubljane*, Ljubljana 1983.
- Slovenska likovna umetnost 1945–78*, Ljubljana, 1979.
- ŠIJANEC FRANC, *Sodobna likovna umetnost*, Maribor 1961.

Parlament

ēSD 8825

kraj Ljubljana

naslov Šubičeva 4

sinonim Ljudska skupščina, Državni zbor

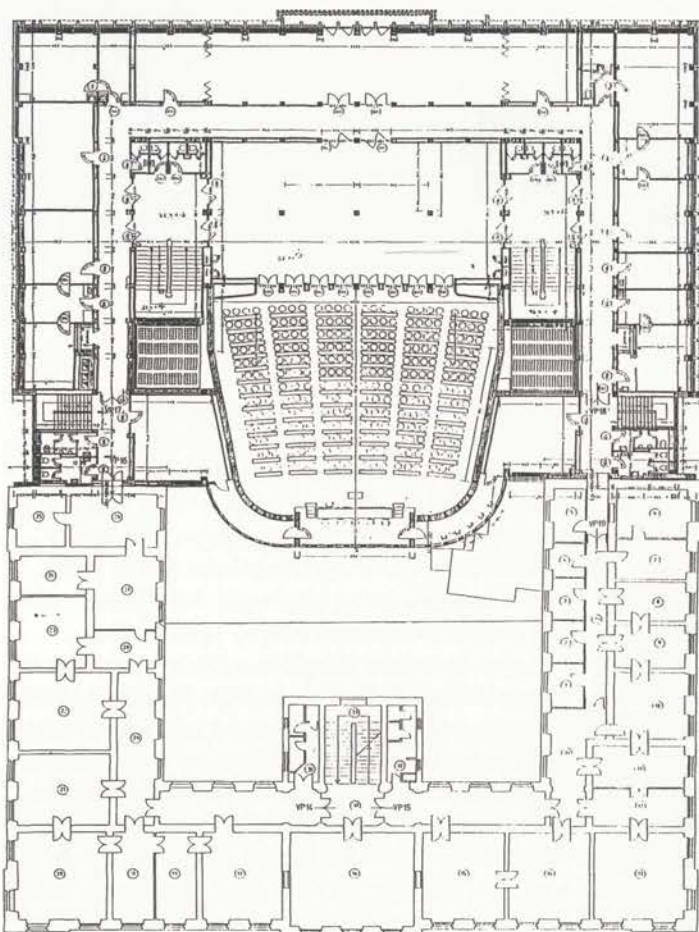
leto načrta in dokončanja 1958–1960

avtor Vinko Glanz

nekateri drugi objekti avtorja

gimnazija Vič, Ljubljana 1939; vila Bled, Bled 1946–1950; poslovno-stanovanjski blok Slovenija avto, Ljubljana 1954; Hotel Neptun, Dom Brioni in letno gledališče, Brioni 1954–1955

Ideja slovenskega parlamenta se pojavi šele s Plečnikovim načrtom za stavbo parlamenta na Ljubljanskem gradu iz leta 1947. Na mestu starega grajskega poslopja je arhitekt predvidel mogočno osmerokotno stavbo. Še istega leta je bil razpisan natečaj za stavbo skupščine v Tivoliju. Projekt Edvarda Ravnikarja, ki je prejel enakovredno drugo nagrado (prva ni bila podeljena), ni bil izveden, še danes pa slovi Plečnikov predlog. Arhitekt se je natečaja udeležil šele na prigovarjanje tedanjega kulturnega ministra Ferda Kozaka, ki si je

▲ Tloris (merilo: 1,5mm=1m)

◀ ... »Posebnost stavbe je portal, ki sega preko dveh nadstropij in je oblikovan kot figuralna plastika brez klasičnih arhitekturnih elementov.« ...

močno prizadeval, da bi Plečnika pritegnil k povojni gradnji. Slavni Plečnikov načrt z dvorano krožne oblike in stolpom stožčaste oblike se ni držal predpisane lokacije (parlament je postavil zraven Tivolskega bajerja) in so ga zato obravnavali zunaj konkurence. Stavbo Ljudske skupščine so zgradili šele v letih 1958–1960 po načrtih Vinka Glaza. Arhitekt je bil po rodu iz Dalmacije (Kotor 1902 – Ljubljana 1977) in je bil Plečnikov učenec na pobudo konzervatorja dr. Koste Strajnika. Ta si je želel usposobljenega projektanta za mestnega arhitekta v Dubrovniku, vendar se je Glanz kaj hitro vrnil v Ljubljano.

... »Monumentalna stavba Ljudske skupščine zaključuje stavbni blok v obliki enostavnega kvadra, tako da z dvoranskim delom zapolni dvorišče in se od sosednje stavbe deli s sorazmerno široko zaveso iz perforiranih kamnitih plošč.« ...

Med njegovimi realizacijami pred drugo svetovno vojno izstopa Slovenski dom v Rogaški Slatini iz leta 1938. Po vojni je arhitekt prevzel obnovo vile Bled za maršala Tita in se zaposlil kot gradbeni svetnik pri slovenskem izvršnem svetu. To mu je prineslo veliko naročil državnega pomena: preureditev vile Podrožnik (1949–1950), stavbo Okrajnega Ljudskega Odbora (občina) v Novi Gorici (1950), palačo Ljudske skupščine v Ljubljani (načrti 1954–1958), hotel Neptun, dom Brioni in letno gledališče, vse na Brionih (1954–1955) ter druge.

Monumentalna stavba Ljudske skupščine zaključuje stavbni blok v obliki enostavnega kvadra, tako da z dvoranskim delom zapolni dvorišče in se od sosednje stavbe deli s sorazmerno široko zaveso iz perforiranih kamnitih plošč. Čeprav daje modernističen videz, je stavba zasnovana po klasičnih načelih, ki izdajajo Plečnikovo šolo. Sam kubus stavbe, strešni venec in tudi kamnite obloge sten v notranjosti se zgledujejo po Narodni in univerzitetni knjižnici, ki je zaradi svoje monumentalnosti služila arhitektu za vzor. Palača parlamenta je osno simetrična s poudarjenim dekorativnim portalom. Fasada je razdeljena na bazo, srednji del in atiko. Konstruktivna mreža pred okni ustvarja enotno ploskev, ki jo okvirja venec in vogalne stene oblečene v svetel kamen, medtem ko obloga parapetov iz temnejšega kamna še poudarja globino notranje strukture. Perforirana atika skriva okna

gornjih pisarn. Posebnost stavbe je portal, ki sega preko dveh nadstropij in je oblikovan kot figuralna plastika brez klasičnih arhitekturnih elementov. Skulptura, ki sta jo izdelala kiparja Zdenko Kalin in Karel Putrih, je alegorija delovnega ljudstva. Tudi v notranjosti stavbe lahko zasledimo Plečnikov način obravnave vrat, sten in tlakov. Stavba nekdanje ljudske skupščine uporablja poenostavljen Plečnikov klasicizem s plemenitim patosom socialističnega realizma.

V novi državi je stavba doživela nekaj prenov. Obnovljena je bila kuhinja, v letih 1996–1997 pa so po načrtih prof. dr. Miloša Bonče

... »S prenovno so želeli dvorano posodobiti, obenem pa naj bi izražala duh nove demokracije, ki jo simbolizira krožna razporeditev poslanskih mest.« ...

preuredili urad predsednika Državnega zbora. Največji poseg je pomenila preureditev velike dvorane Državnega zbora. Na podlagi javnega arhitekturnega natečaja je bil izbran predlog avtorske skupine, ki so jo sestavljali arhitekti: Sonja Miculinić, Albina Kindlhofer, Darja Valic in Goran Đuričić. Prvotno dvorano s klasično razvrstitvijo poslanskih mest in oblečeno v les, je zamenjala lahkotnejša in svetlejša oprema s tlorisom krožne oblike. Dve tretjini kroga sta namenjeni poslancem, tretjina pa vladi in predsedstvu. S prenovno so želeli dvorano posodobiti, obenem pa naj bi izražala duh nove demokracije, ki jo simbolizira krožna razporeditev poslanskih mest. Poleg dvorane z galerijo sta bili obnovljeni tudi obe preddverji.

JANEZ KOŽELJ

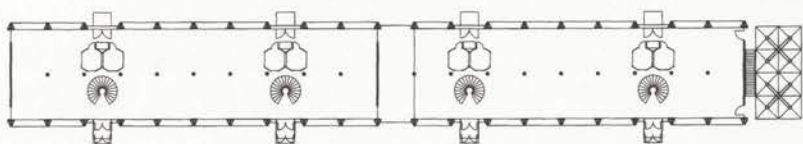

Trgovska hiša komunalnega centra v Šiški

esb14293

kraj	Ljubljana
naslov	Celovška 111
leto načrta in dokončanja	1960–1964
avtor	Miloš Bonča
izvajalec	GP Obnova, Ljubljana
investitor	Sklad za zidanje stanovanjskih hiš občine Ljubljana Šiška
stavbni tip	trgovska stavba
nekateri drugi objekti avtorja	del trgovsko komunalnega centra, Hrastnik 1962–1965; trgovski paviljon v Šiški, Ljubljana 1964–1966; prenova ekspoziture NLB, Ribnica 1970; prenova palače podružnice NLB v Vodnikovi ulici, Celje 1972–1975; trgovsko-poslovni center, Mozirje 1972–1976; stavba podružnice NLB, Kočevje 1976–1978 in 1986–1988; stavba podružnice NLB, Krško 1977–1979 in 1997–1998; Tehnični center NLB, Ljubljana 1978–1983 in 1984–1985; ureditev okolice Drame SNG, Ljubljana 1980; poslovno stanovanjska palača Nove ljubljanske banke na Trgu V. kongresa, Celje 1984–1986; prenova stavbe Nove ljubljanske banke v Vrunčevi ulici, Celje 1990–1991; prenova več notranjščin v palačah državnega zbora na Šubičevi in Tomšičevi ulici, Ljubljana 1995–1997; prenova področja in protokolarnih objektov Brdo, 1995–1997

Sodobno slovensko arhitekturo je na začetku šestdesetih let nepričakovano zaznamoval pojav stavbe, ki je s svojo dosledno strukturno zasnovo in prepričljivim arhitekturnim jezikom bolj kot druge izrazila modernističnega duha, ki se je večplastno kazal kot dovršenost pri udejanjanju že desetletja poprej napovedanih arhitekturnih paradig. Čeprav v zamisli trgovske hiše v Šiški, delu arhitekta Miloša Bonče, razvidno občutimo prisotnost ustvarjalnega okolja, v katerem je bila stavba zasnovana poimenovali smo ga »ljubljska šola za arhitekturo«, ki je v načelu od Plečnika in Vurnika, prek Ravnikarja, arhitekturne ideje izražala prek funkcionalne in pomenske izpovednosti oblike, členov in celostnega sestava, zgoščenega v prepričljiv arhitekturni znak je njegov objekt v pregledu sodobne slovenske arhitekture ustvarjalno izjemno avtorsko dejanje. Dokazovalo je neverjetno zgovornost geometrizirane poetičnosti, razumljene kot plodno nadaljevanje racionalne estetike moderne arhitekture, zastavljene še v času med svetovnima vojnoma, ki se je s strukturalističnimi arhitektonskimi pobudami, z občuteno navezavo na sočasne nove, brutalistične izkušnje, pri nas pojavila, neodvisno in zgodaj, tudi z Bončevo šišensko trgovsko hišo. Žal je zdaj objekt, za katerega je arhitekt dobil najpomembnejša strokovna in družbena priznanja, močno uničen, kot tudi njegova podobno zastavljena stavba v Hrastniku (1962–1965), kar znova zgovorno kaže na naše popolno nerazumevanje in neodgovornost do izročila sodobne arhitekture. Stavba je položena vzdolž Celovške ceste, tako da je tvorila skupaj s poslopjem šišenske občine in drugimi objekti (kino, hotel, trgovski paviljoni) notranji trg

▲ Tloris (merilo: 1,3mm=1m)

◀ Zunanja fasada ... »Pretanjen smisel za konstruktivno oblikovanje v vidnem betonu« ...

enega od petih občinskih središč, pravili smo jim »komunalni centri«, nekaj upravno razdrobljene Ljubljane. S svojo zavestno načrtovano longitudinalno lego, ki jo podpira na daljših stranicah zrcalno zasnovana, z dvodelnimi zalomljenimi betonskimi višinskimi nosilci spodaj so zamišljeni kot stebri, zgoraj kot pilastri strukturno ritmizirana, v celotnem poteku zastekljena zunanjščina, je s to svojo v klasičnem duhu zasnovano, vendar dinamično podobo proti eni glavnih ljubljanskih prometnih vpadnic pomenljivo zaznamovala osredotočeno poudarjeno urbano dogajanje ob njej. Stavba je proti notranjemu

»Stavba je položena vzdolž Celovške ceste, tako da je tvorila skupaj s poslopjem šišenske občine in drugimi objekti (kino, hotel, trgovski paviljoni) notranji trg enega od petih občinskih središč, pravili smo jim komunalni centri« ...

trgu z zastekljeno prosojnostjo pomenljivo širila tržni volumen kot modernistično kontinuirano prostornost, ki se je s funkcionalnim prehajanjem na ravni pritličja udejanjila kot dejavna smotrna zveza. Pretanjen smisel za konstruktivno oblikovanje v vidnem betonu, s katerim je arhitekt skladno izrazil to dvonadstropno stavbo, zaznamuje tudi notranjščino. Skupaj s kletjo, ki je bila prav tako programsko aktivirana kot prodajno-skladiščni prostor, je funkcionalno kar se da integriral notranji sistem, tako da je bil vrhnji del stavbe v smislu »trgovskih krajin« v obeh ravneh optično povsem poenoten in transparenten, z razvidno prostorsko artikulacijo skulpturalno učinkujočih polžastih konstrukcij središčnih, obešenih stopnišč in okvirnih konstruktivnih prvin, ki materializirajo zamejitev steklenega plašča in s tem naznanijo arhitektov interes za dvostranski problem robnega definiranja arhitekturnega telesa, ki ga je v svojih poznejših uresničenih in načrtovanih objektih tako predano in učinkovito raziskoval.

Danes objekt programsko ni povsem ustrezno zaseden in je v takšnem stanju, da terja takojšnjo korenito prenavo. Arhitekt Bonča je pred kratkim pripravil načrt za rekonstrukcijo terasnega dela, ki bi

stavbo funkcionalno še bolj vpel v tržni prostor, ki si ga je prav v tem delu že v svojim načrtom iz 1969–1970 zamislil kot večravninsko in plastično razgibano rešitev.

STANE BERNIK

... »Arhitekt Bonča je pred kratkim pripravil načrt za rekonstrukcijo terasnega dela, ki bi stavbo funkcionalno še bolj vpel v tržni prostor« ...

Literatura

- BERNIK STANE, *Novejša slovenska arhitektura*, Zveza arhitektov Slovenije, Ljubljana 1968.
- BERNIK STANE, *Pogledi na novejšo arhitekturo in oblikovanje*, Park, Ljubljana 1992.
- BERNIK STANE, *Slovenski arhitekturni in oblikovalski modernizmi, Umetnost na Slovenskem*, Od prazgodovine do danes, Ljubljana 1998.
- BONČA MILOŠ, *Trgovska hiša v Šiški - THŠ Ljubljana*, Sinteza št. 2, Ljubljana 1965.
- GAKOVIČ BRACA, BONČA MILOŠ, *Urbana arhitektura*, Muzej primenjene umetnosti Beograd, Beograd 1987.
- KOSELJ NATAŠA, *Arhitektura 60-ih let v Sloveniji. Kontinuiteta ideje*, AB, Ljubljana 1995.
- RAVNIKAR VOJTEH, BRATE TOMAŽ, *Slovenija: 9 arhitektov*, revija *Piranesi*, Ljubljana 1996.

Poslovno-trgovski center Astra

ŠD 14297

kraj Ljubljana

naslov Dunajska 47-53

leto načrta in dokončanja 1964–1970

avtor Savin Sever, statik Davorin Žitnik

investitor veletrgovini Astra in Commerce

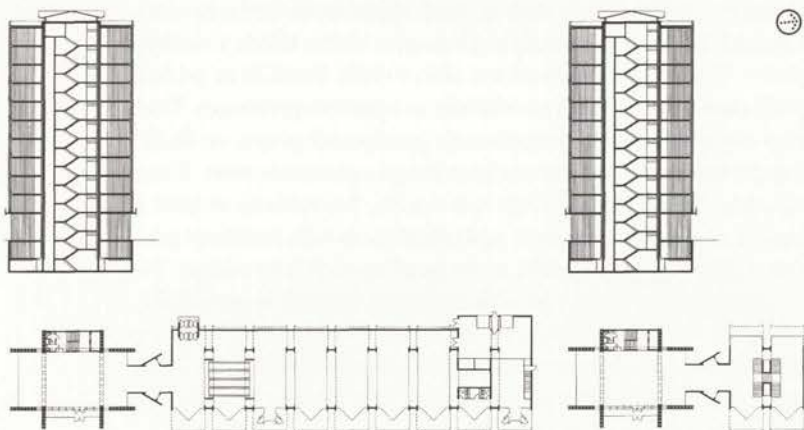
izvajalec SGP Grosuplje

stavbni tip sklop pisarniških stolpnic in blagovnice

nekateri drugi objekti avtorja učne delavnice ZGM, Ljubljana 1962–1963; atrijske hiše za Bežigradom, Ljubljana 1963–1970; tiskarna Mladinske knjige, Ljubljana 1963–1966; garažne hiše Triplex - A, Ljubljana 1966; poslovno tehnični center AMZS, Ljubljana 1967–1968; veleblagovnica Merkur, Ljubljana 1968–1970; objekt za tehnične preglede AMZS, Ljubljana 1980–1981; portalni objekt predora Karavanke, Hrušica 1983–1991

Arhitekt Sever je za Bežigradom, ob današnji Dunajski cesti v šestdesetih letih zasnoval tri sklope poslovnih zgradb in industrijskih objektov, ki jih povezuje prepoznaven izraz, čeprav v različnih inačicah glavnih arhitektovih zamisli. To so tiskarna Mladinska knjiga (1963–1966) in blagovnica Merkur (1968–1970), center Avto-moto zveze Slovenije (1967–1968) in učne delavnice Zavoda za gluho mladiino (1962–1963) ob trgovskem centru Astra (1964–1970).

Trgovski in poslovni center Astra je nadaljevanje velikopotezne urbanistične vizije poslovnega središča ob glavni mestni magistrali, onstran železnice, ki se je začela uresničevati z gradnjo Gospodarskega razstavišča v petdesetih letih in končala s kompleksom Svetovnega trgovskega središča v devetdesetih letih. Center je sestavljen iz dveh nižjih trgovskih objektov in dveh pisarniških stolpnic. Najprej sta bili postavljeni obe poslovni stolpnici za podjetji Astra in Commerce (1967), v drugi fazi pa še blagovnica in trgovski paviljon (1970). Niz zgradb zavzema celotno stranico stavbnega bloka. Na začetku je izpostavljen motiv visoke stolpnice na vogalu pomembnega križišča, na drugi strani zaključuje niz nižji trgovski paviljon. Trgovska objekta sta bolj zastrta in spoštujeta povprečno

▲ Tloris (menilo: 0,9mm=1m)

◀ ... »Arhitekt ostaja zvest tistemu načelu moderne arhitekture, ki določa, naj bo členitev fasade izraz notranje organizacije stavbe in njene konstrukcije. Tako se na stolpnih fasadna mreža sklada z modulom pisarn. ... Tehnološka posebnost arhitekture so okna na stolpnih, ki delujejo kot mehanske klimatske naprave« ...

merilo ulice, medtem ko sta povsem enaka pisarniška stolpa ovita v stekleno mrežo in določata novo, velikomestno merilo. Arhitekt je svojo zamisel gradil predvsem na učinkovanju nasprotnosti med visokimi vertikalami in položenimi horizontalami stavbnih gmot, ki so nastale z enostavnim nizanjem serijskih elementov. Konceptualno gledano, sestavlja kompleks enolični niz vidno ločenih, vendar povezanih objektov. Različno oblikovane arhitekture povezuje v prepoznavno celoto mreža enakih oken stolpnic in na soroden način ponavljajoče se lamele trgovskih paviljonov.

... »Trgovska objekta sta bolj zastrta in spoštujeta poprečno merilo ulice, medtem ko sta povsem enaka pisarniška stolpa ovita v stekleno mrežo in določata novo, velikomestno merilo.« ...

Arhitekt ostaja zvest tistemu načelu moderne arhitekture, ki določa, naj bo členitev fasade izraz notranje organizacije stavbe in njene konstrukcije. Tako se na stolpnicah fasadna mreža sklada z modulom pisarn. Mrežo izpolnjujejo enotna okna v obliki škatel, ki so pri nas prvič zasnovana z dvojno zasteklitvijo in vmesnim prostorom. Ta rešitev omogoča naravno prezračevanje posameznih pisarn, ne da bi bila pri tem notranost izpostavljena hrupu s prometne ceste. Zunanj opna obešene fasade varuje tudi senčila. Konstrukcija stolpnic z nosilnimi vogalnimi stenami, postavljenimi na križ, izoblikuje prostor za štiri pisarne v vogalih, ostala površina pa je brez podpor. Zamisel o odprtem tlorisu podpirajo tudi jedra stopnišč in pomožnih prostorov, ki so pomaknjena na rob zadnje strani objekta. V pritličju prostor med vogalnimi stenami ni zapolnjen, steklene stene lokalov oziroma izložb so umaknjene navznoter, tako da se ustvari vtis lebdečega kvadra nad prostim pritličjem.

Oblikovanje obeh trgovskih objektov lahko primerjamo s sočasno zasnovo tiskarne Mladinske knjige na Dunajski cesti 123. To je modularna zasnova tako imenovane aditivne arhitekture, ki jo tvorijo armirano betonski okvirji, v katere so vstavljena posamezna kubična telesa. Navzven zaprte kocke previsevajo nosilno konstrukcijo in se med sabo ne stikajo. Ločujejo jih dvojni okvirji in horizontalne reže, ki izob-

likujejo mrežo ozkih svetlobnih pasov, razpredeno po vsem volumnu stavbe. S fasadne ravnine umaknjene svetlobne reže povečujejo vtis plastičnosti in poudarjajo ritem fasade, sestavljene iz serije tipiziranih elementov. K temu učinku prispeva tudi navznoter umaknjen podstavek pritličja iz diagonalno nanizanih steklenih izložb brez parapeta. Ta ustvarja občutek stavbne gmote, ki se opira na krhko praznino.

Tehnološka posebnost arhitekture so okna na stolpnicah, ki delujejo kot mehanične klimatske naprave, in polnila fasad blagovnice, ki so posebej oblikovana in izdelana iz umetnega kamna večjih granula-

Trgovski objekt ... « to je modularna zasnova tako imenovane aditivne arhitekture, ki jo tvorijo armirano betonski okvirji, v katere so vstavljena posamezna kubična telesa.« ...

tov. Kamnite obloge se ne stikajo in z režami zarisujejo značilno modularno mrežo. Tehnološko slabše so rešene obloge spuščениh stropov in nekateri drugi detajli notranje opreme. Vsa okna pisarniških nadstropij nekdanje Astrine stolpnice so v letu 2000 zamenjali in primerno posodobili.

Poleg preurejanja notranjosti so bile že izdelane študije za preoblikovanje zunanjsčine trgovskega paviljona, ki naj bi dobil bolj komercialno privlačen izgled. Da se ne bi ponovila usoda poslovnega in tehničnega centra Avto-moto zveze Slovenije istega avtorja, ki so ga z novo poslovno stavbo popolnoma razvrednotili, bi veljalo center Astra zaščititi kot arhitekturno celoto.

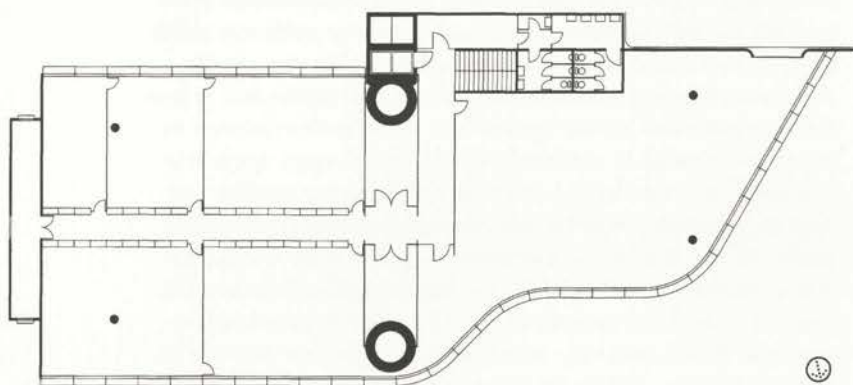
JANEZ KOŽELJ

Mednarodna avtomatska centrala EŠD 14296

kraj	Ljubljana
naslov	Pražakova 3
leto načrta in dokončanja	1972–1978
avtor	Milan Mihelič
izvajalec	SGP Grosuplje, Grosuplje
investitor	Združeno PTT podjetje, Ljubljana
stavbni tip	poslovno-tehnična stavba
nekateri drugi objekti avtorja	Savske stolpnice (z arh. I. Arnautovičem), Ljubljana 1957–1962; lastna hiša za Bežigradom, Ljubljana 1955; 1957–1959, prezidava 1974–1975; hala B na Gospodarskem razstavišču, Ljubljana 1960–1961; poslovna stolpnica S1/S2 (izveden del S2), Ljubljana 1963; veleblagovnica Market, Osijek 1963–1967, prenova po požaru 1982–1985; vrstne hiše, Šempeter pri Gorici 1964–1968; hala C Gospodarskega razstavišča, Ljubljana 1965–1967; poslovna stavba Konstrukta, Ljubljana 1965–1966; bencinski servis Petrol na Prešernovi cesti, Ljubljana 1967–1968; veleblagovnica Stoteks, Novi Sad 1968–1972; stanovanjski stolpnici v Kersnikovi ulici, Ljubljana 1969–1971; veleblagovnica Slovenijales in prizidek k hali B Gospodarskega razstavišča, Ljubljana 1974–1979; hiša slikarja F. Novinca, Godešič 1982–1996; prizidek SAZU, Ljubljana 1988–1991; župna cerkev v Stožicah, Ljubljana 1998–1994

Stavba Mednarodne avtomatske centrale (MATC) je del širše urbanistične zasnove Bavarskega dvora, za katero je arhitekt Milan Mihelič prejel več prvih (se pravi izvedbenih) natečajnih nagrad. Danes kaže podoba tega mestnega predela docela neskladno in nedorečeno podobo, povsem nasprotno tem natečajnim zamislim. To se je zgodilo zaradi neustrezne urbanistične in investicijske politike v mestu - v prejšnjem in sedanjem režimu, ki so se ji znali ljubljanski urbanisti ustrezno priklanjati, na kar je arhitekturna kritika občasno tudi javno opozarjala. Nasledke te urbanistične prakse živo dokazuje pravkaršnja pozidava na obravnavanem območju Bavarskega dvora, saj se je pohotnemu »kapitalu« uspelo vrniti vanj pasasto obarvani steklenjak še enega, že »tisočerega« trgovskega centra v mestu in ga povsem nerazumljivo poriniti na sam rob Prešernove ceste. S tem tudi poveljamo, da se Miheliču ni posrečilo uresničiti prvotne arhitekturno in urbanistično visoko ovrednotene zamisli trikotno zasnovanih stopničastih »severnih mestnih vrat«. Arhitekt je namreč s prvim načrtom

▲ Tloris (merilo: 2,9mm=1m)

◀ Zunanja fasada ... »osredotočil je poglede na pomenljivo prisotnost dematerializirane zunanjsčine, ki v obširnem prostoru bavarskega križišča učinkuje kot ekran, odsevajoč dnevne svetlobne premene s podobami iz okolja, ponoči pa notranje delovne luči.« ...

leta 1963 zasnoval znakovno integralno, plastično dinamično postavljeno skupinsko kompozicijo členjeno strukturiranega, steklenega stavbnega telesa ob desnem severnem vstopu v prostor sedanje Slovenske ulice, s podvojeno višinsko dominantno stolpnico S1/S2, od katerih je uresničena le stolpnica S2 (1969–1980), ki je zaradi tega zdaj videti žal zgolj kot torzo izvrstne prvotne zamisli.

Medtem ko bi se tako udejanjena kompozicija s stopničasto padajočim gabaritom umirila na stavbi (zdaj opuščene!) tipičnega mestnega bencinskega servisa prav tako značilno, strukturno poudarjeno

... »S to stavbo za katero je arhitekt dobil naročilo prav tako po zmagi na natečaju, je ustvarjalno domišljeno rešil zagato, ki jo je povzročila urbanistična napaka s postavitvijo visoke poštne stolpnice tesno ob poštni palači iz travertina« ... »Mihelič je s svojo mehko zasnovo objekta MATC in tenkočutnim arhitekturnim oblikovanjem s sodobnimi gradivi (beton, steklo, aluminij ...) umiril ta spopad.« ...

Miheličevo delo se na nasprotni strani vseskozi celostno zamišljen arhitekturno-urbanistični kompozicijski ustroj kontrapunktno prelomi v znižani točki plastično razgibanega, valovitega steklenega plašča MATC. S to stavbo, za katero je arhitekt dobil naročilo prav tako po zmagi na natečaju, je ustvarjalno domišljeno rešil zagato, ki jo je povzročila urbanistična napaka s postavitvijo visoke poštne stolpnice tesno ob poštni palači iz travertina (arhitekt Oton Gaspari, 1953), ki je značilen primer navidez socrealistično indoktrinirane estetike, v resnici pa je zgovorna modernistična revizija monumentalne mestne palače. Mihelič je s svojo mehko zasnovo objekta MATC in tenkočutnim arhitekturnim oblikovanjem s sodobnimi gradivi (beton, steklo, aluminij ...) umiril ta spopad, osredotočil je poglede na pomenljivo prisotnost dematerializirane zunanjščine, ki v obširnem prostoru bavorskega križišča učinkuje kot ekran, odsevajoč dnevne svetlobne preme s podobami iz okolja, ponoči pa notranje delovne luči. Ob pojavu te stavbe je treba poudariti konceptualno sočasnost z ustvarjalno prakso Normana Fosterja, se pravi s pomenskim poudarjanjem ovoja na račun konstrukcije oziroma strukture, kar je do popolnosti izrazil v stavbi Willis-Faber & Dumas v Ipswichu (1974–1975). Natančnejša

časovna opredelitev načrtovanja obeh objektov seveda govori o pojavnem stekanju, a s tem tudi o Miheličevi napredni poziciji ob izteku visokega modernizma, saj naš arhitekt zaradi omenjenega posega v kompozicijo zavestno ovije stekleni plašč nadstropnega dela stavbe ob razvidnih konstrukcijskih prvinah in se pri tem opre na isto tehnologijo kot Foster. Moramo pa se spomniti, da jo je Mihelič uporabil že pri zasteklitvi velikih steklenih sten pročelja na veleblagovnici v Novem Sadu (1968–1972). Enovito vzgibano stavbno telo se v nadstropnem delu le z zoženim funkcionalnim okvirjem dotika stare pošne palače, je s severne strani nad prostorom Cigaletove ulice videti kot povsem odseven zastekljen mostovž. Tako je Mihelič preudarno rešil tudi programsko (in natečajno) zagatno navezavo na poštno palačo prek že poprej funkcijsko zaustavljene Cigaletove ulice. Žal nekaterim »priučenim« kritikom nikakor ni posrečilo te tenkočutne rešitve dojeti kot nadvse učinkovito oblikovanje odgovora na izsiljeno kontekstualno zagato.

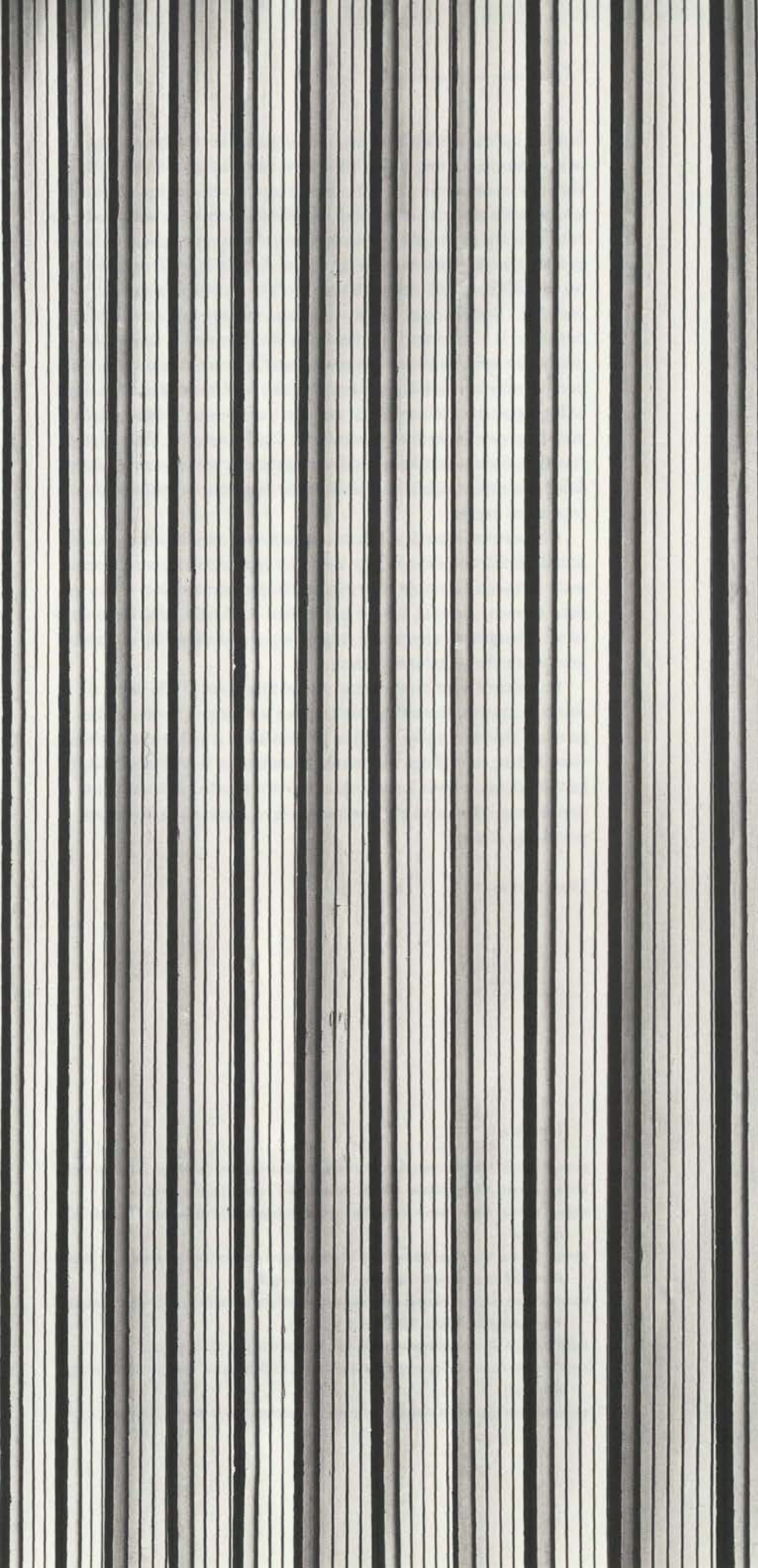
Ob zahtevni lokaciji je bila enako zahtevna tudi funkcionalno-tehnološka rešitev objekta, ki jo je zastavljal zapleten program. Oprema MATC in njeno delovanje sta terjala veliko prostornino, kar je bilo rešeno z dvema kletema, kjer so postavljene telefonske centrale in strojnica s klimatskimi napravami, v nadstropnem delu stavbe so spremljevalne službe in računski center.

Miheličeva izjemno zgovorna arhitektura MATC je bila sama ali skupaj z zasnovo Bavarskega dvora, tako kot njegovi stavbi veleblagovnic v Osijeku (1963–1967) in Novem Sadu (1968–1972), deležna visokih ocen in velikega zanimanja arhitekturne kritike in strokovnega tiska doma, v bivši Jugoslaviji in v svetu, zato jo lahko vsekakor opredelimo kot eno najpomembnejših ikon slovenske arhitekture preteklega stoletja.

STANE BERNIK

Literatura

- BERNIK STANE, *Novejša slovenska arhitektura*, Zveza arhitektov Slovenije, Ljubljana 1968.
- BERNIK STANE, *Arhitekt Milan Mihelič*, Arhitekturni muzej, Ljubljana 1980.
- BERNIK STANE, Stane Bernik, *Pogledi na novejšo arhitekturo in oblikovanje*, Park, Ljubljana 1992.
- BERNIK STANE, Slovenski arhitekturni in oblikovalski modernizmi, *Umetnost na Slovenskem*, Od prazgodovine do danes, Ljubljana 1998.
- BREJC TOMAŽ, *Videti postavitev arhitekturnih del Milana Miheliča v ljubljanskem Jakopičevem razstavišču*, Teleks, Ljubljana 5. 12. 1980.
- KREČIČ PETER, *Retrospektivna razstava arh. Milana Miheliča*, Dialogi, 1981.
- KULTERMANN UDO, *Zeitgenossische Architectur in Osteuropa*, DuMont Buchverlag, Koln 1985.
- RAVNIKAR VOJTEH, BRATE TOMAŽ, Slovenija: 9 arhitektov, *revija Piranesi*, Ljubljana 1996.

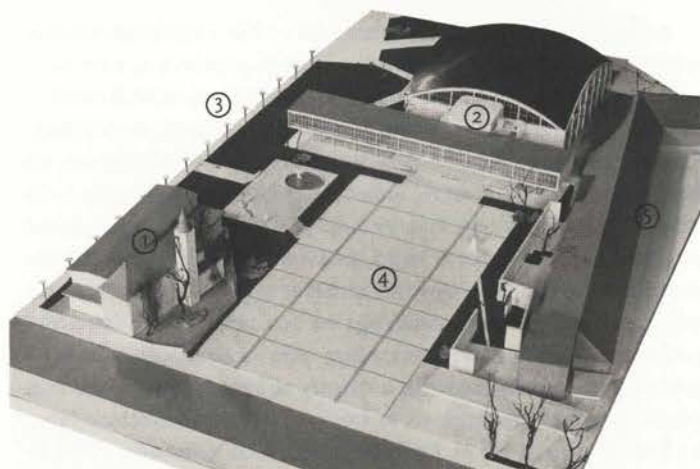
<i>kraj</i>	Ljubljana
<i>naslov</i>	Dunajska 10
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1954–1958; 1960–1979
<i>avtorji</i>	Branko Simčič, Milan Mihelič, Marko Šlajmer, Zoran Kreitmayer
<i>stavbni tip</i>	sejmski kompleks z razstavnimi halami ter poslovno-trgovskimi objekti

Sejmske prireditve in velike razstave so bile v zgodovini zmerom priložnost za realizacijo velikih arhitekturnih projektov in izziv za arhitekta in inženirje, ker so imeli pri teh prestižnih arhitekturnih nalogah navadno večje možnosti za preizkušanje novih konstrukcij, tehnologij in materialov. Še zlasti to velja za obdobje od srede 19. stoletja naprej, ko so hitri razvoj industrije, potreba po razširjanju industrijskih izdelkov na nove trge ter želja po vzpostavitvi novih odnosov med proizvajalci, trgovci in kupci spodbudili organizacijo velikih industrijskih razstav in sejmov industrijskih izdelkov. Po prvih razstavah, ki so bile pretežno nacionalnega značaja zaradi zaščite domače proizvodnje pred tujo konkurenco (npr. prva razstava industrijskih proizvodov francoske industrije v Parizu), so leta 1851 v Londonu organizirali prvo svetovno razstavo, za katero so po načrtih inženirja Josepha Paxtona zgradili slavno Kristalno palačo, monumentalno stavbo iz železa in stekla, ki je bila zgled vrsti pozneje zgrajenih razstavnih palač.

Tudi svetovne razstave, ki so sledile londonski (Pariz 1867, 1878, 1889, Dunaj 1873, Philadelphia 1876 itd.) so tekmovala med seboj ne samo v kvaliteti in raznolikosti razstavljenih izdelkov, temveč tudi v načrtovanju znamenitih razstavnih palač, ki so se odlikovale kot enkratne inženirske arhitekture (npr. Galerie des Machines, Eiffelov stolp), izjemni tehnološki podvigi ali nadpovprečni oblikovalski dosežki in se še danes v učbenikih pojavljajo kot pomembni mejniki v razvoju arhitekture.

Tudi kompleks Gospodarskega razstavišča uvrščamo v ta sklop, čeprav seveda ni imel tako pomembnega mednarodnega pomena. Izgradnjo sejmskih kompleksov po vsej Jugoslaviji sta spodbujala hitri povojni razvoj gospodarstva in želja po gospodarskem sodelovanju s tujino. V petdesetih letih so bili razen ljubljanskega Gospodarskega razstavišča zgrajeni še sejmski kompleksi v Zagrebu, Beogradu, Skopju, Leskovcu in Novem Sadu (Divac, 1962, 3-4). Mesta so kar tekmovala med seboj, katero bo gostilo večje in pomembnejše sejmske prireditve in so bila v reprezentativno in inovativno arhitekturo na novo zgrajenih velesejmskih kompleksih pripravljena vlagati pomembna finančna sredstva. Prav zaradi velikih stroškov izgradnje je bila večina teh kompleksov zgrajenih za različne namene, od gospodarskih razstav do kulturnih in športnih prireditev. Ljubljansko Gospodarsko razstavišče, ki je bilo leta 1957 izbrano za sedež VII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije, je bil prvi velesejmski kompleks v Jugoslaviji, kjer je bila realizirana drznejša sodobna arhitektura, izvedena z novo tehnologijo v sodobnih materialih.

Gospodarsko razstavišče je bila tudi prva večja povojna gradbena akcija severno od železniške proge. Lokacijo na prostoru opuščnega pokopališča sv. Krištofa, med Dunajsko, Baragovim semeniščem, staro Žabkarjevo tovarno in cerkvijo sv. Krištofa, je izbral Urad za regulacijo Ljubljane in pripravil tudi prvi predlog zazidave. V njem je predvidel izgradnjo nove hale s prizidkom, dozidavo novih prostorov za potrebe sejmišča na severni strani stare Žabkarjeve tovarne, ureditev ploščadi ob Dunajski pred novo halo med Vilharjevo, Žabkarjevo tovarno in Krištofovo cerkvijo¹ ter novo povezavo Krištofove cerkve in

Maketa predvidene pozidave; cerkev sv. Krištofa (1), hala A (2), drevored (3), ploščad (4), Žabkarjeva tovarna (5)

Baragovega semenišča z drevoredom na severnem robu kompleksa. Leta 1953 je podjetje Ljubljanski velesejem razpisalo javni vsedržavni natečaj za izgradnjo kompleksa za razstavne namene (Arhitekt, 1954, 23-24). Ta je bil že precej bolj ambiciozno zastavljen in je predvidel izgradnjo velike hale, male hale, glavnega razstavnega prostora, upravnih objektov, restavracije in bazarja. Na osnovi natečajnih projektov je bila istega leta izdelana tudi osnovna urbanistična dispozicija novega sejmišča z lokacijo in idejno skico glavnih velesejemskih objektov, MLO glavnega mesta Ljubljana pa je izdala odločbo², s katero je zemljišče med Vilharjevo, Dunajsko, Linhartovo in Župančičevo jamo v celoti namenila za potrebe velesejma. S to odločbo je bilo posredno izdano dovoljenje za rušenje Krištofove cerkve, Baragovo semenišče pa je bilo tako rekoč odrezano od Dunajske.

Izgradnja velesejemskega kompleksa Gospodarskega razstavišča³ se je začela že leta 1954. Začetki so bili skromni, predvsem je šlo za adaptacijo obstoječih objektov na območju nekdanje Žabkarjeve tovarne za potrebe razstavne dejavnosti. Gradnja razstavišča je dobila pravi polet leta 1957, po odločitvi ZKJ, da bo VII. kongres v aprilu 1958 v Ljubljani. S tem je dobila akcija tudi širšo politično podporo in finančna sredstva, s katerimi je bil ambiciozni načrt izveden v manj kot enem letu. Branko Simčič kot nosilec projekta je v svojo ekipo

1 Maketa, fotografija B. Simčič.

2 (GO št. 561/1-54/Št/MZ, cf. ZAL, MLO Lj., Komunala in gradnje (Lju 474), MLO-GO, št. 2478/55)

3 Ljubljanski velesejem se je preoblikoval v Gospodarsko razstavišče leta 1954.

povabil skupino mlajših arhitektov⁴ povojne generacije, ki je od jeseni 1957, ko so se začele priprave, pa do kongresa 1958 realizirala halo A s prizidkom, veliko ploščad, malo ploščad z vodnjakom ter plastiko Urške in povodnega moža Stojana Batiča, obelisk VII. kongresa, jekleni paviljon, veliko ploščad, zid ob veliki ploščadi, prizidek festivalne dvorane in vso infrastrukturo ter ves kiparski okras.⁵ Na ploščad pred halo A je bil za kongres postavljen tudi Titov spomenik, delo kiparja Antuna Augustinčiča, ki so ga pozneje prestavili pred Muzej ljudske revolucije⁶ v Tivoliju.

paviljon Jurček (1), hala A s steklenim paviljonom pred njo (2), mala ploščad z vodnjakom ter plastiko Urške in povodnega moža, delo Stojana Batiča (3), velika ploščad (4)

Hala A, ki jo je projektiral arhitekt Branko Simčič s sodelavci, je bila v času izgradnje novost in prva lupinasta konstrukcija v Jugoslaviji. Pozneje so se pri njej zgledovali, ko so gradili razstavne dvorane na beograjskem in skopskem sejmišču (Arhitektura urbanizam, 1962, 3-31).

Lupina, katere tloris je enak kupoli sv. Petra v Rimu, pokriva dvorano kvadratnega tlorisa s stranico 42 m brez vmesne podpore⁷. Postavljena je na štiri, 8 m visoke stebre, ki so med seboj povezani s horizontalnimi vezmi iz prenapetega betona. Stebri so neometani, lupina je betonska, zgoraj zaščitena s srebrnim premazom, v notranjščini izolirana s plutovinastimi ploščami. Zaradi akustike je bila v vrhu dodatno obložena z rozeto iz akustičnih krožnikov, ki so jo kasneje odstranili.

Posebnost dvorane je bila tudi izvorno zasnovana notranja oprema, še posebej pomične montažne tribune, ki so jih po načrtih ing. Miloša Marinčka izdelali v Litostroju. Zasnovane so bile kot večnamenska notranja oprema in jih je bilo mogoče električno premikati, poljubno združevati, odstraniti ali spremeniti v nadstropno obodno galerijo. Zakaj so to opremo odstranili, razžagali in odpeljali na od-

4 I. Arnavotoviča, B. Gaberščika in M. Miheliča ter statike D. Smrekarja, J. Uršiča in M. Marinčka. Pri opremi za kongres pa so sodelovali tudi B. Mušič, M. Amalietti in J. Kregar. (Arhitekt, 1960, 65-70).

5 Za izgradnjo 1. faze kompleksa je Branko Simčič s sodelavci leta 1958 prejel Prešernovo nagrado, cf. Petdeset let Prešernovih nagrad: 1947-96, Kranj 1996

6 Sedaj Muzej novejšje zgodovine

7 Statika D. Smrekar

pad, je še danes neznanka. Še posebej, ker se je to zgodilo ob postavitvi arhitekturne Plečnikove razstave, ki jo je v dvorani postavil arhitekt B. Podrecca leta 1986. Očitno je, da je bila časovna distanca v tistem času še premajhna, da bi lahko arhitekturo Gospodarskega razstavišča objektivno ovrednotili.

Verjetno je res, kar pravi norveški zgodovinar Madsen, da mora objekt preživeti vsaj tri generacije, preden ga zna zgodovina pravilno vrednotiti.

Dvorani so v začetju dozidali manjši prizidek za garderobe, pred njo pa velik steklen večnamenski paviljon, namenjen razstavnim dejav-

... »Hala A, ki jo je projektiral arhitekt Branko Simčič s sodelavci, je bila v času izgradnje novost in prva lupinasta konstrukcija v Jugoslaviji.« ...

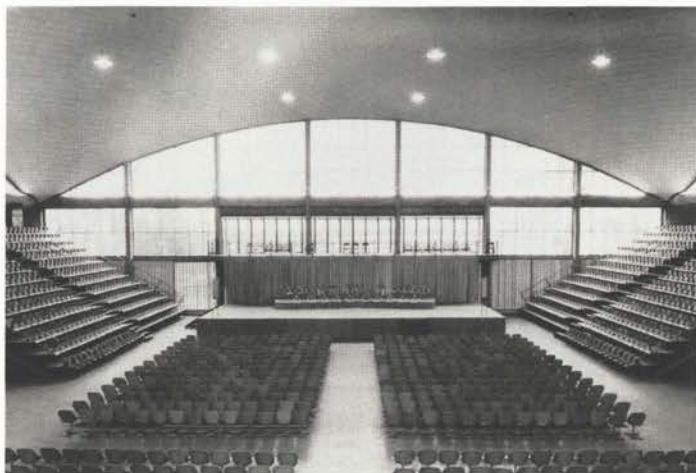
nosti, ob kulturnih prireditvah pa spremljajočim dejavnostim (kadilnice, garderobe ...).

Tudi drugi objekti, ki so bili v sklopu Gospodarskega razstavišča dograjeni v prvi fazi do kongresa in takoj po njem, so pokazali povsem nove tehnološke, oblikovne in konstrukcijske prijeme, ki se dotlej v skromni povojni arhitekturni produkciji še niso uveljavili. Tako je bil npr. obelisk ne samo nova vertikalna dominanta v mestni silhueti, temveč tudi pomembno funkcionalno jedro kompleksa in konstrukcijska zanimivost (načrti konstrukcije ing. Farčnik in ing. Uršič). Na njem je bila namreč nameščena osrednja razsvetljava trga, bil je istočasno nosilec za zastave, strelovod in televizijska antena itd.

Jekleni paviljon ob Dunajski, narejen po načrtu arh. Marka Šlajmerja, zdaj salon Citroen, je bila prva montažna, jeklena, vijačna skeletna konstrukcija, oblečena z montažnimi panelnimi ploščami in v celoti izdelana pri nas. Danes je paviljon nadzidan in predelan. Leta 1960 po načrtih arh. Marka Šlajmerja zgrajeni okrogli paviljon na severnem robu kompleksa ob Dunajski, kjer je prej stala cerkev sv. Krištofa, ima zanimivo armirano betonsko gobasto konstrukcijo, oblečeno v steklen plašč, zaradi katere je tudi dobil ime Jurček.

Za razvoj obrobja Dunajske ceste je bila pomembna urbanistična ureditev kompleksa Gospodarskega razstavišča. Kompozicija novih objektov, razvrščenih okrog odprtega trga, je namreč postavila koncept oblikovanja obrobja Dunajske ceste, ki ga je pozneje razvijal Edvard Ravnikar (Ravnikar, 1960), nato pa je bil leta 1965 koncept prevzet tudi v generalnem urbanističnem planu Ljubljane (GUP).

Po kongresu se je izgradnja Gospodarskega razstavišča nadaljevala. 1960. leta je trgovinska zbornica LRS razpisala javni natečaj za izgradnjo poslovne zgradbe. Udeležili so se ga najpomembnejši slovenski arhitekti (Arhitekt, 1960, 71-73), saj je bilo Gospodarsko razstavišče ena redkih pomembnih gradbenih akcij v tedanji Ljubljani in zato tudi prestižnega pomena. Prvo nagrado je dobil projekt arh. Grege Košaka, Mirka Mrve in Žive Baraga z idejo dveh miesovskih steklenih stolpnic, postavljenih v smeri vzhod-zahod. Tudi večina drugih natečajnikov je stavbo koncipirala kot novo prostorsko dominantno. Kljub

Hala A ... »Posebnost dvorane je bila tudi izvirno zasnovana notranja oprema, še posebej pomične montažne tribune, ki so jih po načrtih ing. Miloša Marinčka izdelali v Litostroju.« ...

kvalitetnim in zanimivim predlogom noben od projektov ni bil realiziran, na mestu predvidene poslovne palače pa je bila pozneje zgrajena razstavna hala B arh. Milana Miheliča.

Leta 1963 sprejeti regulacijski načrt občine Bežigrad je predlagal nov koncept zazidave Gospodarskega razstavišča, ki bi ga povezal z novim občinskim centrom severno od Linhartove. Na teh izhodiščih je arh. Milan Mihelič leta 1965 izdelal zazidalni načrt, v katerem je predlagal razširitev razstaviščnih kapacitet in povezavo arhitekturno heterogenega kompleksa s serijo paviljonov, ki jih je mogoče poljubno sestavljati in v skladu s potrebami dopolnjevati oziroma dograjevati.⁸ Zasnoval jih je kot gobaste konstrukcije v obliki osmerokotnih dežnikov, ki počivajo na plastično profiliranem železobetonskem stropu. Stekleni plašč je skoraj do polovice zgornjega dela obložen s platicami, ki služijo kot senčila, skozi katera se lomi svetloba v notranjščino. Paviljoni se prav sedaj prenavljajo.

Zazidalni načrt je v kompleks Gospodarskega razstavišča vključil tudi Baragovo semenišče, ki bi s prenovo in dozidavo dobilo novo funkcijo predstavniške palače z večnamensko dvorano, proti vzhodu pa je kompleks zaključil z nizom stanovanjskih stolpnic, razporejenih v dvojnem loku od Vilharjeve do Linhartove ceste. Na vogalu Vilharjeve in Dunajske ceste, na prostoru Žabkarjeve tovarne med železnico

8 Od predvidenih 26 v treh vrstah, so bili zgrajeni samo štirje v vrsti severno od hale A.

in novo načrtovano hitro cesto je Mihelič postavil stolpnico v obliki dvojne spirale, ki raste iz odprtega atrijskega trga v kletni etaži, iz katerega vodi podzemna galerija pod železniškimi tiri do Masarykove oziroma do atrija na Bavarskem dvoru.

Ob Dunajski je zazidalni načrt predvidel nove objekte za javni program trgovskega, gostinskega in poslovnega značaja.

Proti koncu šestdesetih let se je ponovno aktualiziralo vprašanje poslovne stavbe Gospodarske zbornice in hotela. Leta 1969 je bil razpisan urbanistično arhitektonski natečaj in izdelan tudi nov zazidalni

... »Leta 1960 po načrtih arh. Marka Šlajmerja zgrajeni okrogli paviljon ima zanimivo armirano betonsko gobasto konstrukcijo oblečeno v steklen plašč, zaradi katere je dobil ime Jurček.« ...

načrt Gospodarskega razstavišča. Prvo nagrado sta prejela arhitekta Milan Mihelič in Kamilo Kolarič (načrt za hotel) za monumentalno kompozicijo, ki je povsem drugačna od lahkotne komponibilne kompozicije iz prvega Miheličevega zazidalnega načrta. Kompleksu dominirata dve stolpnici z ekscentričnim jedrom v severnem delu kompleksa ob Linhartovi. Postavljeni sta druga nasproti drugi in poudarjata vzdolžno usmeritev celotnega kompleksa od občinskega središča severno od Linhartove med obema stolpnicama, mimo nove poslovne stavbe in prizidka hale A, do atrijskega trga ob Vilharjevi. Ob Dunajski je trgovska hiša Slovenijalesa, pred njo razširjena ploščad za pešce, za njo poslovna palača, z obeh strani obdana z nizkimi razstavnimi objekti v merilu obstoječih paviljonov.

Leta 1977 je bil razpisan natečaj za poslovno stavbo Slovenijalesa, zaradi katere je bil ponovno spremenjen zazidalni načrt celotnega kompleksa. S tem natečajem je bila dokončno zapravljen kakršnokoli možnost nadaljnega razvoja Gospodarskega razstavišča na tem prostoru. Sprememba je zadevala predvsem koncept poslovne palače, ki se je iz enotnega objekta spremenila v dve vzporedni samostojni arhitekturni telesi. Natečaj je dobil arh. Zoran Kreitmayer za monumentalno, nečlenjeno arhitekturo, ki izstopa iz merila lahkotne transparentne arhitekture značilne za kompleks Gospodarskega razstavišča. Pred njo je bil po načrtih arh. Miheliča zgrajen objekt veleblagovnice, ki v nasprotju z monumentalno kubično gmoto poslovne stavbe

deluje lahko in učinkovito oblikuje obulični prostor Dunajske ceste. Enonadstropna skeletna konstrukcija počiva na mogočnih stebrih, ki nosijo vzdolžne in prečne nosilce prvega nadstropja. Pritličje med stebri je v celoti zastekljeno, nadstropje je pomaknjeno navzven, izrazito horizontalno poudarjeno z močnima, na straneh zaobljenima betonskima vencema, ki uokvirjata navznoter pomaknjeno fasado nadstropja, predrto z okroglimi okni.

Leta 2000 je arh. Milan Mihelič po naročilu Gospodarskega razstavišča izdelal nov zazidalni načrt za razširitev Gospodarskega razstavišča do Linhartove ceste. V tem načrtu je arhitekt ponovno vrisal oba stolpna objekta ob Linhartovi (poslovna stavba Gospodarske zbornice in hotel iz njegovega načrta iz leta 1969), novo razstavno palačo za poslovno stavbo Slovenijalesa in tri nove paviljone, na zahodni strani naslonjene na stare, celoten kompleks pa je podkletil. Kletne etaže na severni strani kompleksa je namenil parkiranju, v kletni etaži pod glavno ploščadjo pa je predvidel večnamensko dvorano. Takšna razširitev naj bi zadoščala za sedanje potrebe Gospodarskega razstavišča.

Kompleks Gospodarskega razstavišča ima v razvoju slovenske povojne arhitekture izredno pomembno mesto, saj so bile prav tu že v petdesetih letih realizirane arhitekturne ideje in konstrukcijske inovacije, ki na drugih, manj prestižnih lokacijah v povojnem obdobju skromnih ekonomskih možnosti ne bi bile mogoče. Problem pa je, da se je kmalu po dograditvi prve faze kompleksa prostor začel privatizirati in zapirati, znotraj kompleksa pa so začele rasti črne gradnje. Reprezentativni mestni prostor, eden najkvalitetnejših povojnih urbanističnih kompleksov v Ljubljani, je danes močno degradiran zaradi neustreznih gradbenih in prenovitvenih posegov. Problem je tudi v tem, da pravzaprav še danes ni jasno, ali se bodo razstaviščne dejavnosti razvijale na obstoječem prostoru, kjer nimajo prave perspektive, ali se bo sejmišče selilo na novo lokacijo. Mesto kot večinski lastnik se bo moralo odločiti, kaj se bo na tem prostoru dogajalo, predvsem pa bi moralo vztrajati, da bodo vsi posegi v prostor Gospodarskega razstavišča izredno pretehtani in v skladu z njegovo kulturno zgodovinsko, urbanistično in arhitekturno vrednostjo. Razmisliti bi moralo tudi o prenovi za druge, mestnemu središču primernejše dejavnosti in za prenovo zagotoviti ustrezna finančna sredstva.

BREDA MIHELIČ

Literatura

- DIVAC OLGA, Novi sajamski objekti u Jugoslaviji, *Arhitektura urbanizam*, Beograd 1962/14.
- DULAR M., Ljubljanski velesejem za naše gospodarstvo in kulturo, *Kronika*, Ljubljana 1940.
- Epilog k natečaju za ljubljanski velesejem, *Arhitekt*, 1954/11.
- ŠLAJMER MARKO, Gospodarsko razstavišče v Ljubljani, *Arhitekt*, 1960/5.
- Arhitektura urbanizam*, številka posvečena predstavitvi arhitekture sejmišč v različnih jugoslovanskih mestih, Beograd 1962/14.
- Natečaj za poslovno zgradbo na Trgu VII. kongresa v Ljubljani, *Arhitekt*, 1960/5.
- Slovenska likovna umetnost 1945–1978*, Ljubljana 1979.
- MIHELIČ BREDA, *Urbanistični razvoj Ljubljane*, Ljubljana 1983.
- RAVNIKAR EDVARD, Analiza razvoja Titove ceste, Ljubljana 1960.
- BERNIK STANE, *Arhitekt Milan Mihelič*, Ljubljana 1980.
- RAVNIKAR VOJTEH, ZOREC MARUŠA, GREGORIČ TINA, KOSELJ NATAŠA, Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945 in 1970, Ljubljana 2000.

Trg revolucije

ESH 9756

kraj Ljubljana

naslov Trg republike

leto načrta in dokončanja 1956'–1981; 1962–1984

avtor Edvard Ravnikar

projektanti Anton Bitenc, Miloš Bonča, Jože Koželj, Anton Pibernik, France Rihtar, Vladislav Sedej; *statik* Ervin Prelog *s sodelavci*

sodelavci Jože Barši, Janja Barši, Mika Berlič, Radko Blažič, Dejan Bleiweis, Boris Briški, Judita Černič, Barbara Demšar, Sergej Dolenc, Monika Fink, Miroslav France, Damjan Gale, Ana Gospodarič, Vojka Ivanek, Tomo Jurčič, Štefan Kacin, Mirko Kajzelj, Andrej Kasal, Rasto Konič, Fedja Košir, Majda Kregar, Tine Legat, Majda Lukan, Igor Lunaček, Ana Mavko, Črtomir Mihelj, Braco Mušič, Roza Pajevič, Marija Pipan, Edo Ravnikar ml., Božo Rot, Majda Sevšek, Mitja Simoniti, Bogdan Spindler, Sonja Spindler, Aleš Stanovnik, Cveta Stepančič, Marta Tobolka, Marijan Uršič, Filip Vraber

kiparja Slavko Tihec, Drago Tršar

grafična zasnova LB Peter Skalar in Studio MSS

investitor Izvršni svet SRS, Mesto Ljubljana (mestne občine), Ljubljanska banka, Emona,

izvajalec in do 1964 investitor

Iskra, Avtoservis, Narodni muzej, Kulturna skupnost Slovenije *in drugi*
IZTR (Investicijski zavod za izgradnjo Trga revolucije, *vodja* Jurij Jenštrle), SGP Tehnika, Gradis, Slovenija ceste, Slovenijales, IMP, Alprem, Griesser, Schindler *in drugi*

Trg republike je ogledalo življenja in arhitekturnega ustvarjanja slovenske prestolnice od šestdesetih let 20. stoletja naprej. Prostor nekdanjega Turjaškega (Nunskega) vrta je po propadu rimske Emona do leta 1959 ostal zelena površina. Politične oblasti so tedaj sklenile, da morajo sredi Ljubljane, pred Ljudsko skupščino, postaviti osrednji spomenik revoluciji. Izpeljali so javni natečaj za nov trg. Zmagal je Edvard Ravnikar s projektom političnega in upravnega središča z razsežno, rahlo dvignjeno ploščadjo in parom stolpnic, simbolno prispevajo zmage slovenskega naroda v drugi svetovni vojni. Ravnikar se je

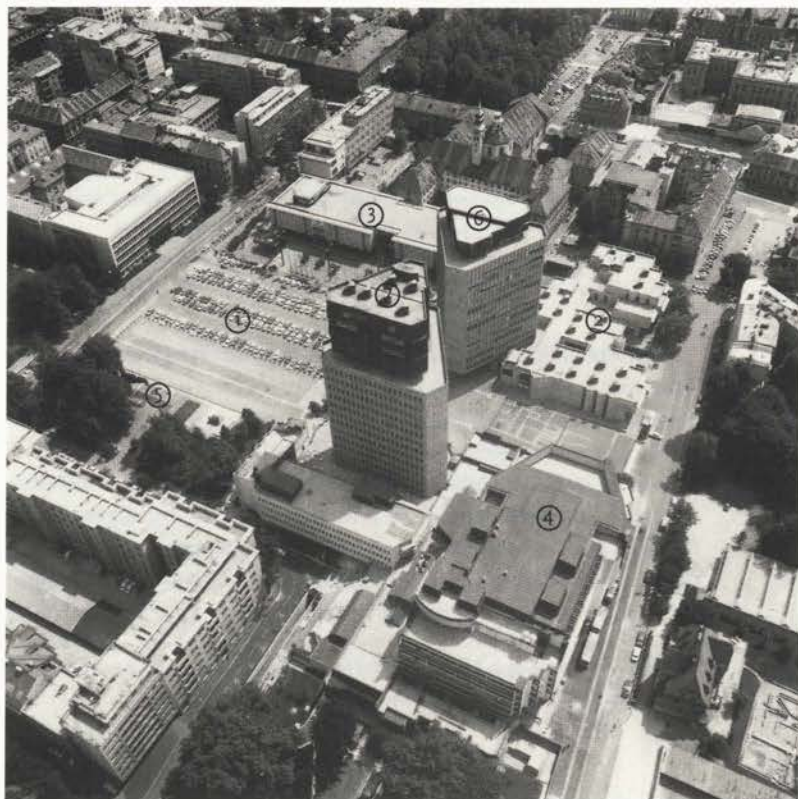
- 1 Začetek načrtovanja je v leto 1956, štiri leta pred razpisom natečaja za ureditev trga, postavil Edvard Ravnikar sam.

▲ Tloris stolpnice (merilo: 1,7mm=1m)

◀ ... »Enoten fasadni oklep stolpnic je z rahlo vzvalovanimi granitnimi ploščami dodatno poudaril čokata kubusa, nova višinska poudarka mesta.« ...

že pred razpisom ukvarjal z zamislivi pozidave prostora Nunskega vrta, vendar je natečajni projekt zasnoval drugače. Vladni in politični uradi bi bili nameščeni v dveh visokih, prizmatičnih stolpih, drevesasto zraslih iz osnovnega betonskega nosilca z razraslimi konzolami. Robova ploščadi, ki je bila orientirana proti severu, bi zapirala kubusa knjižnice na vzhodni in upravni, kasneje kongresni center na jugozahodni strani. V rahlo zamaknjeni osi med stolpnicama bi stal paviljon – spomenik. Koncept velike ploščadi med stolpoma in obstoječo Ljudsko skupščino je arhitekt izpeljal iz ideje beneškega trga ob cerk-

osrednja ploščad Trga revolucije kasneje Trga republike (1), prizidek stolpnice Nove ljubljanske banke (2), veleblagovnica Maximarket (3), Cankarjev dom (4), spomenik revoluciji, delo Draga Tršarja (5), stolpnica Nove ljubljanske banke (6), poslovna stolpnica TR3 (7)

vi sv. Marka in v preseženem odmevu corbusierovskega urbanizma.

Po razsežnih arheoloških raziskavah so začeli z gradnjo. Poseg v jedro mesta ni bil omejen le v območje trga: vzdolž Igriške je segel do kasneje pozidanega Ferantovega vrta, spremenila se je podoba osrednjega dela Erjavčeve ulice, prevotlili so pritličja Uršulinskega samostana. Arheologija je Ravnikarju ostala eno od izhodišč ali vsaj dopolnil osnovne zamisli. Pomembne stavbe ali vogale krasijo originalni antični kamni, jedro stolpnice in rob trgovske hiše so, ob zanikanju linij posameznih mestnih ulic, natančno povzeli mejo severnega obzidja rimskega mesta.

Stolpa sta bila zgrajena do polovice, ko so zaradi gospodarskih reform leta 1965 ves koncept trga prevrednotili. Arhitekt je že pred tem zasakal stolpa tako, da njuni širši fasadi ne stojita več vzporedno in s

tem poudaril linijo emonskega obzidja ter ustvaril napetost Ljubljanskih vrat. Stolpnicama je dodal nova zaključka, z bakreno pločevino poudarjeni, različni večnadstropni kapi. Enoten fasadni oklep stolpnic je z rahlo vzvalovanimi granitnimi ploščami dodatno poudaril čokata kubusa, nova višinska poudarka mesta. Sprememba namembnosti je zahtevala dodatne gradnje, prizidke stolpnic. Zapolnili so jih bančni in drugi uradniki. Ravnikar je skušal ohraniti izpostavljenost obeh stolpov, zato so prizidki oblikovani kontrastno, posebej premišljeno kockasto stopnjevani so nad vogalom Erjavčeve in Igriške ulice.

... »Ravnikar je skušal ohraniti izpostavljenost obeh stolpov, zato so prizidki oblikovani kontrastno« ...

Arhitekt je skupaj s sodelavci poskrbel za notranjo opremo. Pah-ljača izdelkov je segala od razkošnega unikatnega lestenca v preddverju banke do premišljeno izbranih kipov, slik in tapiserij znanih slovenskih umetnikov v posameznih prostorih. Detajli so zgodba raznolikih idej in njihovih izpeljav, ponekod zaokroženih do popolnosti, drugje izpeljani le delno, kot da čakajo na nove ustvarjalce, energijo ali denar. Posebno, izbrano poglavje je bila grafična oprema. Ni trga v Sloveniji, opremljenega s tako kakovostno in pretehtano serijo napisov, oznak in simbolov. Izhodišče celostne podobe Ljubljanske banke, delo Petra Skalarja in njegovih sodelavcev, je do danes nepresežen standard. Le malo za njim zaostaja znakovni sistem Emone z napisi nad lokali in emblemom e. Drugačen dodatek kakovosti je oprema Cankarjevega doma, posebej simbolna bela krizantema.

Vzporedno s poslovnima stolpnicama je do 1971 zrasla trgovina Maximarket. Veleblagovnica je zamenjala knjižnico. Njena skeletna konstrukcija je ovita v strog kamnit plašč in na izpostavljenih straneh odprta s steklenimi stenami ter svetlobnimi pasovi. Bistven element trga je kletna pasaža, zgrajena vzdolž trgovske hiše in oživiljena z manjšimi prodajalnami. Arhitekt je pasažo oplemenitil s steklenimi svetlobniki v obliki prosojnih atrijev. Ob kletno galerijo in pod ploščad so že pred odprtjem hodnika potisnili več etaž garaž (1963), čeprav so naprej vsi menili, da ne bodo rabili več kot 35 parkirišč.

Ravnikarjev sodelavec Anton Bitenc je večje izpeljal povezavo no-

vega trga s Kongresnim trgom. Uredil je podhod s kipom Emonca in dodal okrasje pritličnega fasadnega plašča vzdolž Uršulinskega samostana, ob robu novega Plečnikovega trga in vzdolž Šubičeve ulice. Gimnaziji so leta 1970 prizidali pretehtano oblikovan kvader z učilnicami in knjigarno v pritličju ter vse lokale v pritličju okrasili s prosojno lebdečim nadstreškom.

Spomenik revoluciji, v začetku osnovni element ploščadi, je imel svojo odisejado. Osnutek je že leta 1964, po zmagi na velikem vsejugoslovanskem natečaju leta 1962, pripravil kipar Drago Tršar. Nekaj let po prvem natečaju za trg je postal spomenik manj pomemben element; zato so ga porinili ob rob ploščadi in kasneje za deset let skoraj pozabili nanj. Kip so odlili šele leta 1975, ko so v zadregi pred okroglo obletnico osvoboditve iskali pravo ozadje za proslavo. V naglici postavljen kip je ostal brez načrtovanih vodnih zaves in zasilno patiniran v senci drevja. Politična želja je leta 1982 ob glavnem spomeniku dodala še spomenik komunističnemu teoretiku Edvardu Kardelju (kipar Drago Tršar, 1981). Umetniško bolj sproščen je par skulptur Slavka Tihca. Stopnjevana Geneza je brez simbolnih zgodovinskih elementov (1973); v kocko ujet portret Ivana Cankarja je hommage velikemu literatu in povezuje trg in pisatelju posvečen kulturni dom (1982).

Zadnja dograjena palača na robu trga je bil Cankarjev dom, kulturni kolos s štirimi večjimi dvoranami in pomožnimi prostori. Novi projekti za kulturni dom so nastajali po letu 1975. Dom sam je bil končan leta 1982, veliki oder šele 1984. Ravnikar se je moral pri spreminjenem projektu podrediti namembnosti in velikosti parcele. Sam je palačo potisnil globlje v podzemlje, da ne bi preglasila oblike stolpnice. Dom je oblekel v obešene fasade belega kamna in pretehtano oblikoval glavni vhod ob Prešernovi cesti ter stranski vhod z nadstreškom na obrobju trga. Kljub stiski s prostorom je uspel v vhodni dvorani in hodniku pod njo nadgraditi shemo dvojne cerkve iz Assisija. Upošteval je želje naročnika in v veži pustil prostor za Robbov vodnjak. Namesto vodnjaka je sprejemnica kasneje za okras dobila izjemno serijo tapiserij najbolj vidnih jugoslovanskih likovnih umetnikov, posebej izbranec Grupe 69 in nekaj bleščavih oblog ter lestencev.

V urbanistični zasnovi Trga revolucije, kasneje Trga republike je materializirano veliko arhitekturno in drugačno znanje. Avtor je obvladal pretakanje prostora in ga ni omejil na ozko poudarjanje ljubljanskih vrat, niti na banaliziranje osi v smeri sever jug niti v ozko geometrijo šestkotnika ali trikotnih tlorisov stolpnic. Namerno je presegel obstoječo tlorisno mrežo z zamikom in z novo zasnovo dvignjenega trga, dinamiko je poudaril z neuravnoteženo višino stolpnic. Prostor je navezal na nekdanji antični forum in krščansko središče, iskal je simbolni in vizualni stik s srednjeveškim in baročnim jedrom ter Fabianijevimi osmi Ljubljane in Plečnikovimi zasnovami mesta. Ravnikar je samozavestno zasedel novi prostor in ga nadgradil. Skupaj s sodelavci in drugimi ustvarjalci je dopolnil arhitekturo z raznoliko igro betonskih nosilcev ter grafizmi betonskih sten, v odsevu učitelja slutimo celo secesijske vzore. Kljub racionalni uporabi novih materialov srečamo čipkaste vzorce starejših ograj in natančno oblikovane unikatne kandelabre, premišljene nosilce za zastave ali variacije stopnišč. Posamezni elementi so v sozvočje pritegnili vplive skandinavskih razmišljanj in vzore z zenovskimi suhimi vrtovi. S skulptura-

mi in drugimi dodatki je bil trg posvečen. Benetke, Firenze, klasicistične zasnove antike so bile Ravnikarju ob igri proporcev lahko navdih, ne pa vzorec za prepisovanje. Strokovnjaki so kmalu visoko ovrednotili zasnovo Trga revolucije. Ravnikar je za stvaritev že leta 1974 dobil Plečnikovo nagrado in deset let kasneje republiško nagrado Borbe.

Trg s svojimi namembnostmi je dinamičen prostor. Zato je doživel prve preureditve še preden je bil dokončan. Slovenska samostojnost je zaznamovala rob trga s slabo oblikovanim jamborom z zastavo in lipo v betonskem koritu. Parkirišče je preraslo v kaos pločevine in podzemne garaže so na vseh straneh zaščitene z zapornicami. Mlajši arhitekti so brez občutka preuredili notranjost blagovnice, zapolnili podzemsko galerijo s šaro in degradirali strogo premišljeno zasnovo v pritličju banke. Svetleje je zasvetila le prenova bančnega salona (Aleš Vodopivec), izbranih pisarn banke (Vesna in Matej Vozlič) in preureditev prostorov stolpnice Iskre za Centralno tehnično knjižnico (Marko Mušič). Javna površina je nastala in ostala tipičen barometer ustvarjanja in političnega trenutka našega časa in prostora.

GOJKO ZUPAN

Literatura

RAVNIKAR EDO, Trg revolucije, Ljubljana, *Sinteza* 30,31,32, Ljubljana, 1977.

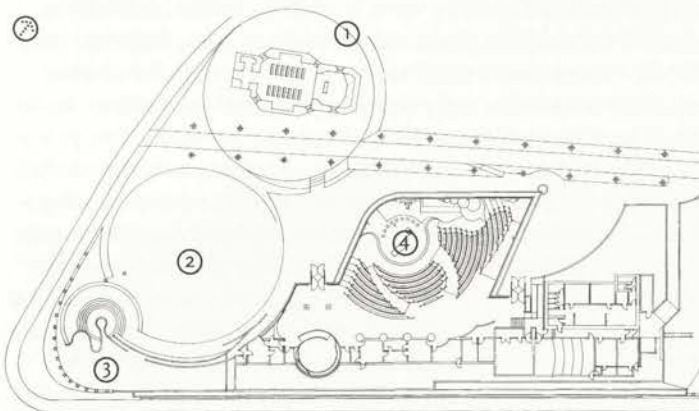
Hommage a Edvard Ravnikar 1907–1993, Ljubljana, 1995.

Edvard Ravnikar, arhitekt, urbanist, oblikovalec, teoretik, univerzitetni učitelj, publicist, Umetnostnozgodovinski oris, Arhitekturni muzej, Ljubljana, 1996.

kraj	Ljubljana
naslov	Vodnikova 283
leto načrta in dokončanja	1980–1985
avtor	Marko Mušič
izvajalec	SGP Grosuplje in drugi
investitor	Župnijski urad, Dravljje
nekateri drugi objekti avtorja	univerzitetno središče, Skopje 1967–1974; spominski dom, Kolašin 1970–1975; spominski dom, Bos. Šamac 1973–1985; hiša in atelje J. Bernika, Breznica pri Žirovnici 1973–1974; restavracija na Lovčenu, 1975–1978; Dom revolucije, Nikšić 1976; družinska hiša Mlakar, Selo pri Bledu 1978–1981; Nove Žale, Ljubljana 1982–1988; sprejemna dvorana železniške postaje, Ljubljana 1983–1988; frančiškanska cerkev, Kotor Varoš pri Banjaluki 1986–1991 (porušena 1992); ureditev Domus Slovenica, Dunaj 1987–1988; knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto 1987–2001; avtobusna postaja, Novo Mesto 1989–1994; prenova NUK, Ljubljana 1994–1999 (I. faza)

Sodobna sakralna arhitektura na Slovenskem je bila med obema vojnama v marsičem zaznamovana z deli arhitekta Jožeta Plečnika, saj je že s svojimi deli na Dunaju in zatem v Pragi postavil v ospredje bogato izročilo cerkvenega stavbarstva in ga tenkočutno interpretiral skozi osebno poetiko, nazorsko usmerjeno h klasičnim idealom. Seveda je šlo za diskurzno razmerje, kjer je z izrazitim avtorskim arhitekturnim in oblikovalskim besednjakom pomensko razprto, izpovedno pa docela soodnosno moduliral klasični prostorski in formski repertoar, toda tudi tako, da se je znal včasih bolj odpirati k modernističnim pobudam, kakor to najodločneje izpričuje cerkev v Bogojini (1924–1927). Čeprav so slovenski arhitekti že med svetovnimi vojnami poskušali ustvariti sodobno podobo cerkve oziroma svetega prostora (izstopa ekspresionistična zasnova cerkve na Blokah arh. Iva Spinčiča, 1924), je ta arhitekturna tema ostala tako rekoč nedorečena. Plečnikov učenec in dolgoletni sodelavec Anton Bitenc se je še najbolj, čeprav nikakor ne povsem, avtorsko osamosvojil in odmaknil od plečnikovskega arhitekturnega dogmatizma, ki je obvladal pozidavo cerkva pod drugi svetovni vojni. Prav zato kaže poudariti razvojni pomen ustvarjalno domišljenih izvirnih rešitev treh sodobnih arhitek-

▲ Tloris baročne cerkve sv. Roka (1), trga srečevanja (2), fontane na razpotju (3), amfitalnega cerkvenega prostora (4) (merilo: 0,9mm=1m)

◀ ... »Pri postavitvi nove cerkve je Mušič izhajal iz dialoga z baročno romarsko cerkvijo sv. Roka, ki je kot močan zgodovinski znak bistveno označevala kontekst lokacije« ...

tov: Otona Jugovca s svojo drzno prenovo in razširitvijo cerkve v Retečah (1974), kjer je modernistično poudarjal kontinuiranost sakralnega prostora, Marka Mušiča, čigar draveljska cerkev, ki jo obravnavamo, pomeni prav gotovo najkorenitejši prelom z opisanim izročilom v konceptualnem in izraznem pogledu, in nazadnje Milan Mihelič, ki je s cerkvijo v Novih Stožicah v Ljubljani (1989 - 1994) v duhu modernističnega izročila s svobodno morfološko interpretacijo presnoval izpovednost notranjega prostora in stavbnega telesa. Za vse tri rešitve, lahko prav zaradi njihove kritične spetosti z arhitekturnim izročilom

... »Cerkev ... je s poševnino vkopana v teren, svetlobnik za kapelo in nekaj konstrukcijskih prvin se izrivajo iz zazelenjene kritine.« ...

lom in njegovo interpretativno reanimacijo trdimo, da v semantičnem pogledu sodijo med najbolj zrela dela slovenskega postmodernizma, pri čemer prav Mušičeva draveljska cerkev, kljub svoji izraziti avtorski zasnovi in prepoznavni oblikovanosti, dokazuje Plečnikovo vlogo profeta postmodernizma, v kakršni ga je prepoznal Pariz, za njim pa Evropa in svet!

Pri postavitvi nove cerkve je Mušič izhajal iz dialoga z baročno romarsko cerkvijo sv. Roka, ki je kot močan zgodovinski znak, bistveno označevala kontekstualost lokacije. In ob njej še dreved, simbolno izpeljan do pokopališča, vse to je arhitekta močno motiviralo za glavno kompozicijsko potezo vzdolž te poti, ki jo je z dvignjeno zasteklitvijo v istem poteku vizualno prestavil v notranjost, kot naravno meditativno sestavino nad osrednjim liturgičnim prizoriščem. Na tej strani je cerkvena stavba poudarjena s pregledno fasado, sicer pa je s poševnino vkopana v teren, svetlobnik za kapelo in nekaj konstrukcijskih prvin se izrivajo iz zazelenjene »kritine«. Ta nenavadna voluminoznost arhitekturnega telesa je zavestno »izkiparjena«, tako da poudari dominantno baročne cerkve in ustvari okvir platoju, namenjenemu zbiranju vernikov, podpira jo tudi s polkrožnimi betonskimi členi vzgiban stik na pritlični ravnini. Tu napovedano dekorativno segmentiranje krožnice doživimo tudi v notranjščini, le da se - tako kot že prej tudi v talni ureditvi zunanjščine - pojavi kot osrednji motiv tudi polna krožnica, kot na primer poudarjen krožni podij za menzo, ciborij in tabernakelj. Te krožne prvine vidimo v kombiniranem sestavu poudarjene tudi v strukturi mogočne železobetonske poševne strešne konstrukcije, pod katero se odpira edinstven enovit amfitetralni cerkveni prostor, za poglede iz klopi zamejen z dvojnim masivno-

zastekljenim, ločno uvitim plaščem, v spodnjem delu deloma opremljenim prav tako z različnimi tenkimi kamnitimi segmentnimi loki, izpeljanimi v kontrapunktni igri z vitkimi obodnimi belimi stebri. Kljub nenavadnosti in očitnemu podiranju konvencionalnih predstav o sakralnem prostoru je arhitekta vodilo jasno prepričanje, kakšno cerkev mora zasnovati. Tem ciljem je podredil tudi oblikovanje cerkvene opreme in vseh drugih arhitekturnih nadržbnosti, čeprav je na prvi pogled estetski vtis celote morda videti nekoliko privzdignjen.

Mušič je ob predstavitvi sezidane cerkve v reviji *Sinteza* (1988)

... »Ta nenavadna voluminoznost arhitekturnega telesa je zavestno »izkiparjena«, tako da poudari dominantno baročne cerkve in ustvari okvir platoju, namenjenemu zbiranju vernikov, podpira jo tudi s polkrožnimi betonskimi členi vzgiban stik na pritlični ravnini.« ...

nedvoumno zapisal svoje izhodiščno stališče: »Zgradba božje hiše mora biti preprosta, morda celo skromna, vendar nikakor prostorsko siromašna; biti mora preprosto razumljiva in vendar ne banalno vsakdanja; pa univerzalna in obenem vendar samosvoja, z lastno samobitnostjo.« Soočenje z udejanjeno zasnovo izzveni v resnično odprti dialog, kakršnega si je ustvarjalec postavil za cilj. Nace Šumi je poglobljeno pisal o Mušičevi cerkvi (1988). Svojo sodbo o njej je sklenil s trditvijo: »V slovenskem arhitekturnem oblikovanju ne najdemo nič podobnega. Najprej je tu izjemna 'svobodnost' prostorske zasnove, ki je v Dravljah dosežena pač prvič pri nas. Svoboščine drugih ustvarjalcev so bile vendarle vselej vključene v sheme tako ali drugače pravičnih prostorskih tipov. Mušičeva arhitektura je prčej v prvem koraku jasno nakazala vzgibe, ki jih je treba označiti kot organične, kot nasprotne kristalskim oblikam.«

STANE BERNIK

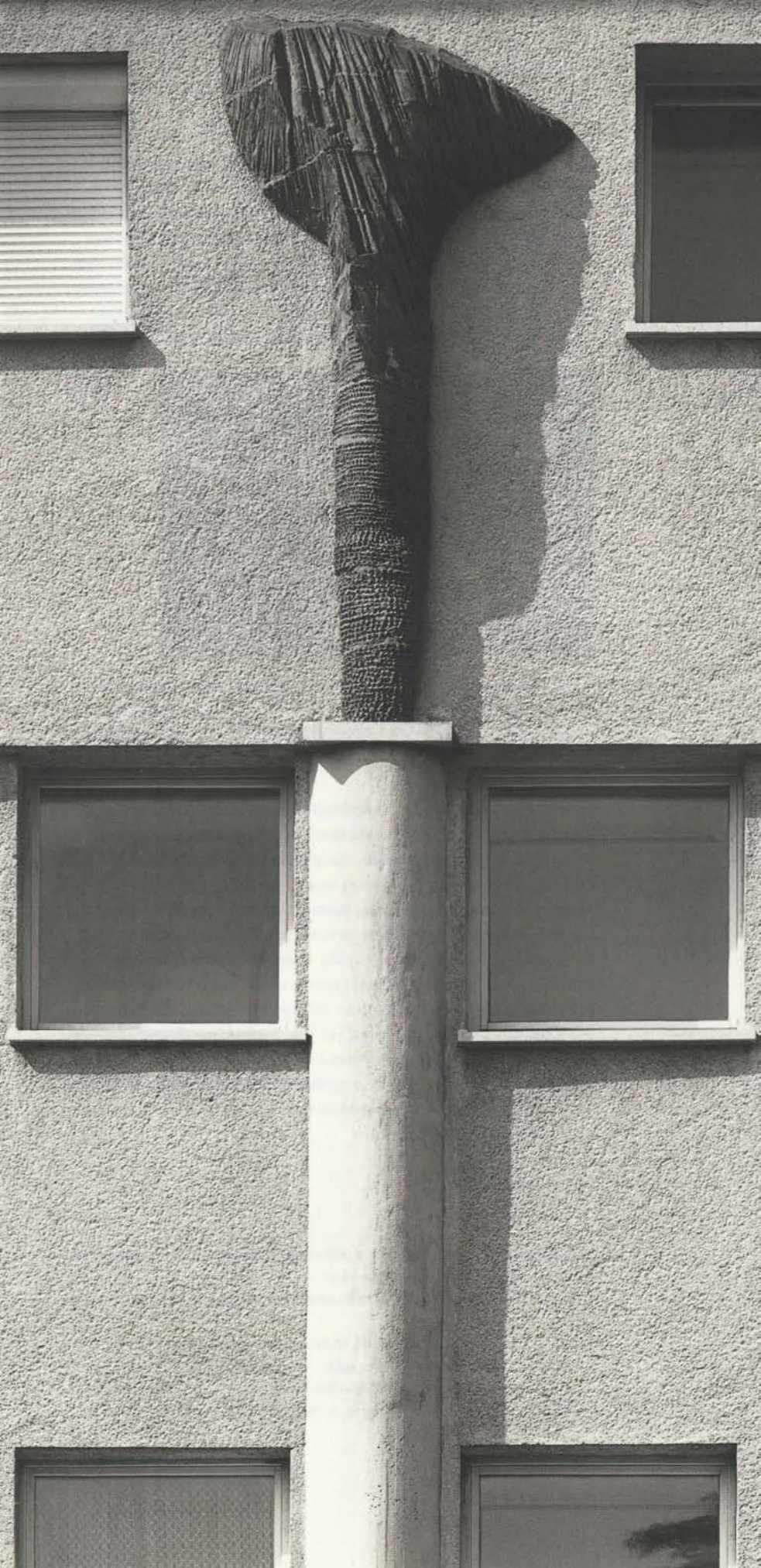
Literatura

BERNIK STANE, *Slovenski arhitekturni in oblikovalski modernizmi*, v: *Umetnost na Slovenskem*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.

MUŠIČ MARKO, *Nova draveljska cerkev Kristusovega učlovečenja*, *Sinteza*, 1988, št. 79-82, str. 107-114.

ŠUMI NACE, *Valovanje v svetlobi: Marko Mušič, arhitektura nove draveljske cerkve*, Župnijski urad Dravlje in ZIFF, Ljubljana 1988.

ŠUMI NACE, *V počastitev nove draveljske cerkve Marka Mušiča*, v kat.: *Nova cerkev v Dravljah*, Mala galerija, Ljubljana 13. 11. 1986-4. 1. 1987.

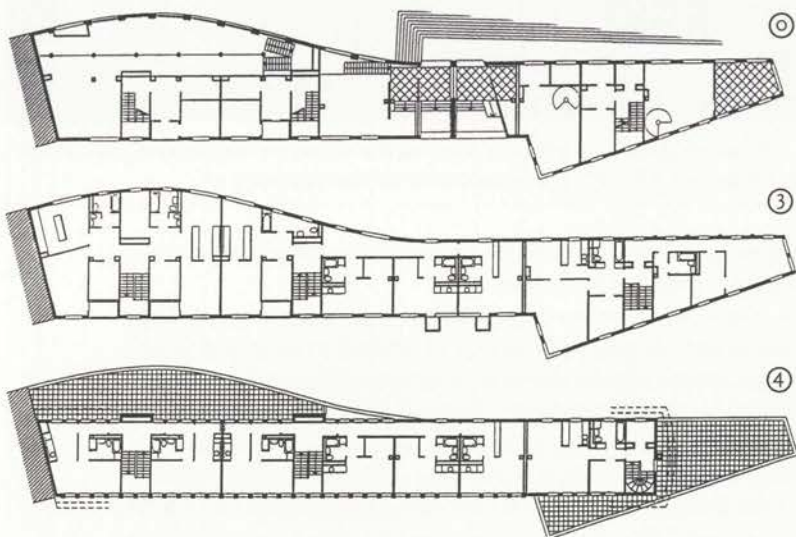

Poslovno stanovanjska hiša na Poljanski cesti

ešD 14283

kraj	Ljubljana
naslov	Poljanska 22
sinonim	Novi peglezen
leto projekta in izgradnje	1986–1988
avtor	Janez Koželj
izvajalec	Gradbeno podjetje Grosuplje
investitor	Samoupravna stanovanjska skupnost, Ljubljana
stavbni tip	poslovno-stanovanjska hiša
nekateri drugi objekti avtorja	Telovadnica Poljane, Ljubljana 1990–1991; stanovanjska četrt na Kotnikovi ulici (z arh. B. Podlogarjem, arh. P. Pahorjem, arh. J. Sadarjem), Ljubljana 1989–1992; stanovanjske hiše v naselju na Radegunder Strasse, Andritz, Gradec 1991–1998

Poslovno stanovanjska hiša je bila dozidana ob slepo fasado visokega bloka in oblikuje čelni zaključek uličnega niza. Z gradnjo hiše je bila zapolnjena velika vrzel na mestu nekdanjega dekliškega internata, ki je bil porušen pri širitvi ceste v prometni ožini. Stavba zavzema sorazmerno ozko in podolgovato zemljišče, ki leži na prehodu iz spodnje na gornjo rečno teraso v uličnem zavoju. Zaradi predvidene gradnje telovadne dvorane na dvorišču nekdanjega internata naj bi bil pas zemljišča ob ulici primeren le za ureditev parkirišča. Namesto vrzeli, ki bi skazila ambient Ambroževega trga, je arhitekt poskušal upravičiti gradnjo na težavni lokaciji z iskanjem še sprejemljivih meja med neugodnimi pogoji umestitve in čim večjo zazidano prostornino. Povezal je različne prostorske smeri in gradbene črte, upošteval najmanjše odmike in se naslonil na nastavke gabaritov sosednjih stavb. S spremenljivim prerezom je izkoristil višinske razlike terena in različno razporedil vhode v hišo. Pomožne prostore stanovanj je razporedil proti prometni ulici, nočne in dnevne prostore pa obrnil proti zaslonjenemu dvorišču. S postopnim prilagajanjem zah-

▲ Tloris pritličja (0), tretjega (3) in četrtega nadstropja (4) (merilo: 1,5mm=1m)

◀ ... »Skozi pritličje sta speljani prostorni pasaži, ki omogočata lažji dostop do srednješolskega centra v ozadju. Smer prehoda skozi najožji del hiše zaznamuje abstraktna plastika iz žgane gline, delo kiparke Mojce Smerdu.« ...

tevnim pogojem lokacije je v utesnjenem prostoru nastala kompleksna stavba razgibanih oblik, ki se različno odzivajo na svojo okolico. Zunanjščina kaže štiri različne obraze, ki spremljajo menjavo geometrije in globine stavbnega telesa od krivulje v prevoju ulične linije, preko klinastega čela, do izteka v poravnano ploskev tipične stanovanjske fasade na dvorišču.

Zaradi čelnega dela, stisnjenega na skoraj identični situaciji med ulico in prehod kot Plečnikova hiša na drugi strani ulice, je hiša kmalu dobila ime Novi peglezen. To podobnost je arhitekt na diskre-

... »Zaradi čelnega dela, stisnjenega na skoraj identični situaciji med ulico in prehod kot Plečnikova hiša na drugi strani ulice, je hiša kmalu dobila ime Novi peglezen.« ...

ten način zaznamoval z velikim oknom in lizenami v vrhnjem nadstropju čelnega zaključka hiše.

V eno in dvoetažnem delu pritličja ter v prvem nadstropju čelnega dela so poslovni prostori in lokali, v nadstropjih so glede na globino tlorisa različno rešena stanovanja in na mansardi garsonjere. Skozi pritličje sta speljani prostorni pasaži, ki omogočata lažji dostop do srednješolskega centra v ozadju. Smer prehoda skozi najožji del hiše zaznamuje abstraktna plastika iz žgane gline, delo kiparke Mojce Smerdu.

Na dvorišču je bila zgrajena telovadna dvorana istega avtorja. Glede na razpoložljiv prostor in bližino stanovanjske hiše je nesorazмерно veliko kubično telo deloma vkopano in razdeljeno v tri lamele, osvetljene od zgoraj. Vhod v dvorano je skozi izkopen amfiteater urejen z druge strani.

Poslovno stanovanjska hiša je primer dosledne izpeljave tako imenovane kontekstualnega pristopa v arhitekturi, ki razvija novo iz in-

terpretacije vidnih in prikritih nastavkov obstoječega. Po tem pristopu vsak nov poseg oziroma nova ureditev tudi na novo ovrednotita prejšnje stanje, s tem da odmerita razmerje med prilagoditvijo in spremembo. Tako je tudi nova hiša v eni potezi rešila vrsto prostorskih problemov, ki jih je povzročilo in odkrilo rušenje stare hiše na tem mestu.

Hišo so v svojem času v številnih objavah predstavljali kot primer kontinuitete v slovenski arhitekturi, v kateri se novosti porajajo na zadržan način in ob spoštovanju lokalnih značilnosti. Arhitekt je bil za zasnovo te hiše nagrajen s Plečnikovo nagrado za leto 1988.

... »Poslovno stanovanjska hiša je primer dosledne izpeljave tako imenovanega kontekstualnega pristopa v arhitekturi, ki razvija novo iz interpretacije vidnih in prikritih nastavkov obstoječega.« ...

Zunanjščina hiše je najbolj prizadeta zaradi brezobzirne rabe lokalov v pritličju. Podobno kot drugje se tudi tukaj kopičijo izveski in prisvajajo javni prostor okrog hiše za dobičkonosne namene. Lastniki lokalov in začasni najemniki poškodb za sabo ne popravljajo kot tudi ne prispevajo k vzdrževanju zunanjščine pritličja. Hiša na izpostavljeni lokaciji značilno zaznamuje ulico in s svojo krivuljo spremlja doživljanje prevoja ulične smeri. Z rečne strani oblikuje primeren prostorski okvir in ozadje spomenišškemu ambientu parka ter Plečnikove zapornice.

ANDREJ HRAUSKY

Literatura

FLORJANČIČ MILOŠ, *List*, arhiv, 2, 1990.

KOBE JURIJ, *Paradoksalna osemdeseta naše postmoderne*, AB, 117/118, 1993.

Neues Bauen heute, Architektur der neunzigen Jahren, Birkhauser Verlag, Basel 1995.

Srednja zdravstvena šola

ESD 14282

kraj Ljubljana

naslov Poljanska 61

leto načrta in dokončanja 1997–1998

avtor Jurij Kobe

izvajalec Gradbeno podjetje Energoplan, Ljubljana

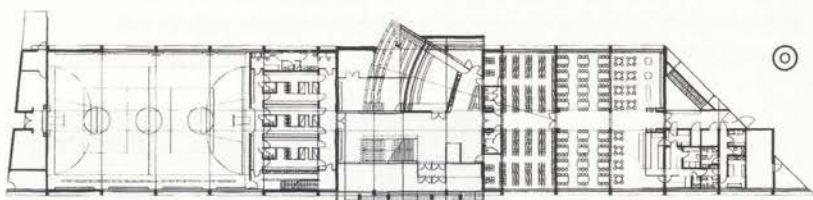
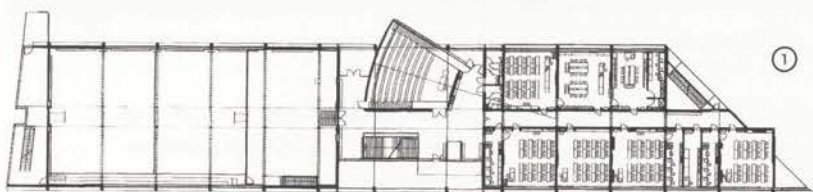
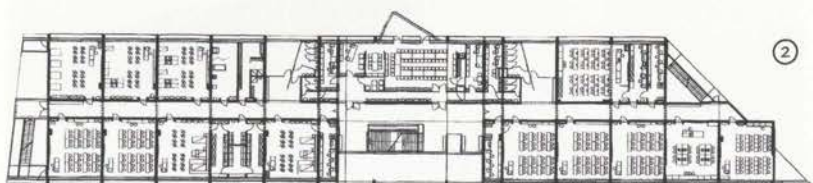
investitor Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije

stavbni tip šolska stavba

nekateri drugi objekti avtorja

hotel Bogatin (z arh. A. Vodopivcem), Bled 1985–1986; potovalna agencija Glob-tour, Ljubljana 1986–1988; Biotehniška fakulteta, Ljubljana 1987–1992; stanovanjski objekti (z arh. M. Todorčič, Ljubljana 1989–1993; bencinski servis »Barje« (z arh. A. Vodopivcem), Ljubljana 1989; prenova Muzeja novejšje zgodovine, Ljubljana 1990–1992; prenova Mladike, Ljubljana 2000

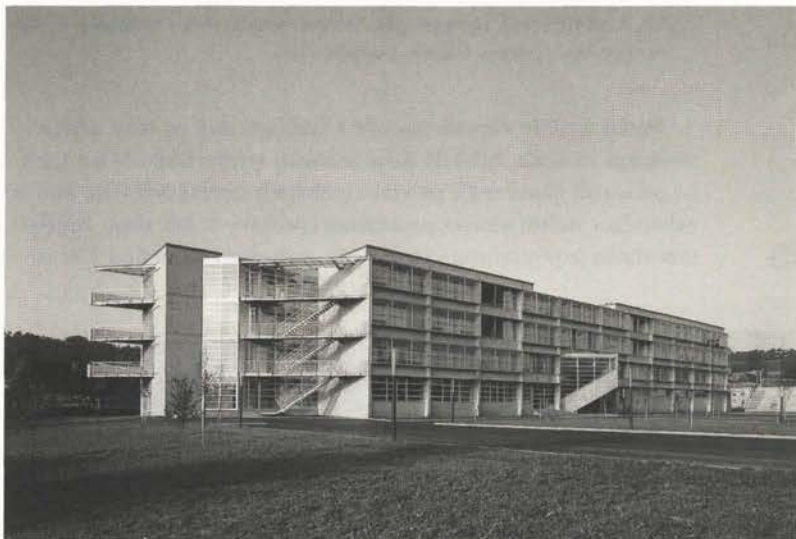
Stavba srednje zdravstvene šole v Ljubljani stoji na robu ožjega mestnega središča. Arhitekt Kobe je šolsko stavbo zasnoval kot mestno palačo ob glavni cesti, po vzoru podobnih zamisli arhitekta Maksa Fabianija v načrtu obnove popotresne Ljubljane iz leta 1895. Podolgovata stavba je postavljena vzdolž ceste, z vhodom na sredini, kjer so

▲ Prerez ter tloris pritličja (0), prvega nadstropja (1), drugega nadstropja (2) (merilo: 1,1mm=1m)

◀ ... »Ulično pročelje je razslojeno na tri plasti: na zunanji strani je pas protihrupne zasteklitve, za njim je pas s požarnim hodnikom, ki služi obenem kot servisni dostop za čiščenje oken, nato pa šele sledi fasada.« ...

tudi vse centralne komunikacije in skupni prostori šole. Levo in desno od vhoda so učilnice in v pritličju pod njimi še telovadnica. Pri postavitvi učilnic nad dvorano imajo predelne stene hkrati vlogo prečnih nosilcev. S tem ko je arhitekt v eno strnjeno telo združil vse šolske funkcije, je ta postala mogočnejša, stavbi pa je pridobil večji prostor za šolsko dvorišče. Ob njegovem robu so tribune za športne prireditve, povezane s tribunami notranje dvorane. Smer zunanjih tribun je poudarjena z drogovi za zastave in sledi osi nekdanje avstro-ogrške vojašnice na drugi strani ceste. Ulično pročelje je razslojeno

... »Trikotni balkoni na koncu stavbe iščejo stik z danes še neobstoječimi sosednjimi stavbami« ...

na tri plasti: na zunanji strani je pas protihrupne zasteklitve, za njim je pas s požarnim hodnikom, ki služi obenem kot servisni dostop za čiščenje oken, nato pa šele sledi fasada. Ta na srednjem delu ne potrebuje protihrupnih stekel in tako je tu površina fasade pomaknjena proti notranjosti. S tem je arhitekt plastično poudaril vhod in pustil proste poglede proti dvorišču v ozadju. Dvoriščno fasado poživlja velika predavalnica, ki s svojo krožno zasnova predira ravnino fasade.

... »Dvoriščno fasado poživlja velika predavalnica, ki s svojo krožno zasnovo predira ravnino fasade.« ...

Trikotni balkoni na koncu stavbe iščejo stik z danes še neobstoječimi sosednjimi stavbami, ki bodo v prihodnosti dopolnjevale ulično zazi-davo. Arhitektura srednje zdravstvene šole velja za enega najboljših z-gledov zadržanega in razumnega pristopa, ki se ne ukvarja z vpraša-njem oblikovne vsečnosti. Bližje ji je izročilo povojne slovenske arhi-tekture, ki jo poznamo pod imenom Ljubljanska šola za arhitekturo. Tako Jurij Kobe sledi razvoju sodobne svetovne arhitekture, hkrati pa se mu posreči nadaljevati domačo arhitekturno tradicijo. In ravno slednje daje njegovim stavbam tisto dodatno vrednost, zaradi katere

... »Stavba je v dobrem stanju, spremenjena je le notranja oprema, saj je v šoli, ki je bila načrtovana za 960 učencev danes 1200 uporabnikov.« ...

so sveže in zanimive.

Stavba je v dobrem stanju, spremenjena je le notranja oprema, saj je v šoli, ki je bila načrtovana za 960 učencev, danes 1200 uporabnikov.

ANDREJ HRAUSKY

Literatura

BRATE TOMAŽ, RAVNIKAR VOJTEH, Slovenija: 9 arhitektov, revija *Piranesi* 1996.

Drugod po Sloveniji

Mestna delavska kolonija

EŠD429

kraj Maribor

naslov Betnavska, Delavska, Ulica zmage, Fochova in Koseskega ulica

leto načrta in dokončanja 1927–1929

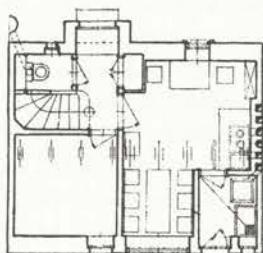
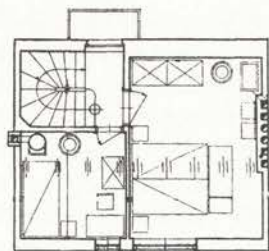
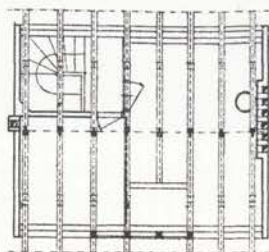
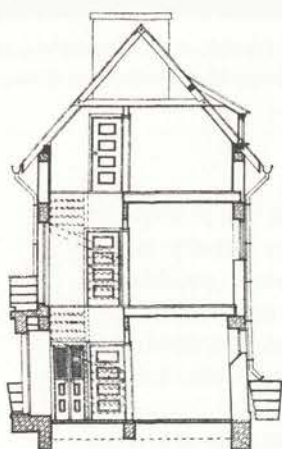
avtor Ivan Vurnik

investitorji Okrožni urad za zavarovanje delavcev Maribor, Mestna občina in posamezniki
stavbni tip naselje vrstnih stanovanjskih hiš

nekateri drugi objekti avtorja Anatomski inštitut, Ljubljana 1919–1920; sanatorij za pljučne bolnike, Golnik 1920–1922; Zadrúžna gospodarska banka, Ljubljana 1921–1922; Narodni dom, Kranj 1922–1923; Sokolski dom na Taboru, Ljubljana 1923–1926; naselje vrstnih delavskih hiš, Maribor 1928; letno kopališče Obla Gorica, Radovljica 1932–1933

Če naključni obiskovalec obiše Maribor, na sprehodu po nekdanjem predmestju Tabor opazi naselje vrstnih hišic. V njem verjetno ne bo videl nič posebnega. Nizi hiš se pač ne ponašajo z izrazitim videzom, a vendar so skrbno oblikovani. Enotna pročelja in z drevoredi zasajene ulice prispevajo k podobi mirne mestne četrti. Če vprašate stanovalce naselja, vam bo večina zatrdila, da je življenje v hišicah prijetno, čeprav so sila skromne in tesne. Posebno dragocenost dajejo tukajšnjemu bivanju vrtovi in zelene površine, ki se razprostirajo na notranji strani uličnih otokov.

Tistim, ki se zanimajo za zgodovino Maribora in za razvoj stavbarstva, je jasno, da govorimo o stvaritvi enega od pionirjev moderne

▲ Tloris (merilo: 5mm=1m)

◀ ... »Nizi hiš se ne ponašajo z izrazitim videzom, a vendar so skrbno oblikovani.« ...

slovenske arhitekture, o Mestni delavski koloniji arhitekta Ivana Vurnika. Stanovanjsko naselje, ki je pred nami, je pomemben člen v razvoju našega urbanizma. Uresničuje zamisel vrtnega mesta. Vrhu tega je Vurnik pri delavski koloniji v našem prostoru prvič uporabil nov tip stanovanjske gradnje, to je vrstne hiše. In kar je še pomembnejše, gre za prvi primer socialne stanovanjske gradnje za manj premožne sloje, saj naselja – v tedanjem besednjaku so ga imenovali kolonija – ni dal postaviti lastnik podjetja za »svoje delavce«, temveč so si ga zgradili delavci sami, seveda po načrtu znanega arhitekta, s pomočjo

... »Vurnik je pri delavski koloniji v našem prostoru prvič uporabil nov tip stanovanjske gradnje, to je vrstne hiše ... Na podlagi natančnega predračuna je dokazal, da so enodružinske hišice z vrtom cenejše od stanovanj v ljubljanskem »novem Koloseju« ...

ugodnih posojil in ob podpori mestne občine.

Pomemben je tudi način, kako se je Vurnik lotil projektiranja. Pri tem je prehodil pot od teoretskega razmišljanja in študija različnih praks v drugih evropskih državah, preko projektnih preizkusov na risalni mizi – tudi v okviru svojega seminarja na ljubljanski šoli za arhitekturo – do izvedbe v konkretnem prostoru in konkretnih razmerah. Vurnik je svoja razmišljanja in projektne rešitve tudi objavil in to v zaporedju štirih člankov iz let 1927 in 1928 v *Domu in svetu*, *Koledarju Mohorjeve družbe* in *Slovincu*. Njegovi zapisi sicer nimajo narave arhitekturne teorije. Pisani so za širok krog ljudi, zato jih lahko štejemo predvsem kot popularizacijo arhitektovih zamisli. Našo predstavitev Mestne delavske kolonije bi zato lahko sestavili iz samih Vurnikovih citatov oziroma narobe, kolonijo lahko razumemo kot ilustracijo, kot izpolnitev njegovega študija socialne stanovanjske gradnje.

Še vedno ostaja odprto vprašanje, iz katerih virov je Vurnik neposredno črpal zglede za svoja razmišljanja. V člankih navaja knjigo Ebenezerda Howarda o vrtnem mestu,¹ omenja publikacijo britanskega ministrstva za zdravstvo (neznane naslova), v kateri naj bi bili objav-

1 Ebenezer Howard, *Garden Cities of To-morrow*, 1898. Knjiga je leta 1907 izšla v nemškem prevodu in kot tako jo je verjetno poznal tudi Vurnik.

ljeni tipski načrti enodružinskih hiš, berlinsko revijo *Bauwelt* in publikacije Deutsche Gartenstadt-Gesellschaft. Slednje naj bi po arhitekto-
vih besedah predstavljale poglaviti vir za pisanje njegovih člankov.

Zdi se, da je Vurnik ključno spodbudo za svojo usmeritev v stano-
vanjsko arhitekturo dobil jeseni leta 1926, ko se je očitno udeležil
»kongresa za zgradbo stanovanjskih mest« na Dunaju.² Poroča, da je
na kongresu sodeloval tudi Raymond Unwin, soavtor prvega velikega
vrtnega mesta Lechworth in »eden prvih strokovnjakov za gradnjo
mest na svetu«. (Vurnik, Dom in svet, 1927, 145.)³ Vrsta projektantov,

... »Danes je vtis enotnosti naselja deloma zabrisan zaradi velikega števila prezidav ... Nekaj hišic
je ostalo nespremenjenih ... pri njih velja posege opraviti v skladu z doslednim konservatorskim
programom in ob primerni finančni podpori iz javnih sredstev.« ...

finančnikov, vodij gradbenih uradov in drugih je na Dunaju predstavl-
jala izkušnje pri reševanju stanovanjske problematike v Veliki Brita-
niji, na Nizozemskem, v Nemčiji in Avstriji. Na našega arhitekta so
napravile najmočnejši vtis rešitve angleških in nizozemskih kolegov,
saj so zagovarjali ideje vrstnega mesta in nasprotovali gradnji stano-
vanjskih blokov. V naslednjem letu, torej 1927, se je Vurnik poglobil
v študij in tuje rešitve primerjal s svojimi izkušnjami in s poznavan-
jem domačih razmer. Prišel je do rezultata, ki ga lahko označimo
kot našo, skromnejšo različico vrtnega mesta in naš tipski tloris eno-
družinske vrstne hiše z vrtom.

Na prvo mesto je postavil zahtevo po ekonomičnosti: »Ne le iz

- 2 Šlo je za mednarodni kongres za stanovanja in urbanizem, ki ga je leta 1926 na
Dunaju organizirala socialdemokratska mestna oblast z namenom, da spodbudi
razpravo o najprimernejših oblikah stanovanjske gradnje. Na kongresu sta se
»spopadli« dve ključni struji, in sicer »progresistična«, ki je prisegala na gradnjo
velikih stanovanjskih naselij po zgledu dunajskih »Höfe«, in »romantična«, ki je
zagovarjala enodružinsko zazidavo v obliki vrtnih mest. *Internationaler Wohnungs-
und Städtebaukongress*, Wien 1926.
- 3 Vemo, da sta se kongresa udeležila tudi Cornelius Gurlitt in Joseph Stübben, ven-
dar ju Vurnik ne omenja, ker sta bila pač zagovornika »nezdravih« večnadstrop-
nih stanovanjskih »kasarn«.

zdravstvenih, socialnih in etičnih vidikov se človek lahko ogreva za enodružinsko hišico z lastnim vrtom, marveč tudi zgolj iz gospodarskih.« (Vurnik, Slovenec, 1928, 3.) Na podlagi natančnega predračuna je dokazal, da so enodružinske hišice z vrtom cenejše od stanovanj v ljubljanskem »novem Koloseju«, to je v mestni stanovanjski hiši ob sedanji Njogoševi cesti.⁴ Pri mariborski koloniji se mu je posrečilo izpeljati ugodno finančno konstrukcijo: Okrožni urad za zavarovanje delavcev je dal posojilo z nizkimi obrestmi, mariborska mestna občina je pokrila komunalne stroške in zastoj vodila nadzorna in organizacijska dela. Posojilojemalci so po dvajsetih letih odplačevanja v obliki mesečnih najemnin postali lastniki svojih domov.

Kot osnovno projektivno metodo si je Vurnik izbral študij tlorisa na najmanjši možni površini. Svoj »izvedbeni« projekt je objavil v *Slovencu*. Načrt prikazuje vrstno hišo v treh etažah pri osnovnem tlorisu 20 kvadratnih metrov. V pritličju sta nameščeni bivalna kuhinja in pomožni prostor, v nadstropju spalnica in kabinet in na podstrešju še dve pomožni spalnici. Po dve in dve hiši sestavljata enoto s skupnim požarnim zidom. Zato imajo takšni pari zrcalne zasnove. Stavbe, postavljene v Mariboru, malenkost odstopajo od objavljenega projekta – nekaj med njimi je nižjih, ker nimajo bivalnega podstrešja. Stavbe so deloma podkletene in v pritličjih je kuhinja ločena od dnevnega prostora. Pri vseh so dimniki nameščeni v jedru stavbe in ne v skupnih požarnih zidovih, kar je tudi nekoliko spremenilo zasnovo. En stavbni niz je z vrtom usmerjen proti severu, kar je v nasprotju z arhitektovim namenom, »da bi imele vse hišice enakovredno sonce«. Pri nekaterih nizih so vrtovi bistveno krajši, kar gre pripisati velikemu zanimanju za gradnjo, zaradi česar je prišlo do dodatne delitve parcel. Kljub temu je bilo prosilcev več od razpoložljivega prostora.

V celoti je bilo v Mestni delavski koloniji zgrajenih 147 enodružinskih hiš, kar je za tisti čas in razmere izjemno veliko. Hiše so postavljene v vrstah vzdolž ulic, pahljačasto potekajočih v smeri sever – jug. Dva severna, krajša niza ležita prečno. V notranjosti otoka med Betnavsko in Cesto zmage je nastala velika zelene površina kot jedro naselja, »ki more postati last cele kolonije, kjer se zbira staro in mlado k skupnemu razvedrilo.« (Vurnik, Slovenec, 1928, 3.) Obodne ulice so zasajene z »vrstami visokih dreves«, s katerimi je projektant ustvaril jasno mejo med naseljem in preostalim mestom.

Včasih so k vtisu enotnosti naselja prispevale skupne opečne strehe. Tudi pročelja so enotno oblikovana, glavni poudarek jim dajejo vhodi z nadstreški, ki hkrati služijo kot manjši balkoni, na katerih so preproste kovinske ograje. Arhitekt je upošteval željo uporabnikov po individualnosti, zato je zunanost posameznih hišic pobarvana z različnimi barvami v zemeljskih tonih (oker, rjavkasto, olivno zeleno). Stavbno pohištvo in balkonske ograje so bili enotne, rjavordeče barve. Vurnik v enem od člankov omenja, da naj bi bili leseni opaži pod strešnimi napušči obarvani modro, vendar zaenkrat ni mogoče ugotoviti, ali je bil ta detajl tudi v resnici izveden. (Vurnik, Dom in svet, 1928, 84.)

Danes je vtis enotnosti naselja deloma zabrisan zaradi velikega števila prezidav in različnih »dodatkov«. Osebnost v tem ne vidim nič slabega. Ljudje so si pač na različne načine izboljševali v izhodišču

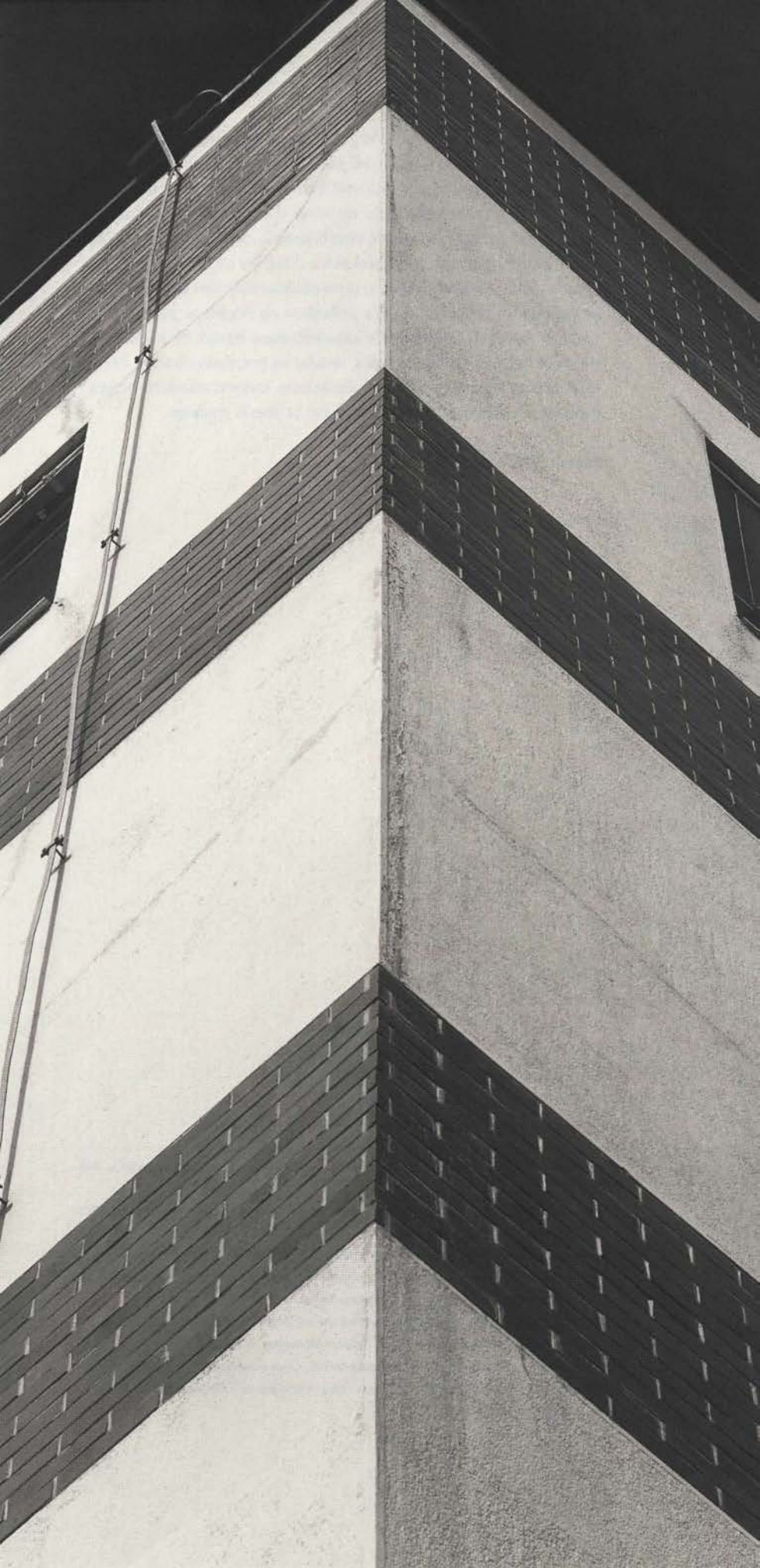
4 Avtor Vladimir Mušič, 1926.

izjemno skromne bivanjske razmere. Samo kot primer, hišice niso imele kopalnic, slabo je bilo tudi poskrbljeno za prehod iz pritličja na vrt – skozi kuhinjo brez vetrolovov. Okna so bila sorazmerno majhna in spalnice v prvem nadstropju so imele le okno na ulično stran. Na srečo so vsi prizidki nastali na vrtnih koncih, tako da ulična pročelja še ohranjajo razmeroma enoten videz – izjema so različne strešne kritine, novo stavbno pohištvo, nova obzidava vhodov in nove balkonske ograje. Priporočam, da bi v prihodnje ob vlogah za posege pri teh prvinah zahtevali približevanje izhodiščnemu stanju. Nekaj hišic je na srečo ostalo nespremenjenih, vendar so potrebne obnove. Pri njih velja posege opraviti v skladu z doslednim konservatorskim programom in ob primerni finančni podpori iz javnih sredstev.

JELKA PIRKOVIČ

Literatura

- HRAUSKY ANDREJ, Funkcionalizem v slovenski arhitekturi med obema vojnoma, *Arhitektov bilten*, št. 117-118, 1993.
- MIHELIČ BREDA, Vurnik in Ljubljana, *Ivan Vurnik 1884-1971: Slovenski arhitekt*, Ljubljana, AB, posebna izdaja, 1994.
- PIRKOVIČ JELKA, *Izgradnja sodobnega Maribora*, Ljubljana 1982.
- REPŠE RENATO, RODMAN KLEMEN, Razširjeni pregled razstave, *Ivan Vurnik 1884-1971*, AB, posebna izdaja 119/124, Ljubljana 1994.
- VURNIK IVAN, O reševanju stanovanjske krize v Evropi, *Dom in svet*, št. 14, 1927.
- VURNIK IVAN, O stanovanjski hišici, *Koledar Mohorjeve družbe*, 1928.
- VURNIK IVAN, K vprašanju enodružinske hišice, *Dom in svet*, 1928.
- VURNIK IVAN, Za lasten dom in vrt: K načrtu in proračunu za enodružinsko hišico, *Slovenec*, št. 71, 1928.

Banka v Tyrševi ulici

EŠD433

kraj Maribor

naslov Tyrševa 2

sinonim Nova kreditna banka Maribor

leto načrta in dokončanja 1930–1932

avtorja Jaroslav Černigoj, Saša Dev

izvajalec Gradbeno podjetje Jelenc-Šlajmer

investitor Hranilnica dravske banovine v Mariboru

stavbni tip poslovno-stanovanjska stavba

nekateri drugi objekti avtorjev

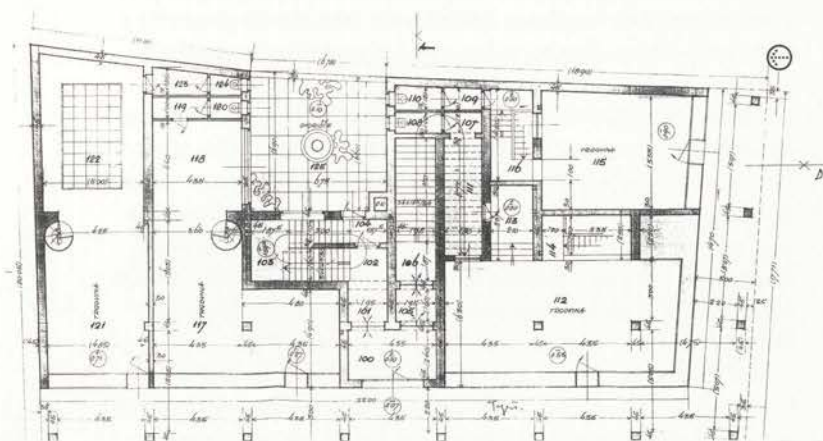
JAROSLAV ČERNIGOJ: Tovarna avtomobilov in motorjev, Maribor 1949–1950; stanovanjski blok TAM na Glavnem trgu, Maribor 1952–1953; Osnovna šola na Tez-nem, Maribor 1953–1956; regulacijski načrt mesta Maribor, 1938

ALEKSANDER DEV: Palača osrednjega zavoda za zavarovanje delavcev, Maribor 1930–1931; stanovanjski blok Gradišče (Hutterjev blok), Maribor 1940–1941; planin-ski domovi, Pohorje po II. sv. vojni; stanovanjsko naselje ob elektrarni, Vuhred 1945

Gospodarski razvoj Maribora, je bil kljub prvi svetovni vojni in odrezanosti od glavne transportne žile zaradi nove prometne osi - savske črte že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v polnem razmahu. Pri izgradnji večjih tovarniških kompleksov je prišlo do prvih značilnih sprememb arhitekturne obravnave, saj sta že v povojnem desetletju prevladala konstruktivizem in racionalizem. Počasi se je začela tudi pri gradnji poslovno - stanovanjskih objektov oblikovati težnja po opustitvi odvečnih oblikovno - dekorativnih in zastarelih konstrukcijskih vsebin. Podobo medvojne arhitekture Maribora je dolgoročno spremenil prihod arhitektov Jaroslava Černigoja in Saša Deva v začetku tridesetih let v mesto ob Dravi. Oba Plečnikova študenta na Tehniški fakulteti v Ljubljani sta po prihodu v Maribor ustanovila projekti-vni biro Černigoj-Dev.

Kmalu za tem, leta 1930, so na natečaju Mestne hranilnice dravske banovine v Mariboru njun idejni načrt za novo stavbo hranilnice v ožjem mestnem jedru, na vogalu Slovenske in Gosposke ulice¹, izbrali kot najboljšo rešitev. Podprl ga je tudi takratni mestni stavbeni urad.

- 1 Njen gornji del je bil leta 1933 preimenovan v Tyrševo ulico, banka je takrat dobila še danes veljaven naslov Tyrševa 2.

▲ Tloris (merilo: 2,7mm=1m)

◀ ... »Arhitekta sta monotonost preprečila z uporabo dvobarvne fasadne obloge, ki se brez prekinitve nadaljuje čez vogal.« ...

Hranilnica je z Mestno občino jeseni sklenila kupoprodajno pogodbo, v kateri se je zavezala, da bo odkupljeno hišo na Slovenski 12 najkasneje do aprila 1931 podrla in takoj začela z gradnjo nove. Odkupljena stavba je bila rojstna hiša znamenitega avstro - ogrskega admirala Viljema Tegetthofa.

Ves stavbni niz Slovenske ulice, ki ga je ta vogalna hiša zaključevala, je bil v višinskih gabaritih in v poteku ulične linije enoten. Hiše srednjeveškega izvora v kasnejših preoblikah se, razen vogalne hranilnice, še danes kažejo kot enonadstropne stavbe s pritličjem, namenjenim obrtno-trgovskim dejavnostim, nadstropje pa še zmerom služil stanovanjskim potrebam. Stavbni niz, ki se je nadaljeval v Tyrševi ulici, je bil višji, hiše, večinoma zgrajene v 19. stoletju, so bile dvonadstropne. Pričakovati bi bilo, da bo vogalna novogradnja upoštevala višinsko razliko obeh nizov in jo skušala blago prevajati v stičišču historičnega tkiva. Toda zgodilo se je povsem drugače. Zrasla je preprosta kubična gmota, ki je tlorisno izstopila iz poteka linije obeh ulic prav na občutljivi stični točki. Dvignila se je tri nadstropja visoko in se zaključila z ravno streho, katere jasna, horizontalna linija kraljuje visoko nad opečnimi dvokapnicami.

Javno naročilo, katerega investitor je tudi zaradi ekonomskih razlogov upošteval nova izhodišča, je bilo pravi naslov za udejanjenje *»prve železobetonske skeletne stavbe in prve prostorsko plastično oblikovane arhitekture funkcionalnega tipa v Mariboru«* (Curk, 1991, 550). Uradna otvoritev in blagoslovitev palače je bila 2. junija 1932.

Stavba ima železobetonsko okvirno konstrukcijo. Na zunanosti je konstrukcija vidna v pritličju, kjer nosilni slopi tvorijo obodni hodnik, ki služi kot pokrit pločnik, v notranosti pa podpirajo strop. Zunanje stene izpolnjuje votla opeka, ki je bila že ob izgradnji izolirana s heraklitnimi ploščami uporabljenimi tudi za izolacijo terase in strehe.

Trinadstropna, ravno krita vogalna hiša ima pravokoten tloris, vanj pa se na notranji strani zajeda kvadratno dvorišče. Vzdolž Slovenske ulice šteje tri osi, vzdolž Tyrševe pa sedem. Za fasadno oblogo sten in slopov v pritličju je uporabljen siv kamen. Pročelje je v nadstropjih členjeno s preprostimi šestkrilnimi okni. V nasprotju s pritličjem ni plastično razgibano. Arhitekta sta monotonost preprečila z uporabo dvobarvne fasadne obloge, ki se brez prekinitve nadaljuje čez vogal. Pročelje vodoravno členijo ploskve iz belega umetnega kamna in ožji trakovi rdečerrjavo patiniranega klinkerja, ki z vodoravno naglašnim vzorcem predstavljajo kontrast velikim belim ploskvam. Menjavo belih in štirih rdečkastih trakov obroblja tanek bel pas, ki zaključuje osrednjo stavbno maso. Na vrhu zgornjega okenskega niza pročelje razgiba edini plastično dekorativen detajl - nad sredo vsakega okna se pojavi majhna kvadratna konzola. Konzolice ničesar ne podpirajo, so pa sporočilo moderne in se hkrati navezujejo na Plečnikov motiv.

Zaradi pomanjkljivosti takratne tehnologije je kljub uporabi sodobnih materialov streha začela zamakati. Zato je hranilnica septembra 1938 zaprosila mestni gradbeni urad za soglasje za namestitev železobetonskega nadstreška. Izvajalska dela je znova prevzelo gradbeno podjetje Jelenec-Šlajmer. Nadstrešek so namestili tako, da so na obstoječe nosilne slove postavili nizke železobetonske stebričke, nanje pa so položili železobetonsko ploščo, ki pokriva stavbo. Vrhnji

strešni venec, ki je nastal ob posegu, je precej spremenil videz celotnega pročelja, saj je omilil prej jasno začrtan zaključek stavbe. Ker sta Dev in Černigoj soroden motiv uporabila tudi pri oblikovanju Hutterjevega stanovanjskega bloka, lahko sklepamo, da sta sodelovala tudi pri dozidavi nadstreška na Tyrševi.

Poslednji arhivsko dokumentiran poseg v stavbo je bil potreben zaradi odprave posledic druge svetovne vojne.

Notranjščina stavbe je bila funkcionalno zasnovana, ožje mestno jedro in podjetniški interes sta narekovala preplet dejavnosti. Pritličje

... »Zrasla je preprosta kubična gmota, ki je tlorisno izstopila iz poteka linije obeh ulic prav na občutljivi stični točki. Dvignila se je je tri nadstropja visoko in se zaključila z ravno streho, katere jasna horizontalna linija kraljuje visoko nad opečnimi dvokapnicami.« ...

je bilo sprva namenjeno trgovski dejavnosti, ki je prinašala dobiček investitorju - hranilnici, ki je imela prostore v prvem nadstropju. Drugo in tretje nadstropje sta bili zgrajeni za stanovanjske potrebe. Velika terasa je imela sprva cvetlične grede in prhe. Klet je bila namenjena shrambam in centralni kurjavi za celo stavbo. Posebna pozornost notranjega oblikovanja je veljala prvemu nadstropju, kjer so bili v prostorih hranilnice uporabljeni dragi materiali, podpeški in kararski marmor, hrast in alpaka, pa tudi sodobni makasar, pluta in tapete. Vhodna dvokrilna vrata hranilnice so bila monumentalna stvaritev modernističnega oblikovanja. Iz kovine jih je izdelal mariborski obrtnik Pavel Kager. Vso notranjo opremo hranilnice sta oblikovala Černigoj in Dev.

Stanovanja so imela sodobna, enostavna vrata iz vezanega lesa in horizontalna pomična okna. V kuhinjah so bili nameščeni Junkersovi štedilniki in avtomati za plin.

Poslovno - stanovanjska zgradba na Tyrševi 2 je s spomeniško-varstveno problematiko povezana že od časa nastanka, v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Že samo dejstvo, da je stavba sploh nastala, govori o odnosu do varovanja preteklosti, tako historičnega jedra kot posameznih stavb, v tem primeru porušene Tegethoffove rojstne hi-

še. Nasprotje med snovanjem novega in varovanjem obstoječega se je že takrat odražalo v zelo radikalnih mnenjih. Tako v Arhitekturi iz leta 1932 ob predstavitvi novogradnje hranilnice beremo: »Vsa soseščina bo prej ali slej padla, ker stoji izven gradbene črte. Ni torej kazalo naslanjati se na okolico niti v merilu niti v formah. Potreben je bil nov korak, ki krepko načinja regulacijo tega predela...« (Arhitektura, 1932).

Zaradi funkcionalnih sprememb je trpela predvsem notranjščina. Stavba danes še zmerom opravlja osnovno funkcijo - bančništvo, ki pa je zasedlo vse prostore, s čimer se je izgubila prvotna poslovno

... »Zaradi funkcionalnih sprememb je trpela predvsem notranjščina.« ...

stanovanjska vsebina. Večkratne predelave so notranjščino osiromašile. Z izjemo reprezentativnega, s sivim marmorjem obloženega stopnišča, ki vodi v prvo nadstropje, se prvotna notranjščina z inventarjem, razen delno razpoznavne osnovne razporeditve prostorov, ni ohranila. Hiša z vitalno funkcijo se sicer ne bi mogla spremeniti v muzej z izvorno pisarniško in stanovanjsko opremo. Varovanje bližnje preteklosti je zato možno le ob vnaprejšnjih, a pretehtanih kompromisih, pravočasni predstavitvi vrednot in ozaveščanju javnosti.

V primeru banke na Tyrševi ulici v Mariboru bi informativni panoji in brošure s predstavitvijo nekdanjega stanja, predvsem notranjščine, utegnili vzbuditi zanimanje obiskovalcev banke, ta pa bi se z obujanjem tradicije tudi nevsiljivo promovirala.

EVA PEZDIČEK

Literatura

Arhitektura, Ljubljana 1932.

CURK JOŽE, *Urbana in gradbena zgodovina Maribora, Maribor skozi stoletja*, Maribor 1991.

PIRKOVIČ JELKA, *Izgradnja sodobnega Maribora: Mariborska arhitektura in urbanizem med leti 1918 in 1976*, Ljubljana 1982.

PAM, fond: Uprava za gradnje, regulacijo, Maribor, po letu 1850, Tyrševa ul. 2.

Višja ekonomsko komercialna šola ESD 14288

kraj Maribor

naslov Razlagova 14

sinonim Ekonomsko poslovna fakulteta

leto načrta in dokončanja 1960–1962

avtor Branko Kocmut, Mirko Zdovc (notranja oprema)

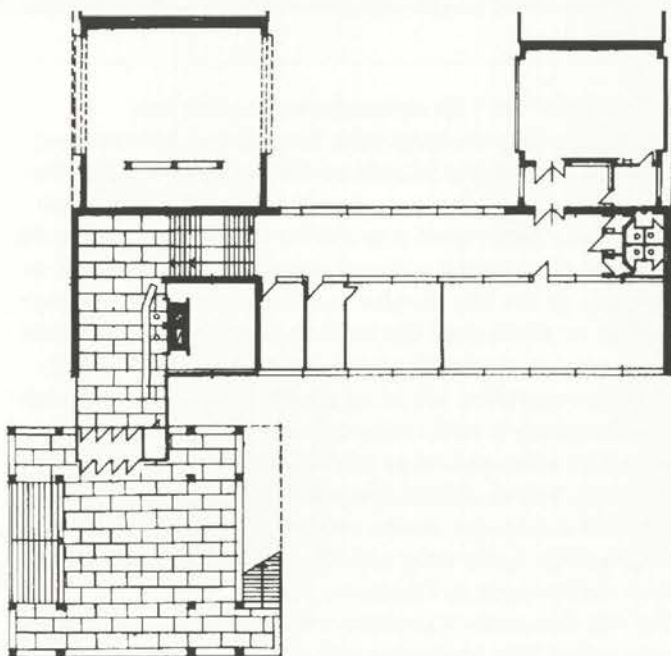
izvajalec Gradis

stavbni tip visoka šola

nekateri drugi objekti avtorja

vrstne hiše v Kosarjevi ulici (z arh. B. Ungarjem in I. Kocmutom), Maribor 1955–1956; stanovanjska stolpnica v Tomšičevi ulici (z arh. I. Kocmutom in arh. M. Mirnikom), Maribor 1957–1959; Srednja tehniška šola, Maribor 1957–1959; poslovna stavba v Partizanski ulici, Maribor 1961–1964; Pedagoška akademija, Maribor 1973–1979; Univerzitetna knjižnica, Maribor 1978–1988; Zdraviliški center, Radenci 1991

Stavbo na Razlagovi v Mariboru štejem za enega najboljših primerov tako imenovane *mariborske šole* sodobne arhitekture, katere prva predstavnika sta brata Branko in Ivan Kocmut (prvi rojen leta 1921, drugi 1926). Oba sta se sicer šolala na ljubljanski šoli za arhitekturo pri Edvardu Ravnikarju, in Branko Kocmut je bil pet let Ravnikarjev asistent. Leta 1954 se je zaposlil v Komuna projektu, novem mariborskem projektivnem podjetju, in mu ostal zvest do upokojitve. V skoraj štirih desetletjih aktivnega ustvarjanja je mesto ob Dravi obogatil z različnimi urbanističnimi ureditvami in številnimi javnimi stavbami, na primer s Srednjo tehniško šolo ob Gosposvetki cesti (1957–1959), Pedagoško akademijo ob Koroški (1973–1979), poslovno stavbo Tima na Trgu Borisa Kraigherja (1978–1980), Univerzitetno knjižnico na Gospejini ulici (1978–1988) in Slovenskim narodnim gledališčem na

▲ Tloris (merilo: 2mm=1m)

◀ Zunanja fasada ... »Za njihov arhitekturni izraz lahko uporabimo oznake kot so upoštevanje stalin v okolju, pragmatizem in zadržanost v uporabi oblik in gradiv.« ...

Slomškovem trgu (1977–1991).

Izraz *mariborska šola* je seveda treba razumeti s pridržkom, saj brata Kocmut nista imela pravih privržencev, kaj šele učencev. V mislih imam krog, v katerem so bili arhitekti, kot so Magda Kocmut, Vlado Emeršič, Rudi Zupan in Borut Pečenko. Večinoma so delovali v Komuna projektu. Za njihov arhitekturni izraz lahko uporabimo oznake, kot so upoštevanje stalnic v okolju, pragmatizem in zadržanost v uporabi oblik in gradiv. Danes bi jih prav lahko šteli za znanilce »kontekstualizma« ali »regionalizma«. Prav takšne odlike lahko

... »Pri višji ekonomski šoli se vodilni urbanistični motiv izraža v načinu, kako je arhitekt izbral vogalno lego.« ...

pripišemo arhitekturi Višje ekonomske komercialne šole.

Del mariborskega mestnega jedra, kjer šola stoji, označuje karejska zazidava s pravokotno sekajočo se ulično mrežo, kot jo je oblikoval urbanizem druge polovice 19. stoletja. Na parceli je nekdanj stala manjša hiša z vrtom, v kateri je na začetku 20. stoletja deloval otroški vrtec. Južno od nje je sredi parkovno urejenega vrta stal nekdanji vetrinjski dvor, po letu 1831 prezidan v vojaško bolnico, ki so jo kasneje uporabljali kot dijaški dom. Obe stavbi, to je nekdanji vrtec in dijaški dom, so v začetku šestdesetih let podrli in naredili prostor za Višjo ekonomsko komercialno šolo in restavracijo Center.¹ Prostor sedanjega Rakuševega trga je sodil v sklop unionske pivovarne in so ga leta 1937 uredili v zeleno ploščad po načrtih Jaroslava Černigoja (Čurk, 2000, 70-71). Zelenje obeh površin je Kocmut tenkočutno povezal z novim oblikovanjem šole. Povrhu vsega se mu je v letih po dokončanju tega projekta (1964–1965) ponudila priložnost pripraviti načrte za novo ureditev parka na Rakuševem trgu.

Pri Višji ekonomski komercialni šoli se vodilni urbanistični motiv izraža v načinu, kako je arhitekt izbral vogalno lego. Parcela leži na sečišču Prešernove in Razlagove ulice ali, povedano drugače, v severovzhodnem obrobju Rakuševega trga, kjer je najvišja kota tega ožje-

¹ Rudi Zupan, 1960–1962.

ga predela mesta. Arhitekt bi lahko nekoliko dvignjeno zemljišče zravnal do višine Razlagove ulice, kar bi olajšalo neposredno povezavo med ulico in vhodom v šolo. Kocmut se je odločil ohraniti terensko »nepravilnost« in je stavbo »naravno« postavil na dvignjeno zemljišče. Oplemenitil ga je tako, da ga je dal tlakovati v obliki nizkih stopnic, ki se v geometrijskem vzorcu terasasto spuščajo proti Rakušovem trgu. V Kocmutovi rešitvi vidim dvojno vrednoto. Prvič je stavba pridobila dodatno, mikavnejšo scensko postavitev, saj se nam ob približevanju iz dveh glavnih smeri, z Rakuševega trga in z Razlagove ulice,

... »Pohvaliti velja tudi razumevanje upraviteljev stavbe za ohranjanje vseh prvin notranjosti in zunanosti.« ...

kažejo vsakič drugačni pogledi nanjo. Drugič, izbrana rešitev je omogočila ohraniti skupino dreves, ki so stala na nekdanjem vrtu. Še več, šestnajst stebrov, ki podpirajo veliko predavalnico in katerih govorica je za nekatere preglasna (Murko, 1968, 29), lahko razumemo kot ponovitev motiva živih dreves, ki rastejo na oblikovanem prostoru pred šolo.

Konzolni previs je omogočil prežemanje prostorov, in sicer na novo oblikovanega »parkovnega gozda« pred stavbo in prostora obeh ulic. Hkrati je prostor pod predavalnico mešanica »znotraj« in »zunaj«, saj služi kot odprto, stebriščno preddverje in nas vabi, da vstopimo v notranjščino. Stavbno celoto sestavljata dve telesi - poleg že omenjene velike predavalnice na stebrih še trinadstropni glavni del s pisarnami, kabineti, knjižnico, čitalnico in manjšimi predavalnicami. Dve srednje veliki predavalnici sta nameščeni v vzhodnih, dvoriščnih prizidkih. Komunikacijsko jedro tvorijo enostavno dvoravno stopnišče in hodniki, nameščeni v vsaki etaži vzdolž dvoriščnega pročelja. Takšna razporeditev je smotrna, saj stopnišče in hodnike postavlja v manj osvetljeni in manj pomembni del stavbe, medtem ko je ugodnejša lega namenjena učilnicam in drugim prostorom, povezanim z učnim procesom. Res pa je, da je zato pot od vhodne »kolonade« do stopnišča in naprej v nadstropja manj poudarjena in reprezentativno oblikovana, kar verjetno ni bil arhitektov namen.

Večina piscev o naši arhitekturi se strinja, da je konzolni motiv

nekakšen zaščitni znak arhitekture bratov Kocmut. Res ga v takšni ali drugačni različici najdemo na večini javnih stavb, katerih avtorja sta. Visoka ekonomsko komercialna šola je prva v tej vrsti in po moji sodbi pomeni najbolj izrazit primer izrabe tega motiva. Poleg velikega volumna glavne predavalnice na stebrih, o katerem smo že govorili, se motiv ponovi še dvakrat. Prvič ga opazimo na zahodnem, glavnem pročelju velike predavalnice. Po obliki nekoliko spominja na pomol srednjeveškega gradu, nameščen tik nad glavnim vhodom in katerega vloga je nadzorovati vhod. Pri Kocmutovi šoli je njegova funkcionalna vloga omejena, v njem naj je nameščena projekcijska oprema za veliko predavalnico. Mirno lahko rečemo, da je bil arhitektov namen predvsem poigrati se z motivom pomola na pomolu in hkrati na zunanaj plastično poudariti polno, trdno steno tega dela celote. Drugi konzolni motiv se nam odkrije na glavnem pročelju trinadstropnega krila. V prvem nadstropju, v *pianu nobile* je iz ploskve pročelja izmaknjen zastekljen pomol, ki označuje pomensko jedro tega dela celote, to je direktorjevo sobo kot glavni reprezentančni prostor šole, ki hkrati predstavlja »sedež upravljanja«.

Stavba je kljub štiridesetletni uporabi in vsebinskem »preskoku« izhodiščne funkcije na univerzitetno raven ohranila vse svoje bistvene prvine in nanje vezane arhitekturne vrednote. Ugotovitev velja tudi za notranjo opremo, ki jo je oblikoval Mirko Zdovc.² Steno avle prvega nadstropja krasi stenska slika Janeza Vidica. Po besedah avtorjev je bila notranja oprema večinoma sestavljena iz tipskih kosov (Arhitekt, 1963, 11). Na srečo so v predavalnicah še originalni sedeži in mize, prostore osvetljujejo svetila iz začetka šestdesetih let, le nekaj okenskih okvirov je zamenjanih. Zaželeno je, da varstvena služba popiše opremo in pripravi konservatorska izhodišča za ohranitev bistvenih delov notranjosti, saj v našem gradivu ni veliko primerov notranjosti, ki se je ohranila iz časa na prelomu petdesetih in šestdesetih let. Pohvaliti velja tudi razumevanje upraviteljev stavbe za ohranjanje vseh prvin notranjosti in zunanosti. Skrb zbujajo le vidne poškodbe zunanjih armiranobetonskih delov (okenskih okvirov na glavnem pročelju). Preveriti je treba morebitno načetost armiranobetonske nosilne konstrukcije, saj iz tujih in domačih izkušenj vemo, da po štirih desetletjih že lahko nastanejo usodne poškodbe na stikih med dvema tujerodnima materialoma, kot sta železo in beton.

JELKA PIRKOVIČ

2 Na novo so bili opremljeni le prostori uprave, vendar so pri tem upoštevali mnenje avtorjev prvotne notranje ureditve.

Literatura

Arhitekt, 1963, št. 1, 11.

CURK JOŽE, Maribor, vodnik po mestu in bližnji okolici, Maribor 2000.

KOSELJ NATAŠA, Arhitektura 60-ih let v Sloveniji, AB, Ljubljana 1995.

MURKO MATIJA, Arhitektura bratov Kocmut, Sinteza, št. 9, Ljubljana 1968.

PIRKOVIČ JELKA, Izgradnja sodobnega Maribora, Ljubljana 1982.

VRIŠER SERGEJ, Branko Kocmut, sedemdesetletnik, Delo, 10. 1. 1991.

Tribuna športnega parka Branik

ŠD 14290

<i>kraj</i>	Maribor
<i>naslov</i>	Mladinska 27 a
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1960–1965
<i>avtor</i>	Boris Pipan s sodelavci
<i>izvajalci</i>	gradbeno podjetje Tehnogradnje
<i>investitor</i>	tedanji občinski ljudski odbor Maribor-center
<i>stavbni tip</i>	športni objekt
<i>nekateri drugi objekti avtorja</i>	veriga dravskih elektrarn stebrskega tipa, Mariborski otok 1948, Vuzenica 1948–1956, Vuhred 1954–1959, Ožbalt 1957–1960, objekti He Senj 1965; projektiranje in gradnja mostov čez Dravo, Ptuj 1959, Podvelka 1960, Maribor 1963; trije veliki mostovi čez Evfrat, Sirija 1963–1970; streha nad tribuno stadiona v Ljudskem vrtu, Maribor 1963

Prvo slovensko športno društvo, Športno društvo Maribor, je bilo leta ustanovljeno leta 1900. Čeprav se je kasneje preimenovalo, je neprekinjeno delovalo med obema vojnama in v novih razmerah tudi po drugi svetovni vojni. Leta 1920 so mestne oblasti društvu dodelile Ljudski vrt, ki ga je deloma že dotlej uporabljalo, poslej pa je postal osrednje športno prizorišče. Med vsemi panogami je bil že takrat najuspešnejši in najpopularnejši nogometni klub. Objekte in igrišča, uničene v drugi svetovni vojni, so po vojni s pomočjo prostovoljne akcije obnovili.

Tako so se leta 1949 so se začela obsežna dela v celotnem Ljudskem vrtu, glavni arhitekt takratnega gradbenega odbora za izgradnjo športnega parka je bil Milan Černigoj. Leta 1949 na novo ustanovljeno nogometno društvo se je zavezalo, da bo zgradilo stadion. Leta 1952 je bil končan nasip za gledalce, na njegovem zahodnem delu pa betonske stopnice s sedeži.

Nekaj let kasneje je gradbeni odbor predvidel svoj poslednji in hkrati največji projekt v tem športnem parku.

Nastala naj bi nova tribuna, katere idejni načrt je sprva prispeval sam Milan Černigoj, kmalu pa se mu je pridružil dipl. ing. Boris Pipan (Večer, 1960).

Pipan se je s svojo ekipo strokovnjakov podjetja Tehnogradnje, ki je bilo tudi glavni izvajalec, lotil zasnove ene najdržnejših konstrukcij v tedanji jugoslovanski in vsej evropski športni arhitekturi. Brez kakršnekoli relevantne literature in podobne arhitekturne realizacije sta dipl. ing. Pipan in dipl. ing. Žnidarič naredila načrte. Tribuna v obliki elegantnega loka, dolgega 138 metrov, s temensko višino 16,81 metrov, je enkratna, ker nima običajnih opornikov (Pirkovič, 1982, 83). Nosilni lok, ki so ga betonirali septembra 1961, je tako nagnjen naprej, da sega celo nekaj metrov nad tekališče. Tedanji časniki so ga zaradi prefinjene linije upravičeno hvalili kot elegantnejšega od edinega primerljivega projekta - tribune v Bilbauu v Španiji, kjer streho namesto opornikov drži konstrukcija z lokom (Večer, 1961).

Mariborska rešitev temelji na drzni ideji prednapetega armirano-betonskega loka kot sprednjega nosilnega elementa, katerega nagnjenost statično dodatno oteži izvedbo. Ob njegovih straneh sta nameščena dva močna točkovna temelja. Zadnji nosilni element je manjši armirano betonski lok, ki počiva na stebrih. Med njima se pne stre-

◀ Nosilni lok ... »zaradi prefinjene linije so ga upravičeno hvalili kot elegantnejšega od edinega primerljivega projekta – tribune v Bilbauu v Španiji« ...

šna konstrukcija, zasnovana kot sistem nosilnih, jeklenih nateznih vrvi, ki tvorijo mrežo, nanjo pa so neposredno položene pločevinaste plošče, ki služijo kot kritina.

Avtorju konstrukcije in glavnemu načrtovalcu Borisu Pipanu sta poleg Milana Černigoja - ta je prevzel načrtovanje spodnjih prostorov, predvidel funkcionalno razmestitev garderob, klubskih prostorov, sanitarij, shramb, ambulante in dveh 24 metrov dolgih telovadnic ter novinarsko kabino - pomagala predvsem dipl. ing. Vlado Emeršič in dipl. ing. Leopold Hvastja, šefa gradbišča pa sta bila najprej dipl. ing.

... »Tribuna v obliki elegantnega loka, dolgega 138 metrov, s temensko višino 16,81 metrov, je enkratna, ker nima običajnih opornikov..Mariborska rešitev temelji na drzni ideji prednapetega armirano-betonskega bloka kot sprednjega nosilnega elementa ... Ob njegovih straneh sta nameščena dva močna točkovna temelja. Zadnji nosilni element je manjši armirano betonski blok, ki počiva na stebrih.« ...

Franjo Runovec za njim pa dipl. ing. Jože Mušič.

Uporaba prednapetega betona je podjetju Tehnogradnje omogočila kar nekaj pomembnejših dosežkov. Največ zaslug ima Boris Pipan kot njegov dolgoletni direktor (1953–1965) in idejni vodja projektov. Pri gradnji mostov je tehniko prednapetih nosilcev uporabljal že od leta 1953. Uvedel pa je tudi vrsto inovacij v tehničnih rešitvah, montaži in opremi. S sistemom proste konzolne gradnje mostov s prednapenjanjem nosilcev je dosegel mednarodno inovacijsko raven, kar mu je omogočilo izvedbo kasnejših mostov čez Evfrat v Siriji. Uveljavljal je tudi nov način zapiranja gradbenih jam in uspešno vodil velika gradbišča s pomočjo kabelskih žerjavov ob izgradnji dravskih hidroelektrarn.

Leta 2000 je minilo natanko 40 let od začetka gradnje tribune v mariborskem Ljudskem vrtu. Ne prav dolga doba, ki ponavadi preteče do razglasitve spomenika. Čeprav je tribuna zaenkrat evidentirana kot stavbna dediščina, bi nedvomno zaslužila naziv spomenika državnega pomena. Teoretično je to kaj lahko doseči, toda zatakne se v praksi varovanja tovrstne substance. Nogometni stadion je nenehoma v zelo frekventni uporabi publike in športnikov. Funkcionalnost se mora zato

kar najvitalneje prilagajati potrebam in varnostnim zahtevam javnega prizorišča. Upravičeno varovanje športnega objekta, v tem primeru tribune, pa mora biti dosledno izvedeno tudi v praksi, ne le v odlokih. Zaenkrat tribuni iz varnostnih razlogov sicer še ne grozi, da bi se njena podoba močno spremenila, toda brez vpogleda v dejansko estetsko, zgodovinsko ter konstrukcijsko in funkcionalno vrednost se lahko čez čas zgodi, da jo bomo odstranili zaradi nepoznavanja in posledičnega nespoštovanja preteklih dosežkov slovenske inženirske arhitekture.

... »Čeprav je tribuna zaenkrat evidentirana kot stavbna dediščina, bi nedvomno zaslužila naziv spomenika državnega pomena.« ...

EVA PEZDIČEK

Literatura

Arhivsko gradivo Mariborskega športnega društva Branik

PIRKOVIČ JELKA, *Izgradnja sodobnega Maribora: Mariborska arhitektura in urbanizem med leti 1918 in 1976*, Ljubljana 1982.

Večer, 17. v. 1960.

Večer, 14. x. 1961.

Zbornik: 1. ssk Maribor, sšD Polet, mšD Branik: 1919–1979, Maribor 1980.

Zbornik: 100 let mšD Branik, Maribor 2000.

Farmadent

ESH14289

kraj Maribor, Tezno

naslov Minašikova 6

leto načrta in dokončanja 1993–1995

avtor Anton Lešnik, sodelavec Tone Turk

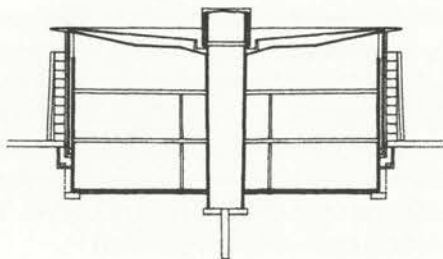
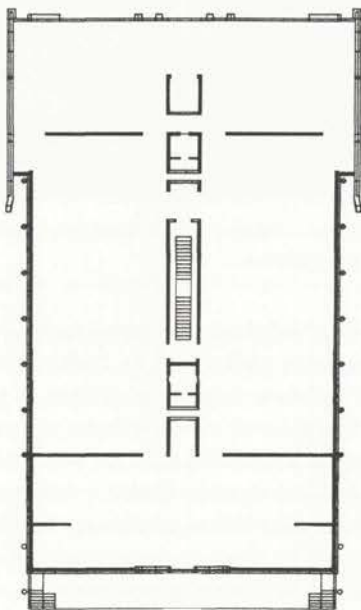
izvajalec Gradbeno podjetje Konstruktor, Maribor

investitor Mariborske lekarne

stavbni tip poslovno-skladiščna zgradba

nekateri drugi objekti avtorja poslovna hiša Carfema, Gradec 1990; lekarna pri Gradcu, Maribor 1995; stanovanjska hiša Dermota, Maribor 1999; lekarna Center, Maribor 2000

Mariborski arhitekt Anton Lešnik (Maribor 1937) s svojim delom že vrsto let zbuja pozornost. Sprva predvsem po notranjih ureditvah, kasneje pa vse bolj tudi po svojih arhitekturnih posegih. Spomnimo se vsaj adaptacije poslovne stavbe Carfema v avstrijskem Gradcu iz leta 1991 in številnih lekarn. Zgradba Farmadent predstavlja prvo v celoti na novo pozidano stavbo, ki je zasnovana po avtorjevi zamisli. Stavba stoji v predmestju Maribora in služi kot območno skladišče in razdeljevalnica zdravil. Sama naloga, tako po vsebini kot po lokaciji, na prvi pogled ni v prid ambicioznejši arhitekturni realizaciji. Pa ven-

▲ Tloris (merilo: 2,1mm=1m)

◀ ... »Kot vse Lešnikove realizacije tudi to odlikuje izjemna skrb za detajle in izvedbo, ki daleč presega običajne domače standarde.« ...

dar se je avtor tudi v takih pogojih odločil izogniti se običajnim shemam. Stavba je razdeljena na upravni in skladiščni del s pakirnico, ki sta povezana s pokritim manipulacijskim dvoriščem. Fasada upravnega poslopja leži pravokotno na glavno magistralno cesto. To pomeni, da jo obiskovalec zagleda v perspektivi, ki jo poudarja rahla ukrivljenost fasadne ploskve, deljene z vertikalami. Kot vse Lešnikove realizacije tudi to odlikuje izjemna skrb za detajle in izvedbo, ki daleč presega običajne domače standarde. Pri tem ne kaže prezreti dejstva, da je avtor arhitekturni samouk, ki ni obremenjen z izročilom lokalne šole.

Fasada upravnega poslopja ... »Lešnik pri stavbi Farmadent uporabi montažne, metalne fasadne plošče, ki so obenem grelna telesa.« ...

To mu omogoča, da se poljubno navezuje na različne vplive, seveda še najbolj na avantgardno graško tradicijo. Prek nje lahko neposredno razrešuje aktualne probleme sodobne arhitekture, ki ponovno »podoživlja« moderno. Tokrat ne več z deklarativnim razkazovanjem tehnologije in posnemanjem inženirskih oblik kot v 30. letih preteklega stoletja, temveč s pametno uporabo dosežkov sodobne tehnologije. Pri tem arhitekt nastopi kot aktivni raziskovalec novih tehnoloških možnosti. Tako Lešnik pri stavbi Farmadent uporabi montažne, metalne fasadne plošče, ki so obenem grelna telesa. Na stranskih fasadah skladišča je steklo uporabljeno kot zaključni fasadni sloj, ki mu strukturo daje delno presevajajoča termo izolacija. Taka uporaba tehnologije omogoča, da posamezni stavbni elementi sicer prevzamejo kompleksnejše funkcije (osvetljevanje, izolacija, ogrevanje...), v oblikovnem smislu pa so čistejši. In prav ta očiščenost daje arhitekturi skoraj klasično eleganco, pri kateri je vsako dodatno okrasje odveč. Lešnikova stavba tako govori le s pomočjo razmerij svojega volumna, z žlahtnostjo materialov in svetlobe, ki se od njih odbija. To pa so principi, ki jim skuša slediti sodobna arhitektura.

Stavba je v dobrem stanju in ni preurejena.

... »Stavba je razdeljena na upravni in skladiščni del s pakirnico, ki sta povezana s pokritim manipulacijskim dvoriščem.« ...

Letno kopališče

ESH 14294

kraj Ajdovščina

naslov Cesta 5. maja 13

leto načrta in dokončanja 1961–1963

avtor Svetozar Križaj

projektant Slovenija projekt Ljubljana

izvajalec GP Primorje

investitor SO Ajdovščina

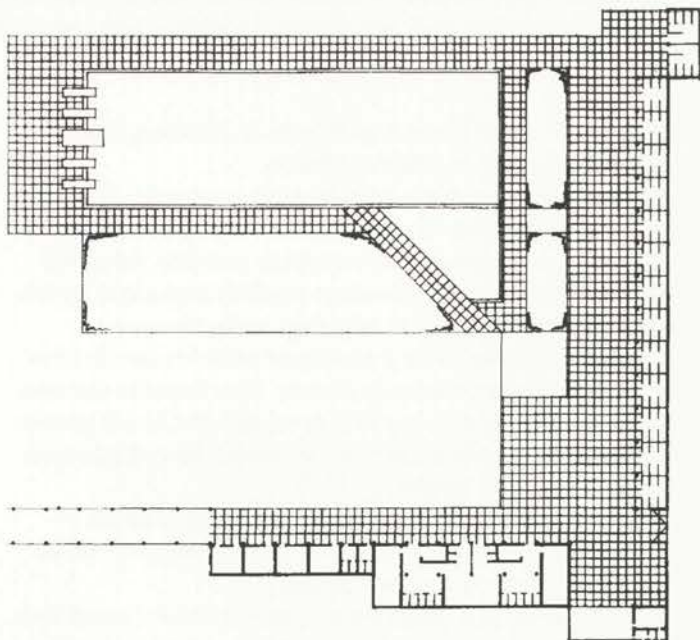
stavbi tip kopališče

nekateri drugi objekti avtorja predstavništvo Mercedes Benza (Avtocommerce) (z arh. O. Jugovcem in arh. U. Vagajo), Ljubljana 1953; trgovina Tkanina (z arh. O. Jugovcem), Ljubljana 1954; trgovina Radiocenter (z arh. O. Jugovcem), Ljubljana 1959; osnovna šola Mrzla vas, Brežice 1959; vrstne hiše, Vipava 1960–1961; kinodvorana, Ajdovščina 1964; osnovna šola in telovadnica, Slovenske Konjice 1965; trgovina Tkanina, Ljubljana 1966

Ureditev letnega kopališča v Ajdovščini je Križajevo delo z navidez najmanj atributi avtorske govornice, po kateri je prepoznaven njegov arhitekturni opus. V mislih imam njegovo obvladovanje bogatega repertoarja form, barv in materialov, katerega vzrok je mogoče iskati v Križajevem poznavanju in naslonitvi na italijanski kulturni prostor. Križaj je ajdovski rojak ter je kot tak že zaradi svojega porekla bolj dovzeten za vplive domačega okolja. Prav slednje tako karakterizira in ločuje njegovo arhitekturno delo od del drugih vidnejših arhitektov njegove generacije, kot so: Sever, Kristl, Mihelič, Jugovec.

Očiščena in v formi skrajno asketska obravnava ajdovskega letnega kopališča je s svojim elementarnim racionalizmom vendarle najboljši reprezentant Križajevega opusa.

Svetozar Križaj, sicer eden najboljših slovenskih interieristov, se

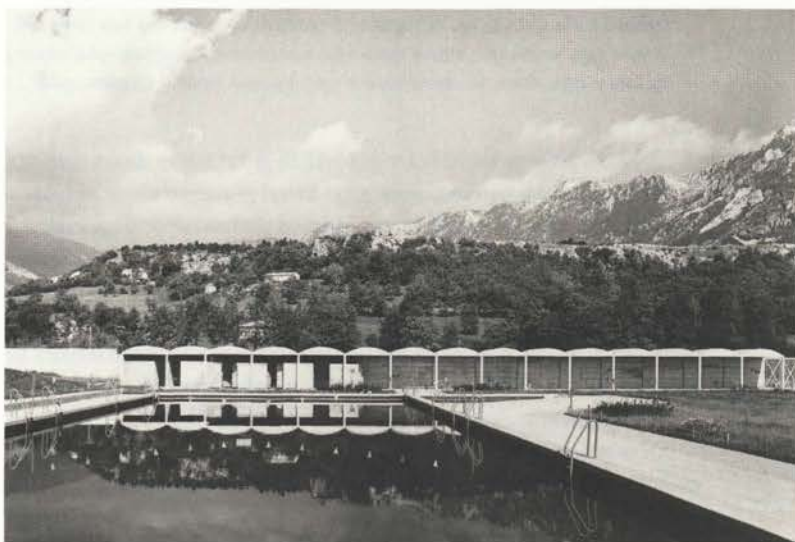
▲ Tloris (merilo: 1,3mm=1m)

◀ ... »Očiščena in v formi skrajno asketska obravnava ajdovskega letnega kopališča je s svojim elementarnim racionalizmom vendarle najboljši reprezentant Križajevega opusa.« ...

na primeru ajdovskega bazena izkaže kot suveren obvladovalec arhitekture grobega betona (beton brut).

Enako kot za letno kopališče velja ta ugotovitev tudi za njegovo ureditev kino dvorane v Ajdovščini (1964) in trga pred njo z domiselno umestitvijo bronastega portreta Ivana Cankarja, sicer dela Vena Pilona, tudi ajdovskega rojaka.

Geometrijsko površino vodne gladine, nekakšen vodni trg, zaključujejo arkade - betonsko stebrišče, prekrito s sistemom plitvih banjastih lokov, ki se zarišejo v kamniti *passé-partout* loka Trnovske planote.

... »Geometrijsko površino vodne gladine, nekakšen vodni trg, zaključujejo arkade – betonsko stebrišče, prekrito s sistemom plitvih banjastih lokov, ki se zarišejo v kamniti *passé-partout* loka Trnovske planote.« ...

Križaj pa ne ustvari le roba kopališča. To je obenem tudi rob naselja ob kraški pokrajini, ki obdaja Ajdovščino.

Rob ima dvojen nagovor: z zunanje strani je to inertni betonski zid, ki zamejuje kompleks kopališča, da bi z nasprotno - notranje strani - deloval kot introvertiran sistem arkadnih hodnikov. Tako predstavlja arhitekturni nagovor ajdovskega kopališča srečen spoj mediteranske graditeljske tipologije in asketskega jezika Moderne.

Uporabljeni arkadni motiv je pravzaprav nekakšen manifest moderne in modernega razumevanja prostora. Sicer formalno skromen nagovor ajdovskega letnega kopališča pa - spričo pretehtanih prostorskih odnosov in domišljene kompozicije - predstavlja redek dosežek slovenske arhitekturne poetike.

Bolj kot arhitektura sama – struktura ajdovskega bazena je pomembno doživetje tega prostora, ki ga je Križaj projektiral z nekakšno metafizično – dechircovsko dimenzijo.

S členitvijo obodnega programa je ustvaril prostorsko raznolikost predela, ki obdaja bazensko školjko. Ob večjem, ustvari še manjši, intimnejši trg ob gostinskem lokalu v vogalu kompleksa.

Objekt je v dokaj klavnem stanju. Arkade, namenjene garderobam, ki jih je Križaj zaprl le s pregradnim panoji, tako da niso zmotili siceršnjega ritma arkad, so v novejšem času brezobzirno pozidali.

Treba je vzpostaviti prvotno stanje in varovati kompleks kot celoto.
Eventualne nujne tehnološke posodobitve se lahko izvedejo le ob sodelovanju strokovnjaka oziroma poznavalca Križajevega dela.

VOJTEH RAVNIKAR

... »Objekt je v dokaj klavrnem stanju. ... Treba je vzpostaviti prvotno stanje in varovati kompleks kot celoto.« ...

Literatura

GREGORIČ TINA, KOSELJ NATAŠA, ZOREC MARUŠA, RAVNIKAR VOJTEH, *Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945–70*, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana 2000.

KOSELJ NATAŠA, *Arhitektura 60-ih let v Sloveniji*, AB, Ljubljana 1995.

KRIŽAJ SVETOZAR, *Arhitekt*, *Pilonova galerija*, *Ajdovščina* in *Arhitekturni muzej*, Ljubljana 1986.

Dijaški dom Borisa Kidriča

EŠD 14285

kraj	Črnomelj
naslov	Otona Župančiča 7
leto načrta in dokončanja	1952–1955
avtor	Marjan Rupar
projektant	Slovenija projekt, Ljubljana
izvajalec	Belokranjsko gradbeno podjetje Črnomelj
investitor	Okrajni ljudski odbor (OLO) Črnomelj in Ministrstvo za prosveto LRS
stavbni tip	javna zgradba - dijaški dom s popolno oskrbo gojencev
nekateri drugi objekti avtorja	kolodvor, Kršan v Istri 1959; hotel Bela krajina, Metlika 1962; osnovna šola Prežič-hov Voranc, Ravne na Koroškem 1967

V začetku leta 1944 je bila na osvobojenem ozemlju v Črnomlju ustanovljena gimnazija¹. Začelo se je novo obdobje razvoja Bele krajine. Kmalu po vojni so prizadevni domačini ugotovili, da je šolanje mladih velika priložnost za razvoj gospodarstva in kulture. V revnih okoljih belokranjskih vasi so bile bivalne razmere za učence in dijake borne, prometne zveze s središčem Bele krajine slabo razvite in za uspešno izobraževanje je bil poleg gimnazije potreben še dijaški dom.

Svet za prosveto pri MLO v Črnomlju je sestavil *gradbeni program* marca 1951 in že julija dobil prve *idejne načrte* za izgradnjo². Naročilo so zaupali podjetju Slovenija projekt³ v Ljubljani. Idejne projekte je podpisal Marjan Rupar⁴, arhitekt v biroju, ki ga je vodil Stanko Rohrman. Prvotna zamisel je bila namenjena bivanju in delu 300 dijakov⁵. Glavni projekti so datirani 27. julija 1953, istega leta so stavbo začeli graditi in jo dokončali v naslednjih dveh letih.

Za celovitejše razumevanje pomena arhitekture dijaškega doma moramo poudariti urbanistično umeščanje stavbe. Približno na pol poti med železniško postajo na severu in starim mestnim jedrom na okljuku reke (Melik, 1964, 89) se je na rahli ravnini ob stranski cesti, ki se je odcepila proti Gričku⁶, in pod vzpetino Sadež, začelo oblikovati manjše družbeno središče. Urbani karakter te zavestno oblikova-

- 1 »V Črnomlju je bila 10. marca 1944 ustanovljena prva partizanska nižja gimnazija v Sloveniji, ki je 9. oktobra 1944 postala popolna realna gimnazija in je v šestih razredih imela 164 dijakov in dijakin«. (Jarc, 1981).
- 2 Zamisli, pridobivanju denarja in izgradnji so botrovali Janez Žunič, predsednik OLO, Niko Belopavlovič, načelnik oddelka za gospodarstvo, in Karel Štrbenk, predsednik Sveta za prosveto OLO Črnomelj.
- 3 Slovenija projekt je bila najmočnejša projektantska organizacija v Sloveniji. Državno podjetje za projektiranje s sedežem na Cankarjevi 1 v Ljubljani (Nama). Projektivno podjetje z istim imenom je še danes na omenjenem naslovu. V njegovem arhivu so ohranjeni izvirniki načrtov.
- 4 Marjan Rupar (Ljubljana, 1916 - Ljubljana, 1969). Diplomiral iz arhitekture na Tehniški fakulteti Univerze v Ljubljani leta 1946, strokovni izpit je opravil leta 1951. Prvo zaposlitev za 11 mesecev je dobil na Zemaljskem projektnomu preduzeču za Bosno i Hercegovino v Sarajevu. V Slovenija projektu je bil zaposlen od 1949 do 1969.
- 5 Revizijska komisija za investicijske programe Ministrstva za prosveto LRS je pregledala zamisel in zmanjšala program na 128 ležišč. Danes (2001) omogoča bivanje 96 gojencev.
- 6 Na vzpetini Griček je bil v istem času zgrajen osrednji spomenik belokranjskim žrtvam 1941–45, delo arhitekta Marka Župančiča in z reliefi kiparja Jakoba Savinška.

◀ ... »Zanimivo in vzpodbudno je dejstvo, da so se kovinski elementi balkonskih in stopniščnih ograj ohranili v izvornem materialu, le z drugačnim barvnim opleskom.« ...

ne poteze je določal že Sokolski dom⁷, ki so ga postavili ob mestno arterijo. Dijaškemu domu so določili lego, ki je prekinila niz zasebnih stanovanjskih hiš. Z ene izmed treh izbranih parcel so morali odstraniti pred vojno začeto stanovanjsko stavbo, zgrajeno do plošče nad kletjo. S to odločitvijo so poudarili urbano celoto javnih funkcij. Tvorili so jo Kulturni dom⁸ (adaptirani Sokolski dom), gimnazija (danes osnovna šola Mirana Jarca), rokometno igrišče na prostem in stavbe takratnega Cestnega podjetja.

Projektant je s stranskima traktoma omilil silovit prostorski kon-

... »Celoten sklop sodi med največje stavbne komplekse v Beli krajini in med najizrazitejše sodobne povojne arhitekture.« ...

trast, ki ga je nakazovalo osrednje stavbno telo dijaškega doma, s čimer je opozoril na smer bodočega razvoja ulice. Žal zaradi nedoslednega urbanističnega načrtovanja ulica Otona Župančiča še danes nima celovitega urbanega značaja.

Dijaški dom je racionalno zasnovana in s poglobljenim razmislekom oblikovana arhitektura, ki je v skoraj petdesetih letih neprekinjenega delovanja dobro dokazala svojo osnovno uporabnost. Osrednji trakt dvonadstropne stavbe je bil zgrajen za bivanje mladih gojencev. Temu namenu služi še danes.

Etaži obeh nadstropij imata enaki somerni zasnovi in presenetljivo čisto višino prostorov 3,30 m. Hodnik na sredini deli sobe zrcalne razporeditve na vzhodni in zahodni strani, na severu so umivalnice, sanitarije in kopalnice. Iz vstopnega podesta na vrhu stopnic je vhod v sobo etažnega vzgojitelja. Sanitarni kompleks je idealno umeščen ob hladno severno fasado.

Prtiličje je dovolj prostorno in je bilo namenjeno upravnemu in ambulantsnemu delu, danes sta v njem upravni pisarni. Velika osonče-

7 Stavbenik Viljem Treo (1845–1926), leto načrta 1925.

8 Načrte za adaptacijo je izdelal arhitekt Branko Simčič (1916), sodeloval je arhitekt Viljem Strmecki.

na in zasteklena jedilnica z zimskim vrtom je odprta proti jugu z razgledom na ulico in pomeni izviren prispevek humani arhitekturi. Kuhinjski trakt je postavljen ob mirno in hladno, osenčeno severno fasado s samostojnim dvoriščem in lastnim dostopom na mestno ulico.

Dve stranski pritlični krili stavbe sta zgrajeni vsako na svoji strani osrednjega stavbnega bloka. Na severozahodni strani je bil ambulanti trakt z izrazito zastekleno steno sob proti ulici, zdaj je namenjen bivalnemu programu in še zmerom ohranja temeljno značilnost. Učilniški trakt s prostori za dnevno bivanje zaključuje sklop na ju-

... »Oba trakta usmerjena k soncu, sta za Belo krajino nadvse nenavadno zavarovana z lesenimi brisoleji na okroglih stebrih, po katerih naj bi se vzpenjala zaščita iz penjalk.« ...

govzhodni strani. Oba trakta, usmerjena k soncu, sta za Belo krajino nadvse nenavadno, zavarovana z lesenimi brisoleji na okroglih stebrih, po katerih naj bi se vzpenja zaščita iz penjalk. Reliefno razgiban teren in že zgrajeno roketno igrišče v soseščini sta narekovala postavitev dela južnega trakta v dveh etažah. Klet je bila namenjena športnim aktivnostim na igrišču (garderobe, tuši, sanitarije), pritličje pa dnevne bivanju gojencev. Osrednji dostop z ulice Otona Župančiča čez vhodno stopnišče, skozi parkovno zasnov⁹, čez vhodni podest v razsežno avlo je do danes ostal nespremenjen. Kompozicija značilnih, enakomerno ritmično razporejenih oken na obeh vzdolžnih fasadah osrednje stavbe je bila izvorno zelo izrazit znak arhitekturnega oblikovanja poznega funkcionalističnega obdobja.

Nezgrešljivo zunanjo podobo arhitekture še vedno poudarja v rahlem loku oblikovana streha. Večji del zgornje terase stavbe, v izvorni zasnovi namenjene pralnici, likalnici, sušenju perila in tudi zunanji

9 V parku sta spomenik inž. Janezu Marentiču (doprsni portret v bronu, delo kiparja Zdenka Kalina) in kamnita plastika Mladost (ženski celopostavni akt, kiparja Juliana Renka).

aktivnosti gojencev, je prekrit z usločeno streho, ki deloma povzema utilitarne oblike streh industrijskih objektov, v tem primeru pa občuteno sklene sorazmerno visoke gabarite javne stavbe.

Celoten sklop sodi med največje stavbne komplekse v Beli krajini in med najizrazitejše sodobne povojne arhitekture. Njena mogočnost je opazna tudi v nekaterih netipičnih vedutah mesta Črnomelj.

Po skoraj petdesetih letih, odkar je bila stavba zgrajena, je še vedno funkcionalna, uporabna in vsebinsko zadošča potrebam dijaškega doma, ki v njej deluje še danes. Konstrukcija stavbe ne kaže poškodb, fasadni ometi so v zadovoljivem stanju. Talne obloge komunikacijskih površin, iz danes redko uporabljane beneškega tlaka ali teraca, so dobro ohranjene. Zanimivo in vzpodbudno je dejstvo, da so se kovinski elementi balkonskih in stopniških ograj ohranili v izvirnem materialu, le z drugačnim barvnim opleskom. V notranjosti je bilo treba zamenjati stavbno pohištvo; pri zamenjavi je prišlo do sprememb, ki ne dopolnjujejo izvirne podobe arhitekture z začetka petdesetih let, omogočajo pa neprekinjeno delovanje dijaškega doma.

Zunanjo podobo arhitekture so bistveno spremenili novi okenski okviri¹⁰. Izvirna kompozicija z zamaknjanimi, nesimetričnimi polji in v belem oljnem oplesku je ostala le na vertikalnem okenskem pasu, ki osvetljuje notranjo stopniščno vertikalno. Na drugih fasadah so jih zamenjala somerno zasnovana dvokrilna okna z nadsvetlobo in okvirji s prečkami v obliki križa ter v temni barvni obdelavi lesa. Taka kompozicija steklenih površin je zmanjšala optično igrivost izvirne arhitekture. Dojemanje njene velikosti in dvogovora celota - detalj se je izgubilo. Konvencionalna rešitev oken je osiromašila izvirnost arhitekturne opne.

V notranjščini popolnoma ustrezno deluje celotno pritličje. Očitno je, da je nujna posodobitev vseh instalacij, predvsem v kuhinjskem bloku, ki po velikosti ustreza, a mora biti opremljen z novejšo opremo.

Kritično stanje kažejo stene pritličnih traktov ob stiku s tlemi. Zaradi neučinkovite zaščite pred talno vlago je nujna izvedba ustrezne sanacije z zračnimi kinetami ali dodatno izvedbo horizontalne hidrozolacije z rezanjem zidov pri stiku s tlemi.

Knjižnica, ki zaseda del južnega trakta, nima dovolj prostora in deluje v zelo utesjenih razmerah. Njena selitev na novo lokacijo bi omogočila dopolnitev programa z izvirno funkcijo dnevnih prostorov, kar bi bilo še bolj po volji gojencev doma. Kletni del trakta ob igrišču je po izgradnji sosednje pokrite športne dvorane ostal brez primerne funkcije in propada.

Delna adaptacija¹¹ v letu 1964, opravljena za potrebe pouka gostujoče gimnazije, je obsegala najnujnejše spremembe, ki niso bistveno

10 V arhivu Slovenija projekta je poleg izvirnih matric idejnega projekta (št. projekta 901/1, merilo 1:200, 14. julija 1951), glavnega projekta arhitekture, statike, instalacij in zunanje ureditve (št. projekta 901, merilo 1:100, 27. julija 1953) ohranjena tudi mapa z matricami načrtov izvirnih detajlov stavbnega pohištva (št. projekta 901/1, detajli, 2. novembra 1953). Slednji omogočajo ponovno rekonstrukcijo mizarskih izdelkov.

11 Načrte za adaptacijo nekaterih prostorov je izdelal Biro za arhitekturo, ing. H. Brnčič, Slovenija projekt v Ljubljani. Številka projekta 901/2, z datumom 17. julija 1964, projektiral prof. Stanko Uršič, naročnik je bil OLO Črnomelj. Adaptacija je obsegala dele pritličja (novi wc, preureditev starih wc v kabinete za pouk fizike in kemije, preureditev učilnic), v nadstropju so iz kopalnic uredili dodatno učilnico.

spremenile zasnove stavbnega kompleksa.

Končno lahko z veseljem ugotovimo, da je premišljeno zasnovana stavba dijaškega doma ob neprekinjenem delovanju dokazala visoko stopnjo uporabnosti. Ker so nujne adaptacije ohranile osnovne značilnosti arhitekture, lahko trdimo, da je za njeno ohranitev bodočim rodovom ostalo dovolj elementov in tudi aktualnih pobud.

S pozorno izdelavo podrobnega elaborata prenove in z upoštevanjem bodočega kataloga kvalitetnih elementov izvirnega oblikovanja bo to arhitekturo mogoče ohraniti v kontekstu izvirne urbane poteze Črnomlja.

Dijaški dom v Črnomlju, delo arhitekta Marjana Ruparja, ostaja dejavni del nevsiljivega pouka prostorske kompozicije in oblikovalskega pristopa, ki sta v časih materialne stiske dokazala polet in sožitje ustvarjalnih misli belokranjskih prebivalcev in slovenske intelektualne elite.

JOVO GROBOVŠEK

Literatura

JARC JANKO, *Črnomelj in okolica v osvobodilni vojni in revoluciji*, Ljubljana 1981.

Katalog Slovenija projekt 1946–1961, Ljubljana 1961.

MELIK ANTON, *Rast naših mest v novi dobi*, Ljubljana 1964.

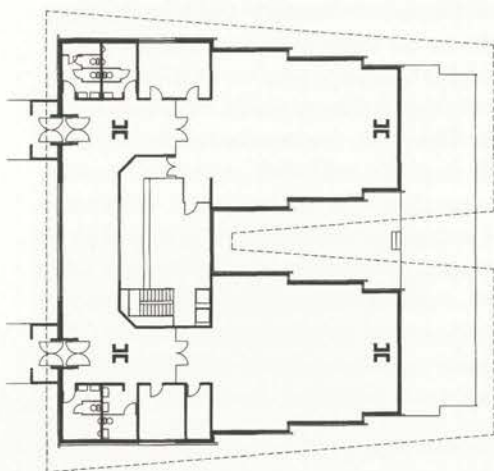
Centralni objekt Kočevskega Roga, Baza 20

ESH 14284

<i>kraj</i>	Baza 20, Kočevski Rog
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1986–1988
<i>avtor</i>	Oton Jugovec
<i>projektant</i>	LIZ - Inženiring Ljubljana
<i>investitor</i>	SCT Ljubljana
<i>stavbni tip</i>	spominski objekt
<i>nekateri drugi objekti avtorja</i>	Glavna zadržna zveza (z arh. E. Medveščkom), Ljubljana 1953–1956; vrstne hiše park, Ljubljana 1954–1956; nuklearni inštitut Jožef Stefan - Reaktor, Podgorica pri Ljubljani 1961–1966; stanovanjska četrt Selo, Ljubljana 1965–1969; vila pod Golovcem, Ljubljana 1969–1978; prenova cerkve v Retečah, Reteče 1970–1974; počitniški hišici, Zasip 1972–1973; zaščita izkopenin Gutenwertha, Otok pri Dobravi 1973; kulturni dom Španski borci, Ljubljana 1979–1981

Centralni objekt Kočevskega Roga je zadnje delo arhitekta Otona Jugovca in, kot je značilno zanj, drugačno od vseh predhodnih. Jugovec je kot pravi Ravnikarjev študent v vseh svojih delih zvest principom moderne arhitekture, kot dober arhitekt pa tudi izhodiščem in sporočilu konteksta. V njegovih zgodnjih delih je dialog s kontekstom podrejen konceptu ali konstrukciji in poteka na ravni abstraktnega jezika, kot volumen v Podgorici, kocka v hiši na Mirju, kot vertikala v soleski Selo ali horizontala vile pod Golovcem. Kasneje, po letu 1970 pa postaja arhitektov dialog z okoliškim prostorom vse bolj izrazit in išče svoj izraz tudi v modernistični izpeljavi arhetipa strehe ali zidu. Dvokapna streha, ki simbolizira dom, pokriva novi cerkveni prostor v Retečah (1970–1974) ali počitniški hišici v Zasipu (1972–1973). V primeru zaščite arheoloških izkopenin naselja Gutenwerth na Otoku pri Dobravi (1973) je očiščena v svoji formi in konstrukciji do samega bistva svojega poslanstva. Streha označuje in varuje, nosita jo dva stebra in prostor polja neovirano valuje pod njo. Ta streha je predhodnica kompleksne zasnove, izpeljane na Bazi 20.

Spominski dom Baze 20 leži v specifični krajini roških gozdov, ob vznožju hriba, kjer so med skalami, drevesi in v vrtačah skrite barake

▲ Tloris (merilo: 1,9mm=1m)

◀ Lesena strešna konstrukcija ... »Tako kot vsak njegov objekt je Baza nekaj čisto novega, je inventivna konstrukcija, notranjega prostora in zasnove strehe.« ...

Baze 20.¹ Projekt za centralni objekt partizanskega roga na Bazi 20 je nastajal sredi osemdesetih let, gradnja pa je bila zaključena šele po arhitektovi smrti.

Osnova koncepta hiše je dialog notranjega prostora z divjino gozda. Hiša leži na robu, v osi med dvema vrtačama. Teren slemena steče v odprt atrij med obema centralnima prostoroma. Ta se perspektivno ožita in skozi veliki stekleni odprtini na koncu stečeta na skupen balkon in spet nazaj v razgibano pokrajino gozda. Notranji prostor zamejuje krhek obod fasadnih panelov iz pranih plošč, ki spomi-

... »Osnova koncepta hiše je dialog notranjega prostora z divjino gozda ... Podobno kot so se v okoliški pokrajini skrivale barake Kočevskega Roga, se prežema z njo tudi objekt njihovega spomina.« ...

njajo na leseno oblogo, nad njim lebdi streha, simbol zavetja. Zasnova strehe kot odprte kompleksne lesene strukture dvojne dvokapnice je nadgradnja zasnove na Otoku, razumemo jo lahko tudi kot interpretacijo tradicionalne strešne konstrukcije kozolca topolarja. Konstrukcija je enostavna, sestavljata jo dva velika palična prostorska nosilca, ki počivata na štirih pilotih in se konzolno zaključita nad skupnim balkonom. Na Otoku sta bila stebra in dvokapna streha edina elementa zasnove, na objektu Baze 20 je Jugovec temu dodal še element zidu oziroma neodvisnega fasadnega plašča. Obravnava fasadnega plašča kot tekstilne obleke hiše, netektonska vezava v vogalih in vidna razslojenost fasade na prostih zaključkih poudarjata nenosilnost oboda. S strani vstopne ploščadi je plašč bolj zaprt, vzdolž stranske fasade pa razpade v posamezne zamaknjene ploskve, med katerimi pogled postopoma uhaja ven, dokler končno ne steče skozi veliko okno na balkon in naprej, v naravo. Prosevanje svetlobe med drevesi gozda se z občutenim oblikovanjem svetlobnih pasov prenaša v notranjost hiše. Podobne primere modulariranja svetlobe lahko srečamo pri Aaltu in v moderni skandinavski arhitekturi. Spoštovanje lokalne tra-

1 Baza 20 je območje v Kočevskem Rogu, kjer je bilo bivališče vodstva narodnoosvobodilnega gibanja med 17. aprilom 1943 in decembrom 1944. Tukaj so živeli člani Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, Vrhovnega plenuma OF, Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in drugi. Na območju je bilo 26 barak, v bližini je delovalo več partizanskih bolnišnic in delavnic. Njihovo zgodovino je danes predstavlja stalna razstava v baraki 16 Baze 20.

dicije (streha, les) in obenem elementarnih principov moderne (inventivnost, drznost konstrukcije, netektonski fasadni plašč) ter upoštevanje vplivov svetlobe določenega kraja so značilnosti arhitekture kritičnega regionalizma (Frampton, 1980, 317).

Regionalno pogojen element strehe je s svojo lebdečo vlogo povzdignjen na simbolno raven zavetja. Teža spomina ni monumentalizirana (Ravnikar, 1995, 104-111). Podobno kot so se v okoliški krajini skrivale barake Kočevskega Roga, se prežema z njo tudi objekt njenega spomina.

... »Obravnava fasadnega plašča kot tekstilne obleke hiše, netektonska vezava v vogalih in vidna razslojenost fasade na prostih zaključkih poudarjata nenosilnost oboda.« ...

Ta zadnja velika Jugovčeva arhitektura predstavlja sintezo razmišljanj, ki so jih razpirala predhodna dela. Predvsem gre za povezanost z naravo, ki jo tukaj predstavlja neposredni kontekst kočevskega gozda in bližnjih barak, nato pa tudi za Jugovčevo avtorsko interpretacijo arhitekture strehe kot simbolnega in kontekstualnega elementa. Ta interpretacija se izraža v drzni avtorski zasnovi konstrukcije, ki izkazuje njegovo zavezanost duhu moderne, bistvo pa razume v osebnem preseganju znanega. Tako kot vsak njegov objekt je tudi Baza nekaj čisto novega, je invencija konstrukcije, notranjega prostora in zasnove strehe. Jugovec pri tem ne izumlja novih form, ampak reinterpreterira klasične elemente, konstrukcijo, materiale in njihovo rabo - streho, les, strukturo in arhitekturne principe. V Bazi uporabi priljubljene naravne materiale: pran beton, lepjen les, klinker, kamen in kovino.

Centralni objekt Baze 20 ni nikoli v večji meri služil svojemu namenu, tako je z vidika prenove danes najbolj vprašljiva vsebina, ki bi v ta prostorski okvir vnesla življenje.

MARUŠA ZOREC

Literatura

- FRAMPTON KENNETH, *Modern Architecture*, Thames and Hudson, London 1980.
 KOBE JURE, Oton Jugovec, Predlog za Prešernovo nagrado. AB 66/67, Ljubljana 1983.
 KOSELJ NATAŠA, Arhitektura 60-tih let v Sloveniji, AB, Ljubljana 1995.
 PODGORNİK JUDITA, Baza 20, *Kulturne poti 2000*, Vodnik po spomenikih, Ljubljana 2000.
 RAVNIKAR VOJTEH, *Zaključek obdobja, Piranesi 5/6* 1995.

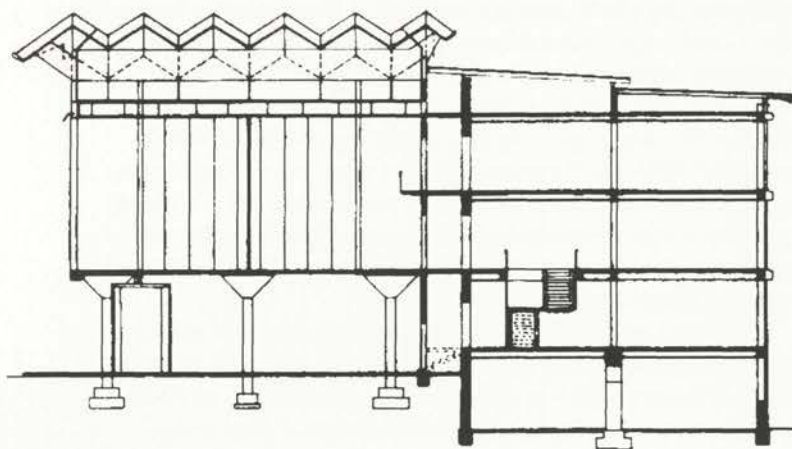
Zgradba okrajnega ljudskega odbora ESD1579

<i>kraj</i>	Kranj
<i>naslov</i>	Slovenski trg 1
<i>sinonim</i>	Dvoranska zgradba Mestne občine Kranj
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1958 –1960
<i>avtor</i>	Edvard Ravnikar
<i>izvajalec</i>	SGP Tehnika
<i>investitor</i>	OLO Kranj
<i>stavbni tip</i>	dvoranska zgradba

Dvoranska zgradba Mestne občine v Kranju je bila že v šestdesetih letih ocenjena kot »najbolj prevratni dosežek petdesetih let in hkrati kvaliteten vrh tega časa« (Šumi, 1968, 10), danes pa nedvomno pomeni najvidnejše arhitekturno delo slovenskega modernizma. Obenem je ta objekt tudi najboljša ilustracija Ravnikarjevih arhitekturnih nazorov. Že z zmagovitim projektom na internem natečaju leta 1955 je Ravnikar pokazal, da je možno novogradnjo povezati z obstoječim, tako da nastane popolnoma nov ambient, ki ne bo spominjal na predvojno arhitekturo Landrata. Dvoranski objekt je bil v natečajnem projektu še razmeroma anonimen element širše, geometrijsko urejene modernistične zazidave, ki je obkrožala novonastali trg.

Kasneje je Ravnikar postavil simetrično zasnovano dvoransko stavbo kot avtonomen objekt v os širše kompozicije in na ta način ustvaril čvrsto prostorsko dominantno. Zgradba je dobila geometrijsko pravilno, jasno in preprosto zasnovo, ki je nekakšna modernistična parafraza klasičnega templja. Osnovni volumen stavbe, ki ga podpira vidna, poudarjena konstrukcija, je dvignjen. Nad njim lebdi streha v obliki zgubane plošče. Prav sodobna interpretacija strehe je ena osrednjih tem Ravnikarjeve arhitekture.

Ravnikar nikdar ni pristajal na ločevanje arhitekture in urbanizma. Zanj je prostorski kontekst vedno izhodišče arhitekturnega koncepta. Zato je tudi v tem primeru, kljub skromnemu merilu, razdelil program v več stavb, ki oklepajo zunanji prostor: štirinadstropni prizidek stano-

▲ Tloris (merilo: 3,5mm=1m)

◀ Zunanja fasada ... »Dvoranska zgradba OLO najbolj ponazarja Ravnikarjevo razumevanje klasičnega ideala, ki je nekakšna kombinacija popolnosti platonične forme in konstrukcijske ekspresivnosti.« ...

vanjskemu bloku Pokojninskega zavoda (Vladimirja Šubica, 1929), pritrilni objekt kavarne, osrednjo dvoransko zgradbo in z druge strani trietažni pisarniški trakt. Nastala je *piazetta* z dvoranskim objektom, ki določa vizualno os prostora. Štorasta streha, ki prekriva dvoranski objekt, pravzaprav zamejuje del trga v mestnem središču in ga spreminja v simbol skupne hiše, skupnega doma. Osrednja stavba je oblikovana kot samostojen arhitekturni volumen s svečano fasado, ki opredeljuje hierarhijo širšega prostora. Klasična simetrija osrednje stavbe dobi svoj komplement v asimetriji širše prostorske kompozicije.

... »Osnovni volumen stavbe, ki ga podpira vidna poudarjena konstrukcija, je dvignjen. Nad njim lebdi streha v obliki zgubane plošče.« ...

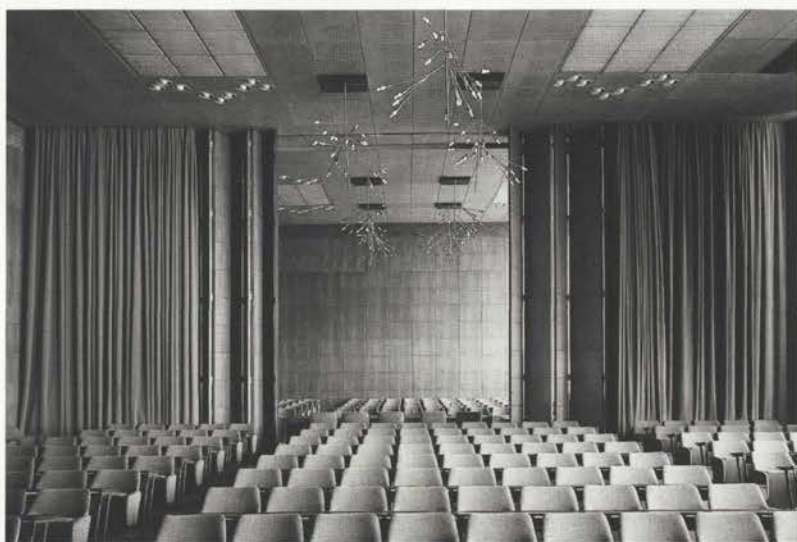
V modernistični zasnovi so prisotne sledi tradicionalne arhitekture: dvokapna streha, racionalna konstrukcija, domači materiali (viden beton, steklo in leseni okvirji), preprost detajl, enostavna organizacija notranjega prostora in zadržana svečanost. Z Ravnikarjevimi besedami: »... *jedro vsega je vidna dvorana in njena notranjost s trga, streha je poudarjena podobno kot svečano pokrivalo pri nedeljski obleki, vhodna vrata so težka itd., skratka, praktične, uporabne forme s simbolno vrednostjo...*« (Ravnikar, 1960, 18). Teža strehe je preko dveh vzdolžnih nosilcev v obliki črke V prenesena na štiri slope, nameščene na zunanosti stavbe. Tudi stropna konstrukcija dvoranskega dela je z jeklenimi vezmi obešena z vzdolžnih nosilcev strehe. Tako je celotno nadstropje v notranjosti povsem brez podpor, kar omogoča združevanje vseh treh dvoran v enoten prostor.

Dvoranska zgradba olo najboljše ponazarja Ravnikarjevo razumevanje klasičnega ideala, ki je nekakšna kombinacija popolnosti platonične forme in konstrukcijske ekspresivnosti. Obenem je z njim predstavil tudi svojo vizijo regionalizma, ki ni sentimentalna ali populistična.

Zgradba je kljub starosti v razmeroma dobrem stanju. Fasadne elemente pisarniškega trakta in del notranje opreme dvoran so zamenjali z neustreznimi materiali, barvami in obdelavami. V zelo slabem stanju je tlak *piazette*, ki je že povsem dotrajal. Glede na izjemen pomen dvoranske zgradbe olo v novejši zgodovini slovenske arhitektu-

re, bi morali pri obnovi zagotoviti popolno avtentičnost tako prvotnih fasadnih obdelav kot notranjosti in opreme. Tako je treba zamenjati aluminijasta okna in parapete na pisarniškem traktu, ki so z drugačno barvo eloksaže povsem spremenili značaj objekta, treba je izdelati kopije nekdanjih sedežev in druge opreme v dvorinah, odstraniti (ali prestaviti na ustreznije mesto) spominsko obeležje v veliki avli, saj moti integriteto prostora.

ALEŠ VODOPIVEC

... »Glede na izjemen pomen dvoranske zgradbe OLO v novejši zgodovini slovenske arhitekture, bi morali pri obnovi zagotoviti popolno avtentičnost tako prvotnih fasadnih obdelav kot notranjosti in opreme.« ...

Literatura

- BERNIK STANE, Oris sodobne arhitekture v Kranju, *Sinteza*, št. 17, Ljubljana 1970.
KOSELJ NATAŠA, Arhitektura 60-tih let v Sloveniji, *AB*, posebna izdaja, Ljubljana 1995.
RAVNIKAR EDO, Zgradba Okrajnega ljudskega odbora v Kranju, *Arhitekt*, št. 2, Ljubljana 1960.
ŠUMI NACE, Dve razstavi slovenske moderne arhitekture, *Sinteza*, št. 10-11, Ljubljana 1968.

Hotel Prisank

ESD 14287

kraj Kranjska gora

naslov Borovška 93

leto načrta in dokončanja 1960–1961; 1961–1962

avtor Janez Lajovic

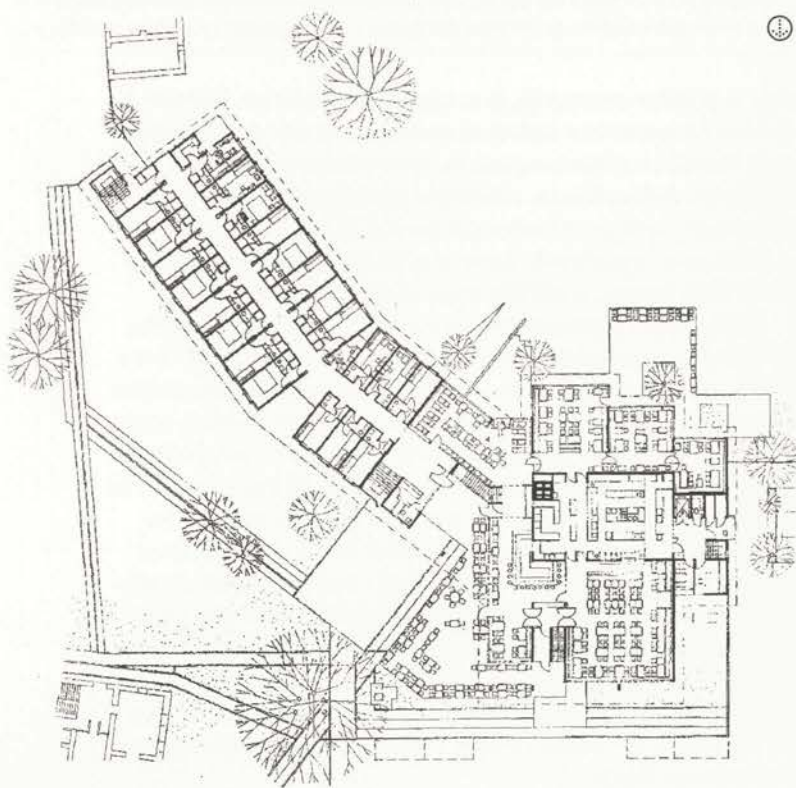
izvajalec Tehnik Škofja Loka

investitor občina Jesenice

stavbni tip hotel

nekateri drugi objekti avtorja vrstne hiše v Črnučah, Ljubljana 1963–1965; osnovna šola Mirana Jarca, Ljubljana 1964–1965; hotel Kanin, Bovec 1969–1973; poslovno-trgovski kompleks Kraigherjeva ploščad, Ljubljana 1969–1976–1989; osnovna šola Borisa Zihlerla, Ljubljana 1975–1976

Hotel Prisank v Kranjski gori predstavlja enega prvih in najkvalitetnejših primerov slovenskega arhitekturnega regionalizma. Izraz regionalizem pomeni zavestno uporabo določenih osnovnih arhetipskih elementov in likovnih principov, ki ustrezajo naravnim okoliščinam kraja. V tem kontekstu govorimo tudi o obdobju nove senzibilnosti, ki se je v šestdesetih letih pojavilo kot antipod tehnološkemu internacionalizmu. V konkretnem primeru gre za modernistično obravnavo tradicionalnih elementov arhitekture - streha in materialov - les. Uveljavljanje regionalizma je pri nas povezano tudi s pojmom *civilizacija prostega časa* oziroma z uveljavljanjem turizma za širše množice.

▲ Tloris (merilo: 1,5mm=1m)

◀ ... »Konstrukcija je delno lesena delno betonska. Spalni del je iz betonskih blokov, ki so na fasadi obloženi z lesenim opažem.« ...

V nasprotju z mestnimi hoteli, kjer zaradi majhnih in dragih parcel spalni del raste stolpasto v višino, gostinski del pa se pritrlično razširja, je za hotel Prisank v Kranjski gori značilna horizontalna kompozicija dvonadstropnega spalnega trakta, ki ima izmaknjeno jedro.

Razgiban volumen hotela izjemno subtilno sledi krajinskim značilnostim naravnega zaledja in si s svojo prostorsko razloženostjo prizadeva ohranjati in usmerjati poglede proti goram v ozadju. Zasnovan je v treh delih: iz dveh dvoetažnih hotelskih traktov, ki se po velikosti volumna navezujeta na obstoječo kmečko hišo na robu trav-

... »Razgiban volumen hotela izjemno subtilno sledi krajinskim značilnostim naravnega zaledja in si s svojo prostorsko razloženostjo prizadeva ohranjati in usmerjati poglede proti goram v zaledju.« ...

nika, in pritrlične restavracije, ki se odpira proti stoletnim bukvam. S takšnim volumetričnim sosledjem sestavljajo vsi trije deli funkcionalno in likovno plastično kompozicijo, ki se je dobro zračala tudi z občutljivim vaškim tkivom. Arhitekt je pri celostnem prostorskem načrtovanju stavbnih volumnov upošteval tudi lego sodne stavbe, ki so jo v času od izgradnje do danes že podrli in s tem okrnili eno bistvenih prvin izvirne prostorske kompozicije hotela.

Restavracija v prvotnem stanju s svojo nizko in razgibano streho ustvarja intimen zunanji prostor pred vhodom v hotel. Glavni vhod v hotel je z velikim nadstreškom zavarovan pred snegom. Izpostavljeni element lesne zveze na fasadi restavracije v originalu poudarja motiv lebdeče strehe, ki ima vlogo povezovanja volumnov v celoto. Kuhinja je locirana centralno v jedro restavracije, s čimer jedilnica, kavarna in bar pridobijo kar največ naravne svetlobe in vedut na Razor in Prisank. Konstrukcija je delno betonska, delno lesena. Spalni del je iz betonskih blokov, ki so na fasadi obloženi z lesenim opažem. Lesena obloga strukturira fasado v vertikalnih pasovih. Beton je originalno viden in ponekod štokan. Kot sestavina je bil uporabljen pesek iz Pišnice. Vsa notranja oprema, vključno s stoli, je bila narejena po načrtih arhitekta in v svetlih tonih naravnega lesa, razen luči in sedežev, ki so bili rdeči. Arhitekt je za hotel Prisank leta 1964 dobil nagrado Prešernovega sklada.

Hotel Prisank je danes zelo ogrožen in skoraj do nerazpoznavnosti spremenjen. Notranji prostori, ki so bili prvotno v svetlem lesu, so danes črno in rdeče barvani. Prizidek k restavraciji, postavljen brez vednosti avtorja hotela, je okrnil hierarhijo posameznih elementov

raščene kompozicije in prekinil primarni element lebdeče povezovalne strehe. Izveden je iz belih plastičnih profilov, ki so v neskladju z drugimi fasadnimi materiali. Z odstranitvijo sodne stavbe so porušeni prostorski odnosi, ki so bistveno pripomogli h kvalitetni prostorski umeščenosti hotela. Ogrožena je še ena ključna sestavina zunanje kompozicije - travnik pred glavno hotelsko restavracijo, kjer je predvidena gradnja novega objekta, kar bi dokončno zastrlo vedute, poglavito kvaliteto te restavracije.

V samem objektu je treba v sodelovanju z avtorjem arhitekture

Stol izdelan po načrtih arhitekta Janeza Lajovica za hotel Prisank je bil leta 1964 na prvem Bienalu industrijskega oblikovanja v Ljubljani nagrajen z zlato medaljo.

vzpostaviti prvotno stanje v materialih, barvah in opremi ter odstraniti prizidek. Varovati je potrebno tudi zunanje prostorske odnose, vključno s travnikom pred restavracijo.

NATAŠA KOSELJ

Literatura

LAJOVIC JANEZ, Hotel Prisank v Kranjski gori, *Sinteza* št. 2, Ljubljana 1965.

Hotelski kompleks Belvedere

ESH 14286

<i>kraj</i>	Loret nad Izolo
<i>naslov</i>	Dobrava 1a
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1961–1970
<i>avtor</i>	Edo Mihevc, sodelavec Ivo Prelec
<i>izvajalec</i>	GP Stavbenik Izola
<i>investitor</i>	Občinski ljudski odbor Izola, Skupščina občine Izola, GP Hotel Zora Izola
<i>stavbni tip</i>	hotelski kompleks
<i>nekateri drugi objekti avtorja</i>	stanovanjski bloki na Belvederju, Koper 1958; turistično naselje Ankaran, Ankaran 1959; turistični kompleks Konvent Adria, Ankaran 1959–1962; turistični center Lucija pri Portorožu, Lucija 1960–1970; turistični center Simonov zaliv pri Izoli, Izola 1958–1971; turistični center Portorož, Portorož 1964–1972; turistično naselje Strunjan, Strunjan 1960–1961; stanovanjsko naselje Semedela pri Kopru, Semedela 1961–1962 turistični center Žusterna pri Kopru, Žusterna 1962–1964; vrstne hiše, Piran 1960; montažne hiše, Šalara pri Kopru, 1962

Pri obravnavi arhitekture 20. stoletja v Sloveniji zavzema posebno mesto Slovenska obala. Ob obstoječih strnjениh mestih Koper, Izola in Piran so prostor na Obali v začetku 20. stoletja zasedli novi turistični, zdraviliški in industrijski kompleksi ter razpršena gradnja obmorskih vil s parki pretežno v slogu avstro-ogrske klasicistične arhitekture. V drugi polovici dvajsetega stoletja je obalni prostor z enotnim pečatom sooblikoval arhitekt Edo Mihevc, predvsem s svojo stanovanjsko in turistično arhitekturo.

Med dobro ohranjenimi turističnimi naselji arhitekta Eda Mihevca po svoji funkcionalni zasnovi in oblikovanju prostora izstopa Belvedere v Loretu nad Izolo.

Naselje stoji ob magistralni cesti Izola-Piran, na izpostavljenem klifnem robu naravnega lijakastega amfiteatra nad morsko obalo, od koder se odpirajo lepi razgledi na Izolo s Tržaškim zalivom, Kraškim robom in Alpami v ozadju.

Razporeditev objektov je oblikovno čista in funkcionalno jasna. Turistični objekti so razporejeni ob poti, ki pelje od zgornjega roba amfiteatra do plaže. Glavni gostinski objekt je postavljen ob vhodu v naselje na osrednjem prostoru, ki omogoča klasičen pogled na Izolo. Proti zahodu se vrstijo bivalne enote, zastrte z bujnim mediteranskim zelenjem, za njimi je urejen kamp. Ločeni parkirni prostori zaključujejo prvotni del naselja iz leta 1962, ki ga je projektiral arhitekt Edo Mihevc. Leta 1970 so na zahodnem delu dogradili prostostoječe depandanse po prvotnem Mihevčevem načrtu ter dodali depandanso na vzhodnem delu naselja, ki v načrtu ni bila predvidena. V osemdesetih in devetdesetih letih so povečali turistično ponudbo z gradnjo vhodnega paviljona, bazena, športnih igrišč, dodatnih parkirišč, razširili so kamp ter dozidali osrednji gostinski objekt po novih načrtih različnih avtorjev. Njihova umestitev v prostor predstavlja nadaljevanje Mihevčevega organskega koncepta oblikovanja prostora, čeprav jih sam arhitekt v urbanističnem načrtu ni predvidel. V zadnjih letih so na novo uredili disko, preuredili bivalne enote s postmodernističnimi detajli in depandanse prebarvali z izstopajočimi toni. Dobile so dominantni poudarek, zlasti za poglede na Loret iz Izole. Opravljeni posegi so v nasprotju s prvotnim organskim konceptom zazidave arhitekta Mi-

◀ Strešna konstrukcija ... »V drugi polovici dvajsetega stoletja je obalni prostor z enotnim pečatom sooblikoval arhitekt Edo Mihevc, predvsem s svojo stanovanjsko in turistično arhitekturo.« ...

hevca, kljub temu pa je turistično naselje Belvedere ohranilo svoje osnovne prostorske in arhitekturne vrednote.

Gostinski objekt predstavlja središče turističnega življenja. Nizka pritlična stavba širokega pravokotnega tlorisa se proti morju odpira v dveh etažah z zaključnim poligonalnim paviljonom, po celotni dolžini je na severu proti morju urejena odprta terasa. Celoto sestavljajo posamezni stavbni deli, ki se razlikujejo tako po konstrukciji kot po materialni obdelavi in so prilagojeni vsebini prostora. Javni del z vodom, barom in restavracijo proti morju je oblikovno odprt z ureditvi-

... »Verižna razporeditev bivalnih enot vzporedno s potjo a z diagonalnim zamikom, daje gostu zaželeno intimnost v bujnem mediteranskem zelenju.« ...

jo steklenih sten pod širokim napuščem, medtem ko je servisni del oblikovno zaprt z zidanimi in ometanimi stenami. Moderna stropna konstrukcija javnega dela iz vidnih enosmernih, železobetonskih, perforiranih nosilcev s svojo višino in dolgim razponom usmerja poglede k morju, kjer nas na masivnih kamnitih stebrih preseneti širok napušč kot zaščita pred pripeko. Strešna konstrukcija je vidna, klasično lesena z opečnimi polnili, kritina so korci. Z uporabo steklenih sten in enotne stropne konstrukcije odprtih ostrejši se notranji prostori prelivajo v pokrite in odprte terase in prek njih v naravno okolico. V notranjosti restavracije so stene obdelane z gladkim ometom ali z vidno opeko z belimi poudarjenimi fugami, ki jo na zunanjih stenah nadomešča masivna kamnita obloga. Tlak tvorijo ortogonalno položene plošče črnega teraca z medeninastimi fugami. Točilni pult je izdelan iz ozkih podolgovatih plošč iz belega marmorja, ki se izmenjujejo s pasovi mozaičnih plošč modrih barv. Notranjo opremo sestavljajo avtorsko oblikovana bela, ki jih je arhitekt Mihevc na široko uporabljal v turističnih objektih tistega časa, kot so zaobljena perforirana svetila in kovani obešalniki. Na vzhodnem delu, v smeri proti Izoli, se restavracijski del zaključuje z zastekljenim paviljonom poligonalnega tlorisa s posebno, diagonalno postavljeno štirikapno stropno konstrukcijo, ki poudarja posebnost prostora. Zemeljske barve ometa na zunanosti servisnega dela in ornamentalno položena vidna opeka na fasadi poligonalnega paviljona poudarjajo hierarhijo prostorov. Različni, skrbno izdelani široki opečnati dimniki zaključujejo

oblikovno razgibano zunanost enokapnih in večkapnih streh sicer tlorisno strogega pritličnega objekta. Nizki kamniti zidci, kovana zunanja svetila v obliki lampijonov in zelenice dopolnjujejo zunanjo podobo gostinskega objekta.

Verižna razporeditev bivalnih enot vzporedno s potjo, a z diagonalnim zamikom, daje gostu zaželeno intimnost v bujnem mediteranskem zelenju. Arhitekturno izhodišče je podobno kot pri gostinskem objektu. Bivalne enote sicer strogega, pravokotnega tlorisa imajo osrednje odprto razgibano stopnišče, ki omogoča neposreden stik posamez-

... »Z uporabo steklenih sten in enotne stropne konstrukcije odprtih ostrešij se notranji prostori prelivajo v pokrite in odprte terase in prek njih v naravno okolico.« ...

nih bivalnih enot z naravo. Enonadstropni objekti zaradi višine in zemeljskih barv komaj izstopajo nad bližnjimi borovci in tudi po volumnu zvesto sledijo temeljni zasnovi celotnega naselja. Tudi kasnejše dvonadstropne, centralno urejene dependanse ne rušijo enotnega vtisa, saj predstavljajo kontinuiteto naselja tako s premišljeno postavitvijo v prostor kot z enotno uporabo konstrukcijskih in oblikovnih elementov.

Kompozicija turističnega naselja Belvedere arhitekta Mihevcja je čista in jasna v urbanistični in arhitekturni zasnovi, v konstrukcijskih in oblikovnih rešitvah, v tehnologiji in materialu. Glavni prostorski motiv ji je razgled, iz katerega izhaja poseben, organski prostorski koncept volumensko enakovrednih, vendar arhitekturno razpoznavnih delov gostinske in bivalne namembnosti. Arhitekturo odlikujeta jasno razlikovanje med zasebnimi in javnimi prostori ter sozvočje med sodobnimi in tradicionalnimi gradivi. Turistično naselje Belvedere je vredno ohraniti tudi zato, ker z njim ohranjamo arhitekturno tipologijo določenega obdobja in primer najbolj avtorske regionalne arhitekturne kontinuitete v slovenskem merilu.

DANIELA TOMŠIČ

Literatura

BENČIČ EDA, *Arhitektura hotelskih kompleksov na Slovenski obali po drugi svetovni vojni*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, diplomska naloga 1984.

BREZAR VLADIMIR, *Turistična arhitektura v Slovenskem primorju v: Sinteza št. 2.*, Ljubljana 1965.

JERNEJEC MITJA, *Kako prebivamo v: Sinteza št. 8.*, Ljubljana 1967.

LAJOVIČ JANEZ, *Novi slovenski hoteli v: Sinteza št. 12.*, Ljubljana 1968.

MIHEVC EDO, *Gostinski obrat Portorož v: Sinteza št. 12.*, Ljubljana 1968.

Prizidek k sežanski občinski stavbi ESD 14295

kraj Sežana

naslov Partizanska 4

leto načrta in dokončanja 1977–1979

avtor Vojteh Ravnikar in soavtorji Marko Dekleva, Matjaž Garzarolli, Egon Vatovec (Skupina Kras)

izvajalec SGP Kraški zidar

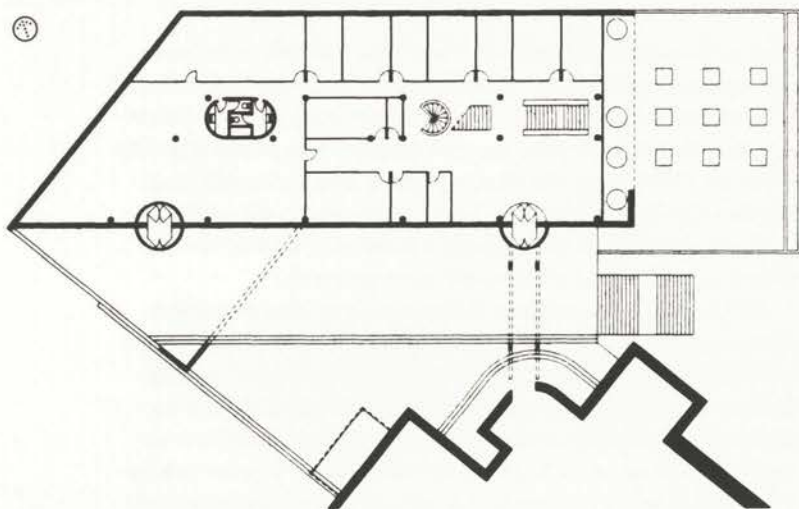
investitor Sežana Skupščina občine Sežana

stavbni tip občinska stavba

nekateri drugi objekti avtorja

blagovna hiša, Kozina 1977–1978 (soavtorji M. Dekleva, M. Garzarolli, E. Vatovec); trgovina in pošta, Vremski Britof 1978 (soavtorji M. Dekleva, M. Garzarolli, E. Vatovec); kulturni dom Srečko Kosovel, Sežana 1978–1980 (soavtorji M. Dekleva, M. Garzarolli, E. Vatovec); šola in vrtec, Dutovlje 1980 (soavtorja M. Dekleva, M. Garzarolli); Club Hotel, Lipica 1980–1981 (soavtorji M. Dekleva, M. Garzarolli, E. Vatovec); poročna dvorana, Lipica 1980–1982; Hotel Piran, Piran 1982–1986 (soavtorji M. Marčina, I. Ložič, M. Garzarolli); pokopališče, Sežana 1983; večstanovanjska hiša na Resljevi cesti, Ljubljana 1985–1990; poslovna hiša, Sežana 1985–1986; poštna stavba, Zadar 1985–1988

Prizidek k sežanski občini, ki se je umestila v nekdanji vili Scaramanga, značilni historicistični arhitekturi s konca 19. stoletja z urejenim parkom, ki danes funkcionira kot botanični vrt, je premaknil rob kontinuiranega urbanega tkiva, tako da je funkcionalno in vsebinsko integral ta sicer sredobežni arhitekturni areal na izhodu, ob glavni krajevni prometnici, stari magistralni povezavi med Trstom in Ljubljano. Načrtovalci so z novo zasnovo upoštevali kontekstualnost kot temeljno izhodišče, a to seveda ni bil edini razlog, da je kritika prav ta kompleks ovrednotila kot enega prvih zrelih in samoumevnih odgovorov na aktualni urbanistično-arhitekturni postmodernistični nazor na Slovenskem. To je bilo razvidno tudi s pravočasno podelitvijo nagrade Prešernovega sklada že takoj ob njenem pojavu. Ravnikar je s kolegi iz Skupine Kras prav s to stavbo od vsega začetka prepoznavno nakazal jasno idejno opredelitev v okviru večsmerne morfološke osvo-

▲ Tloris (merilo: 2,1mm=1m)

◀ Zunanja fasada ... »Stavba je eden pomenljivi mejnikov sodobne slovenske arhitekture, saj s svojo zrelo preudarno in oblikotvorno jasno zasnovo nedvoumno izraža idejno in ustvarjalno pripadnost arhitekturno vzburljivemu času, v katerem je bila zgrajena.« ...

jitve postmodernističnega besednjaka. Odločitev za kontekstualnost vgradnje v že oblikovane urbane prostore in ruralna okolja (v tem smislu je paradigmatična zlasti postavitev trgovine in pošte v Vremskem Britofu znotraj zaprtega kamnitega dvorišča) govori o pomenko najbolj premišljeni izbiri teorem, ki revalorizirajo bivanjsko kakovost izročila. Gre za neposredno kraško arhitekturno oblikovno prvinskost, enako tudi za opiranje na prakso funkcionalizma, določneje povedano, italijanskega racionalizma, ki ga je Ravnikar s sodelavci pojmoval oziroma sprejel v njegovi minimalistični, se pravi moderni-

... »Oblikovno svobodnejši je del ob Partizanski, glavni sežanski ulici, saj je pravzaprav po svojem pomenu pročelje, dojamemo ga tudi kot porton borjača, ki se podvoji s pročeljem starega občinskega objekta v vili.« ...

stični rudimentarni izpovednosti. To je treba povedati, če hočemo prav razumeti arhitekturno sporočilnost prizidka k sežanski občini, ki je postal prav v odblesku tako opisane izpovednosti, avtorsko odmevni in prepoznavni pričevalec zmerom glasnejše novodobne arhitekture tudi na Slovenskem. Ravnikar je potlej ta postmodernistična ustvarjalna izhodišča premočrtno, a nadvse ustvarjalno potrjeval v svojih drugih postavljenih arhitekturah, s čemer si je utrjeval vodilno vlogo v t.i. postmodernistični arhitekturni generaciji.

Za kompozicijo sežanskega občinskega kompleksa je značilna sklenjenost arhitekturnih teles ob notranjem dvorišču, pojmovanem kot sečišče funkcionalnih komunikacij med programsko raznoliko zasedenimi stavbami. Štiriravninsko (dvonadstropno) stavbno telo prizidka ima zalomljen sestav, pravzaprav spremlja potek ceste na Repentabor na tem delu, kot sicer na celotni stavbi, je polno poudarjena bela zidnost, ki v razmerju z izrazitimi vodoravnimi nizi pisarniških oken zgovorno zaznamuje racionalnost fasadnega ustroja. Oblikovno svobodnejši je del ob Partizanski, glavni sežanski ulici, saj je pravzaprav po svojem pomenu pročelje, dojamemo ga tudi kot »porton borjača«, ki se podvoji s pročeljem starega občinskega objekta v vili. Doživimo ga tudi kot trikotno izrinjeno nadstropje, ki se na dvo-

riščni strani z dinamično potezo plašča optično prelomi in tako poglobi skupni zunanji prostor. Pritličje novega dela, ki poteka diagonalno kot najdaljša stranica prizidka od cestnega roba, je v celoti zastekljeno, simbolično in funkcionalno se odpira in vabi vase. Ta konfliktni slogovni diskurz umiri v globini dvorišča ločni mostovž, ki v podobi izrazitega znakovno avtonomnega arhitekturnega člena z nadstropnim potekom poveže novo stavbo s staro ter nas usmeri k vhodu parka in ga tako simbolno naredi javnega.

Recepcija tega znaka je značilen sceničen postmodernistični nagoovor. Le-tega doživimo znova tudi v notranjščini, kjer obvladuje smotno urejen, vizualno pregleden večnadstropni prostor poudarjeno stopnišče, ki ima s svojo s svojo izpostavljenostjo ob komunikacijski vlogi hkrati tudi simbolni pomen.

Stavba je eden pomenljivih mejnikov v razvoju sodobne slovenske arhitekture, saj s svojo zrelo, preudarno in oblikotovorno jasno zasnovo nedvoumno izraža idejno in ustvarjalno pripadnost arhitekturno vznurljivemu času, v katerem je bila zgrajena.

STANE BERNIK

Literatura

- APIH MARKO, *Uveljavitev forme, Nova, nagrajena stavba Skupščine občine Sežana*, Naši razgledi, Ljubljana 1980.
- BERNIK STANE, JANEZ KOŽELJ, BRANKO SILADIN, *Vojteh Ravnikar & skupina Kras. Arhitektura*, Obalne galerije in Kraški zidar, Piran - Sežana 1999.
- BERNIK STANE, *Slovenski arhitekturni in oblikovalski modernizmi, v Umetnost na Slovenskem*, Ljubljana 1998.
- KREČIČ PETER, *Nekateri vidiki slovenske arhitekture sedemdesetih let*, Sinteza št. 50, Ljubljana 1980.
- RAVNIKAR VOJTEH, BRATE TOMAŽ, *Slovenija: 9 arhitektov, revija Piranesi*, Ljubljana 1996.
- TORKAR VINKO, *Dom-hiša-mesto št. 17/18*, Primorska srečanja, Nova Gorica, 1980.

Pokopališče Srebrniče

εšD 14291

kraj Srebrniče, Novo mesto

naslov Pokopališče Srebrniče

leto načrta in dokončanja 1989; 1998–2000

avtorji Aleš Vodopivec, *arhitektura in notranja oprema*; Dušan Ogrin, Davorin Gazvoda, *krajska arhitektura*; Nena Gabrovec, *notranja oprema*

izvajalec Cestno podjetje Novo mesto

investitor Občina Novo mesto

stavbni tip pokopališče

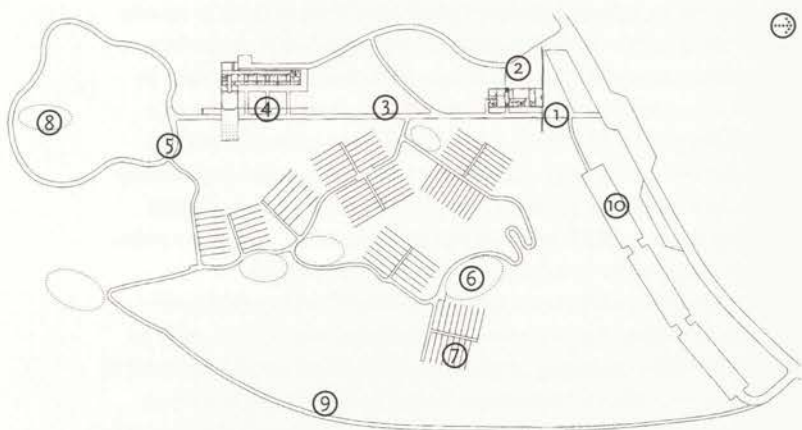
nekateri drugi objekti avtorja stanovanjski bloki za Bežigradom, Ljubljana 1988; adaptacija Festivalne dvorane, Bled 1989; depandansa hotela Jezero, Bohinj 1990

Z realizacijo pokopališča Srebrniče v Novem mestu smo dobili v Sloveniji nov tip civilnega pokopališča – gozdno in parkovno pokopališče, ki predstavlja tipološki antipod tradicionalnemu slovenskemu pokopališču.

Pokopališče je zasnovano v gozdu ob regionalni cesti, ki vodi od Novega mesta proti Dolenjskim toplicam in je nastalo kot posledica več kot dvajsetletnega urbanističnega iskanja primerne lokacije ter z desetletnim časovnim zamikom med natečajem in izvedbo.

Zmerno vzvalovan relief z obilno in zanimivo členjeno gozdnatostjo, sestavljeno iz nasadov zelenega bora, smreke ter avtohtone bukve in gabra, je nudil zelo dobra naravna izhodišča za gozdno pokopališče. Sklenjen pas zarasti ob glavni cesti zamejuje severno stran območja in deluje kot naravni zid pokopališča. Kvalitete naravnega roba vsebuje tudi južni del, ki se v blagem padcu spušča proti ozki dolini s potokom.

Izhodišče izredno subtilne krajske zasnove pokopališča, katere avtorja sta Dušan Ogrin in Davorin Gazvoda, je bilo ohraniti in uporabiti naravne danosti, spontano razvito morfologijo in duha prostora kot osnovo za oblikovanje gozdnega pokopališča.

- ▲ glavni vhod (1), servisni objekt (2), aleja (3), poslovilna dvorana, vežice (4), spredovna pot (5), žarna polja (6), grobna polja (7), anonimni pokop (8), stranski vhod (9), parkirišča (10)
(merilo: 0,2mm=1m)

- ◀ ... »Zmerno vzalovan relief z obilno in zanimivo členjeno gozdnatostjo, sestavljeno iz nasadov zelenega bora, smreke ter avtohtone bukve in gabra, je nudil zelo dobra naravna izhodišča za gozdno pokopališče.« ...

Zaradi nepredvidenih okoliščin ob izvedbi se je podrla več dreves, kot je bilo predvideno v natečaju, tako da se je izvorna ideja gozdnega pokopališča v realizaciji izrazila kot pretežno parkovno pokopališče v gozdu. S tem se je spremenilo tudi stopnjevanje dramatičnosti naravne svetlobe. Presoja načrtovanega vzdušja pa bo objektivnejša čez nekaj let, ko se bodo nasadi dreves, grmovnic in druge parkovne zasaditve zarasli in bodo dobili svojo patino. Do danes je izvedena le prva faza - deset od predvidenih šestintrideset hektarov. Ob dosledni realizaciji celotnega programa bo to največje enotno zasnovano pokopališče v Sloveniji.

... »Organizacija pokopavanja temelji na razvrščanju grobnih polj v zamikih z neposredno navezavo na sprevodno pot.« ...

Vodilna prostorska poteza je linearna zasnova glavne aleje v osi sever-jug, ki predstavlja hrbtenico prostorske orientacije in je usmerjena v jaso z gajem na rahli vzpetini, ob vzhodu katere se izteče v zaokroženo sprevodno pot. Velika jasa predstavlja hkrati ločnico in osrednjo povezovalno prostorsko prvino. Ob glavno os se vpenjajo pokopališki objekti in poti do grobnih polj. Med grobnimi polji so postavljene lese z vodnjaki, ki služijo označevanju, zakrivanju kontejnerjev za odpadke, oskrbi z vodo ter počitku in srečevanju. Zaradi vsega naštetega je obiskovalec od trenutka, ko vstopi v območje pokopališča, programsko in razpoložensko dobro orientiran.

Organizacija pokopavanja temelji na razvrščanju grobnih polj v zamikih, z neposredno navezavo na sprevodno pot. Grobna polja so stilizirane oblike naravnega terena. Ureditev posameznih enot znotraj grobnega polja sloni na linearnem rastru, iz česar nastaja notranja likovna napetost. Možni so trije različni načini pokopa: klasična inhumacija, žarni grob in anonimni pokop. Klasična inhumacija, ki zahteva večje gorbove, je urejena na posekah-jasah kot ureditev zatravljenih grobov. Žarni grobovi, ki zahtevajo manjši izkop, so locirani v eliptičnih območjih pod drevesi v gozdu. Prostor za anonimni pokop je predviden v gaju sredi jase na vzpetini, ki predstavlja optično žarišče pokopališča. Z raznoliko opredelitvijo različnih načinov pokopavanja je dosežena boljša prostorska orientacija in potreben razpon v

strukturno-razpoloženskih variacijah krajine, ki se tukaj pojavlja kot gozd, parkovni gozd, park in pokopališče hkrati.

Servisni in poslovilni objekt pokopališča Srebrniče, ki sta bila v lanskem letu nagrajena z nagrado Piranesi, je zasnoval Aleš Vodopivec, pri izvedbi in oblikovanju notranje opreme je sodelovala Nena Gabrovec. Osnovna ideja arhitekturnega koncepta je bila ustvariti klasični red geometrijsko pravilne arhitekture, kot dinamičen dialog s spontanimi oblikami naravnega okolja. Dialog med grajenim in naravnim se vzpostavlja v nasprotjih med sugestivno potezo glavne aleje

... »Osnovna ideja arhitekturnega koncepta je bila ustvariti klasični red geometrijsko pravilne arhitekture, kot dinamičen dialog s spontanimi oblikami naravnega okolja.« ...

in raščeni gozdom, horizontalno razloženostjo arhitekture in vitkimi vertikalami dreves, med belino zidu in temnim gozdom, v gradaciji svetlobe in sence, kot prispodoba dneva in noči, življenja in smrti.

Dolg linearen betonski zid, vzdolž katerega teče klop, napoveduje vhod v pokopališče. Ima vlogo zaslona servisnega dvorišča in je v simbolnem smislu fragment nekdanje pokopališke podobe. Pravokotno nanj stoji servisni objekt, ki se začneja z velikim oknom cvetličarne in se nadaljuje z razporejanjem servisnih prostorov in pisarn.

Poslovilni objekt je umeščen v os pokopališča, pred jaso z gajem za anonimni pokop. Sestavljen je iz dveh delov: poslovilnega trakta in mrliških vežic.

Poslovilni trakt je trodelen: V osi aleje je pokrito preddverje. Pot in pogled obiskovalca sta tako od vstopa na pokopališko alejo usmerjena in prek poslovilnega trakta zdrsneta v naravo. S preddverja je na desni vstop v poslovilno dvorano, ki je izrazito transparentna in se z velikim oknom odpira v naravo. Naravna scenografija je podlaga za notranje razpoloženje. Na levi strani se volumen dvorane ponovi v gostem stebrišču – reminiscenci na zgradbo gozda, ki v primeru množičnih pogrebov daje intimno zavetje.

Trakt mrliških vežic je samostojna gradbena celota, ki dopušča fazno dograjevanje. Linearno nanizane mrliške vežice so med seboj ločene s svetlobnimi atriji. Med glavno sprehajalno alejo in intimni-

mi gaji mrliških vežic je postavljena lesa, ki se napoveduje že na fasadi servisnega objekta. V povezavi s poslovilnim objektom, kjer nastopa kot pregrada, dobi dodatno metaforiko. Zasnovana je kot tanka, prosojna črta med življenjem in smrtjo, njenega pomena pa ne določa toliko njen volumen, kot njena senca. Lesa se zaključuje s cevastimi zvonovi, na katere igrajo ob pogrebnem sprevedu in so sodobna različica tradicionalnega pogrebnega zvona (navčeka).

Pokopališče Srebrniče je bilo v letu 2001 nagrajeno s Plečnikovo nagrado.

... »S preddverja je na desni vstop v poslovilno dvorano, ki je izrazito transparenta in se z velikim oknom odpira v naravo.« ...

Pri obnovi bo treba upoštevati in ohranjati vse tipološke in oblikovne značilnosti zunanje in notranje ureditve in pravila, ki jih vsebuje obstoječi pokopališki red. Vse morebitne spremembe naj se izvajajo izključno v dogovoru z avtorji!

NATAŠA KOSELJ

Literatura

KOSELJ NATAŠA, Gozd, park in pokopališče, AB št.151/152, Ljubljana 2001.

... »Pokopališče Srebrniče je bilo v letu 2001 nagrajeno s Plečnikovo nagrado.« ...

Osnovna šola Stražišče

EŠD 14281

kraj Stražišče pri Kranju

naslov Šolska 2

leto načrta in dokončanja idejni načrt 1954, prva širitev 1959, druga širitev 1968, tretja širitev 1974¹

avtor Danilo Fürst

izvajalec Gradbeno podjetje »Projekt« Kranj, Gradbeno podjetje Sava Jesenice (prizidek)

investitor Občinski ljudski odbor Kranj

stavbni tip šola

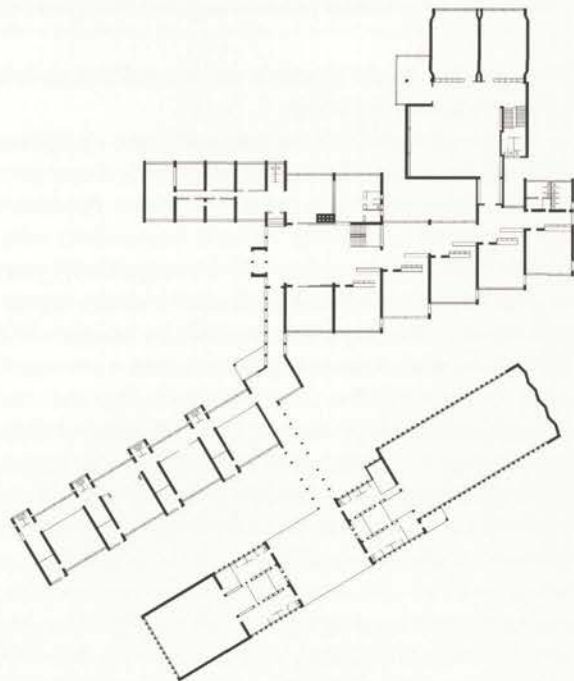
nekateri drugi objekti avtorja

župnijski dom, Bled 1938–1939; administrativni objekt tovarne glinice in alumina, Kidričevo 1947–1948; prva štiristanovajska montažna hiša v Sloveniji (Ptujška ulica), Ljubljana 1949; tovarna celuloze in natron papirja s spremljajočim delavskim naseljem, Maglaj 1951; vrstne hiše v Peričevi ulici (natečajni projekt in realizacija), Ljubljana 1956–1957; stavba Gozdnega gospodarstva (natečajni projekt in realizacija), Bled 1958–1960; stanovanjski stolpič Term na Prekmurski ulici, Ljubljana 1960; stolpnica terapije, Rogaška Slatina 1964; župnijska cerkev Marijinega brezmadežnega srca, Kisovec 1983; lopa pred južnim vhomom v Plečnikovo cerkev v Šiški in prizidek župnišča, Ljubljana 1988–1997

Leta 1954 je bilo v Ljubljani posvetovanje arhitektov, pedagogov in zdravnikov o prednostih novega načina izobraževanja z naslovom *Od stare k novi šoli*. Spremljala ga je razstava sodobnih šolskih zgradb, ob tej priložnosti je bil razpisan tudi natečaj za novo šolo.

Zahteve po spremembi načina izobraževanja so bile tedaj splošno prisotne vsaj od Bauhauasa naprej in izpostavljene tudi na VIII. kongresu CIAM leta 1954. V nasprotju s staro, klasično in togo zasnovano šole naj bi bila nova bolj razgibana in bi omogočala tudi ustrežnejše oblikovanje šolskega okolja. Skupno je bilo spoznanje, da je otrok

1 (vir: ravnateljstvo oš Stražišče Kranj)

▲ Tloris šole (merilo: 0,6mm=1m)

◀ Zunanja fasada ... »Nova načela individualne vzgoje v šolah po svetu in vse bolj sproščeno oblikovanje pouka so zahtevali razred novih dimenzij.« ...

središče šolske vzgoje in zato tudi središče oblikovanja šolske zgradbe. Poudarjali so pomen stika z naravo in svetlobe. Stari sistem nerazčlenjenega večetažnega šolskega bloka se je umaknil pritlični paviljonski zgradbi oziroma enonadstropni zgradbi s centralnim prostorom. Nova načela individualne vzgoje v šolah po svetu in vse bolj sproščeno oblikovanje pouka so zahtevali razred novih dimenzij. Starejša pravokotna oblika razreda se je tako približala kvadratu.

Osnovna šola v Stražišču pri Kranju je realizacija zmagovalnega projekta na natečaju, ki je bil leta 1954 razpisan ob posvetovanju *Od*

... »Pomemben element celotne zasnove šolskega kompleksa je tudi zunanja parkovna ureditev« ...

stare k novi šoli. Kmalu je postala vzorčni model za gradnjo osnovnih šol po vsej tedanji Jugoslaviji.

Vsi razredi so dvojno osvetljevani. Učilnice v pritličnem paviljonskem objektu za najnižjo stopnjo imajo poleg dvojne osvetlitve še rahlo zaobljeno streho iz prednapetega betona. Posamezna učilnica tako postane višja, kar ji daje zračnost. Lesena drsna vrata med učilnicami in hodnikom omogočajo poljubno organizacijo prostora glede na učni program. Posebnost paviljona za najnižjo stopnjo je, da ima vsak razred po dve pripadajoči stranišči, kar omogoča boljši pregled nad higieno otrok. Konstruktivna zanimivost v notranjosti paviljonskega objekta je ukrivljen strop vhodne avle, ki ga nosi masivni vzdolžni, armiranobetonski prednapeti nosilec. Ta konstruktivna zanimivost je poudarjena še z živobarvnimi opleski (modra, rumena, rdeča).

Posebnost osrednjega dela šole je stopnišče, ki je v nasprotju z betonsko zunanostjo tega dela šole obdano z glazirano opeko, kar je primerno ozadje za doprsni spomenik Lucijana Seljaka, po katerem je šola nosila ime. Na stopnice je konzolno vpeta rumeno pobarvana transparentna železna ograja. V središčno ramo stopnišča so vgrajena cvetlična korita iz umetnega kamna. Tudi v tem delu šole dajejo prostoru posebno dinamiko barvne ploskve, ki so po Trstenjakovi *Psihologiji barv* razporejene tako, da so na končni steni dolgih in ozkih hodnikov rdečkasti odtenki, ki približajo prostor, v nasprotnem primeru, ko prostor potrebuje vizualni podaljšek, pa modri odtenki. Fürst je

avtor celotne notranje opreme. V osrednjem delu naj omenimo predvsem garderobne prostore, ki so pregrajeni z omarami iz umetnega kamna, in vezane plošče, ki na eni strani služijo kot garderoba, na drugi, zunanji pa so razstavne vitrine za otroške izdelke.

Tretji, najnovejši del predstavljata dve telovadnici in prizidek za kabinetni pouk, ki je najmlajši. Veliko in malo telovadnico povezuje ogromen nadstrešek na železnih paličnih nosilcih. Telovadnici imata zunanje stene obdane z votlo fasadno opeko. Ena izmed krajših sten velike telovadnice je v obliki sinusoide, kar zagotavlja dodatno statič-

... »Za to šolo je dobil leta 1959 nagrado Zveze društev arhitektov Jugoslavije.« ...

no trdnost. Sinusoidna stena je eden izmed glavnih prepoznavnih značilnosti Fürstove arhitekture.

Oddelek za kabinetni pouk, organiziran okrog razsežnega večnamenskega prostora, obdajajo vidni beton, les in rdeča fasadna opeka. Zanimiv je detajl, ko arhitekt izrabi prostor v steni med dvema nosilnima slopoma za klop. Novost predstavljajo tudi vhodne stene kabinetov, ki so montažne (lesonit, steklo) in transparentne, kar je v duhu novega načina učenja; ta naj bi učence čimbolj povezoval med seboj ter z zunanjim in notranjim okoljem.

Pomemben element celotne zasnove šolskega kompleksa je tudi zunanja parkovna ureditev, kjer Fürst uporabi svoje znanje o vrtni arhitekturi, pridobljeno še iz časov bivanja na Bledu.

Za to šolo je dobil leta 1959 nagrado Zveze društev arhitektov Jugoslavije.

Pri prenovi velja upoštevati vse naštetje značilnosti, vključno z zunanjo ureditvijo.

NATAŠA KOSELJ

Literatura

KOSELJ NATAŠA, Arhitekt Danilo Fürst, magistrsko delo, Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani 1998.

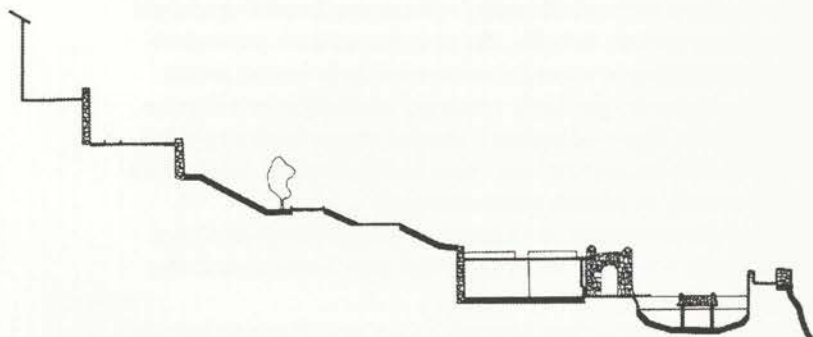
<i>kraj</i>	Štanjel na Krasu
<i>naslov</i>	Štanjel 12
<i>leto načrta in dokončanja</i>	1920–1935
<i>avtor</i>	Max Fabiani
<i>investitor</i>	dr. Enrico Ferrari
<i>stavbi tip</i>	vila
<i>nekateri drugi objekti avtorja</i>	stavba pohoštenega podjetja Portois & Fix, Dunaj 1899–1900; sedež kartografske hiše Artaria, Dunaj 1900–1901; Krisperjeva hiša, Ljubljana 1901–1902; Mestni dekliški licej (vojaška bolnišnica Mladika), Ljubljana 1904–1907; Hribarjeva hiša, Ljubljana 1905; Kleinmayr – Bambergova hiša, Ljubljana 1906–1907; ljudska univerza Urania, Dunaj 1909–1910; stavba Reithoffer, Dunaj 1912–1913

Max Fabiani je hišo, ki je bila sestavni del kompleksa srednjeveških stavb ob zunanjem robu Štanjela in ki jo je leta 1920 od Gustava Fabianija odkupil Fabijanijev nečak Enrico Fabiani, preuredil v vilo. Obnovil je kamnito streho, tako da je škrle položil na ploščo iz armiranega betona. Drugih delov stavbe, na primer odprtin in ometov, ni spreminjal. Dodal pa je odprto ložo na petih obokih in teraso. Pod teraso je uredil zimski vrt in prostore za vrtnarsko orodje. Kamniti stopnišči je povezal z ložo in z dostopnim prostorom. Hiši je dodal beneško sleme, ki ga prej ni bilo. To in kasneje še druge hiše v nizu je opremil s sanitarnimi in ostalimi prostori. Dela na hišah so bila končana leta 1923. V naslednjih šestih letih so prodali vse hiše med obnovljeno hišo in jugovzhodnim stolpom. Leta 1944 sta bila močno poškodovana okrogli stolp in pripadajoča hiša.

Vili je pripadalo še nekaj zgradb iz drugega niza, kjer so bili stanovanja, žaga, mesnica in hlev.

Max Fabiani je menda kompleks restavriral brez predhodno izdelanih načrtov. Po pripovedih je dela sproti nadzoroval z vsakotedenskim obiskom gradbišča.

Z nečakom sta načrtovala še dodatni nakup dveh hiš in s tem ureditev manjšega sanatorija. Namembnost torej, ki presega pomen in dimenzijo starega zaselka Štanjel. Kako povzdigniti z ne prevelikimi sredstvi obstoječo ruralno podobo kraja v nek širše prepoznavni znak osebnega značaja, je bila naloga, ki jo je Fabiani rešil bravurozno. Štanjelski hrib s srednjeveško naselbino mu je rabil kot material, iz katerega je izoblikoval svojo arhitekturno zamisel. Stožčasto formo

▲ (merilo: 1,5mm=1m)

◀ Balustrada ... »Kako povzdigniti z ne prevelikimi sredstvi obstoječo ruralno podobo kraja v nek širše razpoznavni znak osebnega značaja, je bila naloga, ki jo je Fabiani rešil bravurozno.« ...

griča ovija s spiralo dostopne poti z vstopom v podnožju griča in z iztekom v novem centru celotne prostorske kompozicije, ki ga predstavlja trifora nekakšnega palacija. Omeniti velja tudi portal, ki označuje dostop na spiralno pot proti vili.

Na vaško podobo Štanjela »nalepi« sistem opornih zidov, ki v osi med dvema stolpoma kulminirajo z motivom trifore, nekakšne romantične prisodobne obsežnejše zasnove podeželskega dvorca. K močnejšemu videzu pripomore tudi uporaba zoboreza.

Novi namembnosti ustrezno obda stavbni niz z danes že známe-

Stavbni niz s Ferrarijevim vrtom ... »Največji problem je lastništvo paviljona trifore, ki ga zasedajo stanovalci« ...

nitim Ferrarijevim vrtom. Za stik parkovne ureditve z zgrajeno strukturo, uporabi Fabiani ambientu in kulturi kraja primeren motiv pergole. Nosilnost s trto porasle pergole prevzameta kamniti obodni zid štanjelskega griča ter stebrišče, kjer se stebra različnih prerezov ritmično izmenjujeta in s tem *ductusu* naravne linije brežine dodata ustrezen dinamičen poudarek, namenjen sprehajalčevemu dojemanju pokrajine. Repertoar parkovne ureditve obsega še elemente, kot so: *grotto* s tolmunom, vrtno uto - sicer hladilnico za led, balinišče ter sistem pokritih in odkritih zelenjavnih gred.

Kljub prizadevanju in že vložnim sredstvom posegi pri obnovi Ferrarijevega vrta niso povsem zadovoljivi (npr. bazen ni strokovno restavriran).

Največji problem je lastništvo paviljona trifore, ki ga zasedajo stanovalci, saj se je občina pred leti odločila, prodati ta bistveni in osrednji del kompleksa Ferrarijevih vrtov, ki bi sicer moral postati javno dobro. To »napako« bi morala občina popraviti in prostor preurediti v muzej ali galerijo.

Ob ustreznem finančnem dotoku, ki ga sicer zadnje čase država bolj izdatno usmerja v Štanjel, bi kazalo postopoma rekonstruirati celoten stavbni niz med obema stolpoma s porušenim kvadratnim stolpom vred. Ob tem pa bi bilo smiselno rekonstruirati tudi Fabiani-jevo inženirsko domislico - vodovod z vrha štanjelskega hriba.

Poskus uveljavljanja forme vive na prostoru Ferrarijevih vrtov pred leti se zdi neposrečen in ga velja opustiti.

VOJTEH RAVNIKAR

Pergola ... »Ob ustreznem finančnem dotoku, ki ga sicer zadnje čase država bolj izdatno usmerja v Štanjel, bi kazalo postopoma rekonstruirati celoten stavbni niz med obema stolpoma s porušenim kvadratnim stolpom vred.« ...

Literatura

POZZETO MARKO, FABIANI MAX, *Vizije prostora, Libra*, Kranj 1997.

RAVNIKAR VOJTEH, *Razmišljanja o zidu - Fabianijeva Vila Ferrari v Štanjelu, AB*, Ljubljana 1988.

Štanjel - Fabianijevo sporočilo. Arhitekturna študija in katalog, *Fakulteta za arhitekturo*, Ljubljana 1998.

Trgovsko-stanovanjski blok

ESH 14292

kraj Velenje

naslov Saleška 19, Prešernova 10

leto načrta in dokončanja 1960–1963

avtor Stanko Kristl

izvajalec Gradbeno podjetje Vegrad, Velenje

investitor Občina Velenje

stavbni tip trgovsko-stanovanjska stavba

nekateri drugi objekti avtorja stanovanjski blok na Prulah, Ljubljana 1956–1959; stanovanjski dvojček v Rožni dolini, Ljubljana 1960–1964; atrijske hiše v Trnovem, Ljubljana 1960–1965; osnovna šola Franceta Prešerna, Kranj 1960–1968; Univerzitetni Klinični Center, Ljubljana 1965–1975; vzgojno-varstveni zavod Mladi rod, Ljubljana 1973; Medicinska fakulteta in Klinični center, Novi Sad 1976–1984

Trgovsko stanovanjski blok v Velenju arhitekta Stanka Kristla predstavlja enega najbolj zglednih primerov tako imenovane Ljubljanske šole za arhitekturo. V zasnovi gre za nadaljevanje sorodnih rešitev iz Ljubljane, kjer sta bila med leti 1956 in 1959 zgrajena bloka na Taboru in Prulah. Med arhitektovim stvaritvami je treba omeniti vsaj še osnovno šolo Franceta Prešerna v Kranju (1965–1968) in otroški vrtec Mladi rod v Ljubljani (1972). Če sta omenjena bloka v Ljubljani skromnejša po obdelavi in segajo stanovanja tudi v pritličje, je blok v Velenju že zaradi svoje urbanistične vloge obdelan bolj reprezentativno. Obložen je s klinkerjem, pritličje pa je namenjeno trgovskemu programu. Arhitekt je pritličje skoraj v celoti razbremenil in zgornja nadstropja dvignil na armirano betonsko ploščo, ki jo nosijo gobasti stebri. S pomočjo najminimalnejše steklene opne, ki zapira trgovski program, je zagotovil dovolj transparentno pritličje, da občutimo Le Corbusierjev princip prostega pritličja. K temu sta prvotno pripomogla tudi končna para stebrov, ki sta stala pred stekleno fasado. Vmesna betonska plošča je kar zajetno debela, saj se v njej skeletna konstrukcija pritličja zamenja z opečno gradnjo v gornjih nadstropjih, hkrati pa po njej potekajo tudi vsi dvižni instalacijski vodi. Tlorisi stanovanj so skrbno premišljeni in ekonomični ter omogočajo različne preureditve stanovanj. Arhitekt je pri večjih stanovanjih uporabil dve ločeni, včasih nepovezani predsobi, ki omogočata dosledno ločitev dnevnih in nočnih prostorov. Tudi rešitve drugih prostorov v

▲ Tloris (merilo: 1,4mm=1m)

◀ Dvoriščna fasada ... »Na glavni fasadi so dolgi navpični pasovi oken s steklenimi parapeti, na dvoriščni fasadi pa so polne ploskve ob stopniščih perforirane z različno velikimi okni in tudi opečno mrežo, tako da hiša deluje kot sestavljena grafičnih ploskev.« ...

bloku so preproste, vendar inovativne. Fasade so različno obdelane. Na glavni fasadi so dolgi navpični pasovi oken s steklenimi parapeti, na dvoriščni strani pa so polne ploskve ob stopniščih perforirane z različno velikimi okni in tudi opečno mrežo, tako da hiša deluje kot sestavljenka grafičnih ploskev. Kuhinjska okna so izmahnjena v obliki sodobnih erkerjev, ki dodatno popestrijo fasado in se obračajo proti zahodu. Kot je značilno za Ravnikarjevo arhitekturo, gre tudi tu za nenavadno sožitje sodobne in klasične arhitekture. Proporci, prosto pritličje na »pilotih«, ravna streha in grafična obdelava dvoriščne fasa-

... »Nujno bi morali v čim večji meri ohraniti zamisel prostega in transparentnega pritličja, ki je danes z delitvijo lokalov in z zastiranjem izgubilo prvotni značaj.« ...

de kažejo na izvore v funkcionalistični arhitekturi. Hkrati pa ima stavba še vedno tripartitno zasnovo fasade z jasno označenim okrasnim strešnim vencem, ki ga poznamo s Plečnikove *NUK* in potem z Glanzove stavbe parlamenta. Spogledovanje s klasično arhitekturo je še bolj očitno pri prečnih nosilcih, ki predirajo fasado v pritličju, saj so neposredno izpeljani iz triglifov dorskega friza.

Objekt je precej dotrajan, saj obloga iz navadnih opečnih votlakov odpada. V preteklosti so zamenjali okenske okvire, ki so danes beli in vidni beton zaščitili z barvo. Na južni strani so v pritličju dodana senčila, na fasadi so se pojavile škatle klimatizatorjev. Nujno bi morali v čim večji meri ohraniti zamisel prostega in transparentnega pritličja, ki je danes z delitvijo lokalov in z zastiranjem izgubilo prvotni značaj. Tudi okviri bele barve so spremenili prvotno barvno kombinacijo med vidno opeko in naravnim lesom.

ANDREJ HRAUSKY

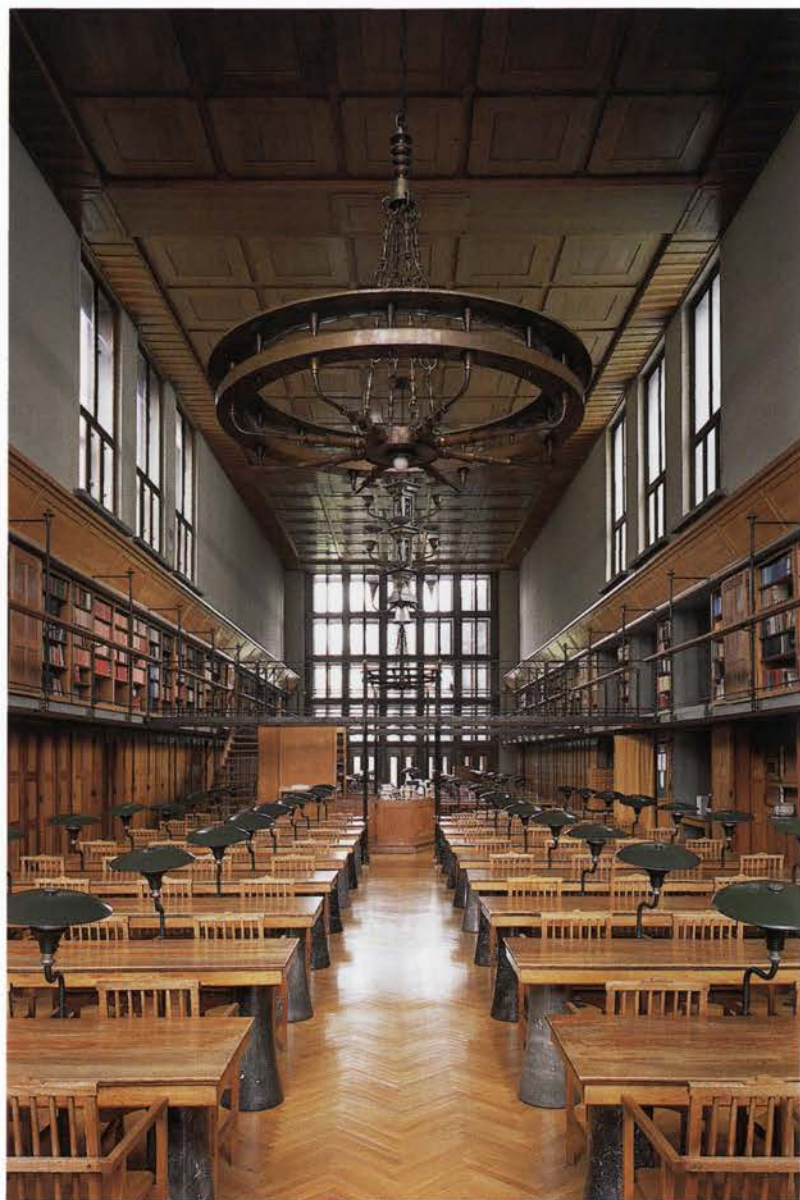
Barvne reprodukcije

Ljubljana: Nebotičnik

Ljubljana: Vila Oblak

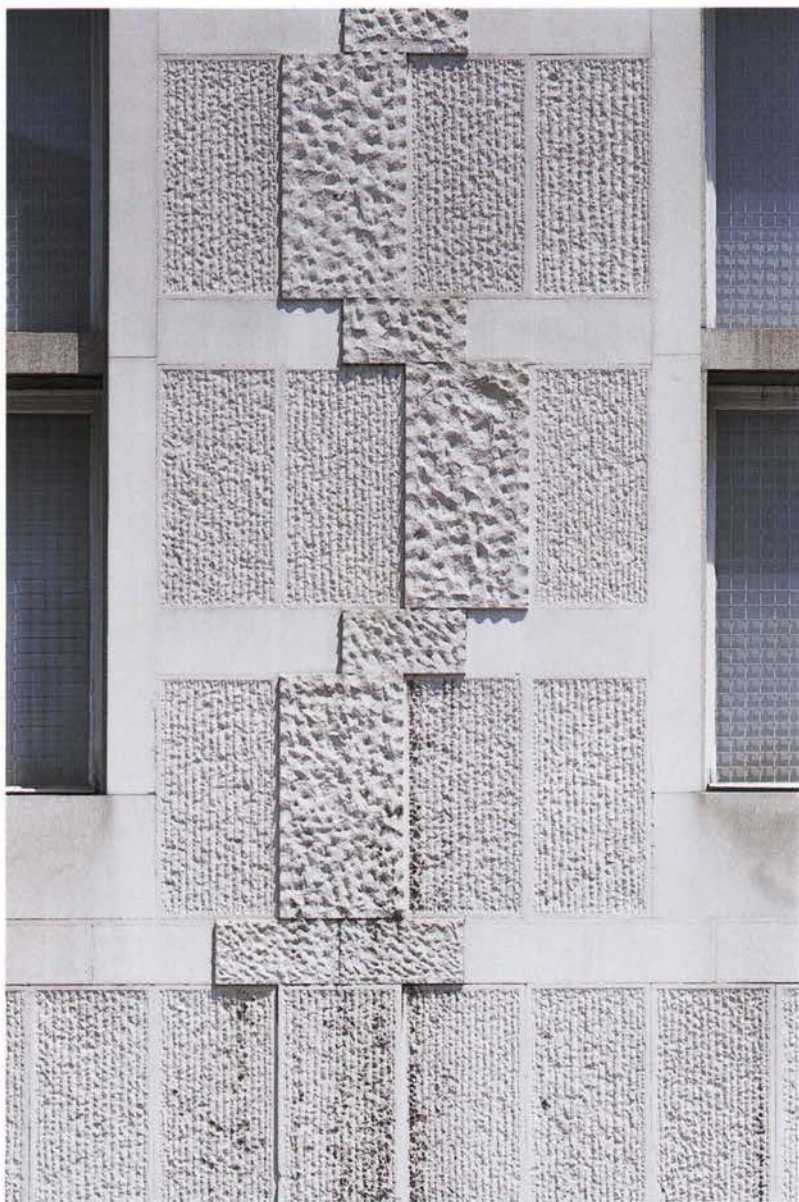
Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica

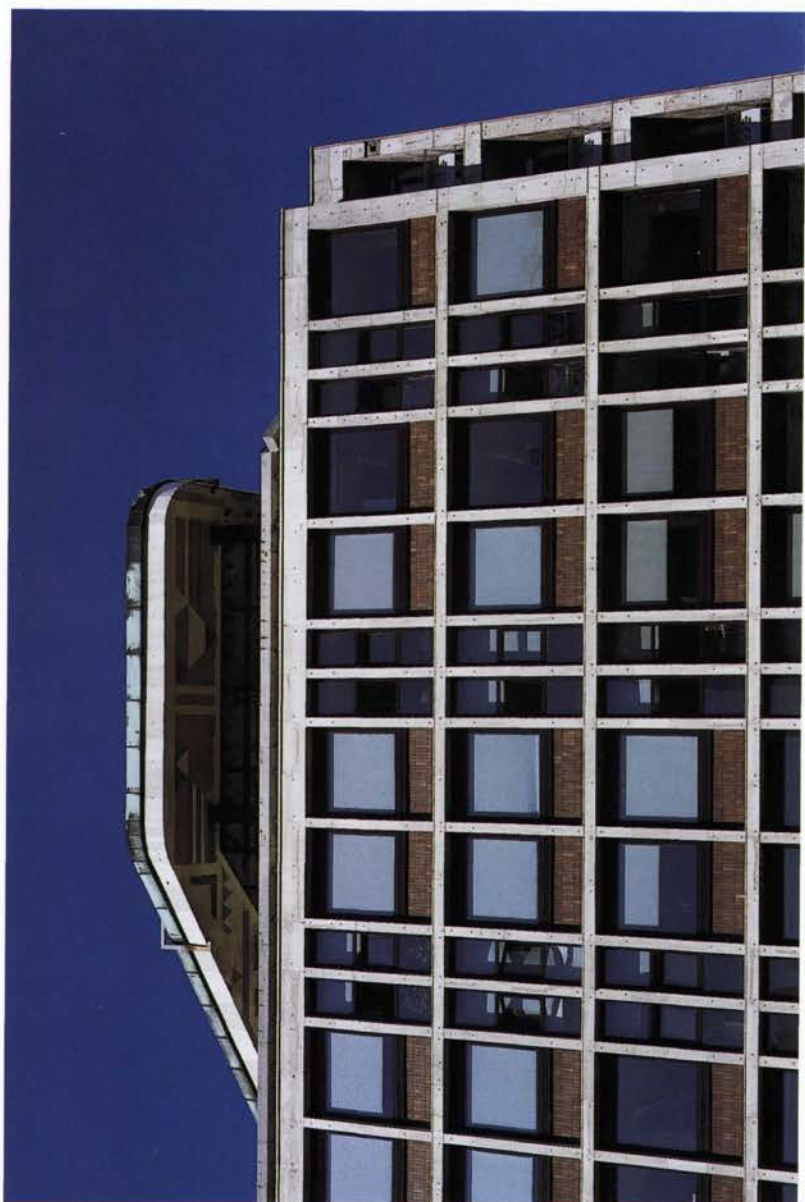
Ljubljana: Tromostovje in tržnice

Ljubljana: Žale

Ljubljana: Moderna galerija

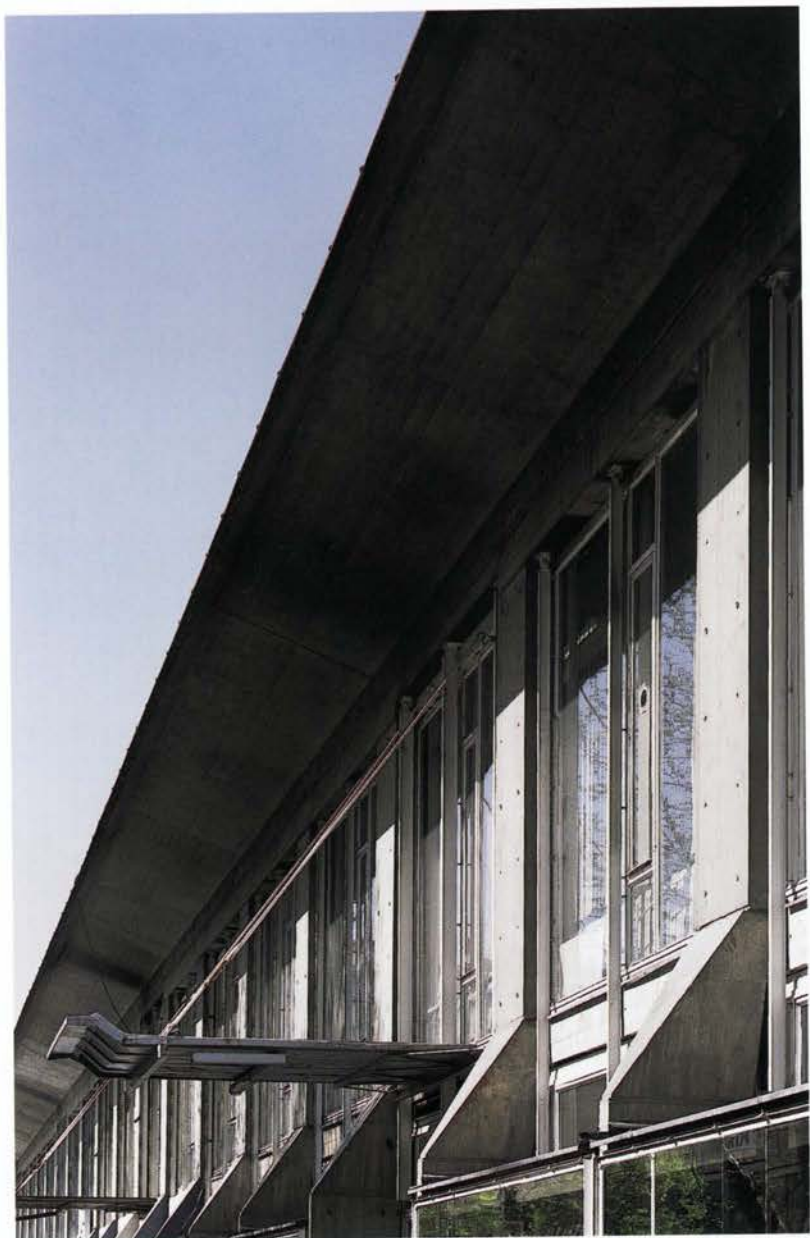

Ljubljana: Kozolec

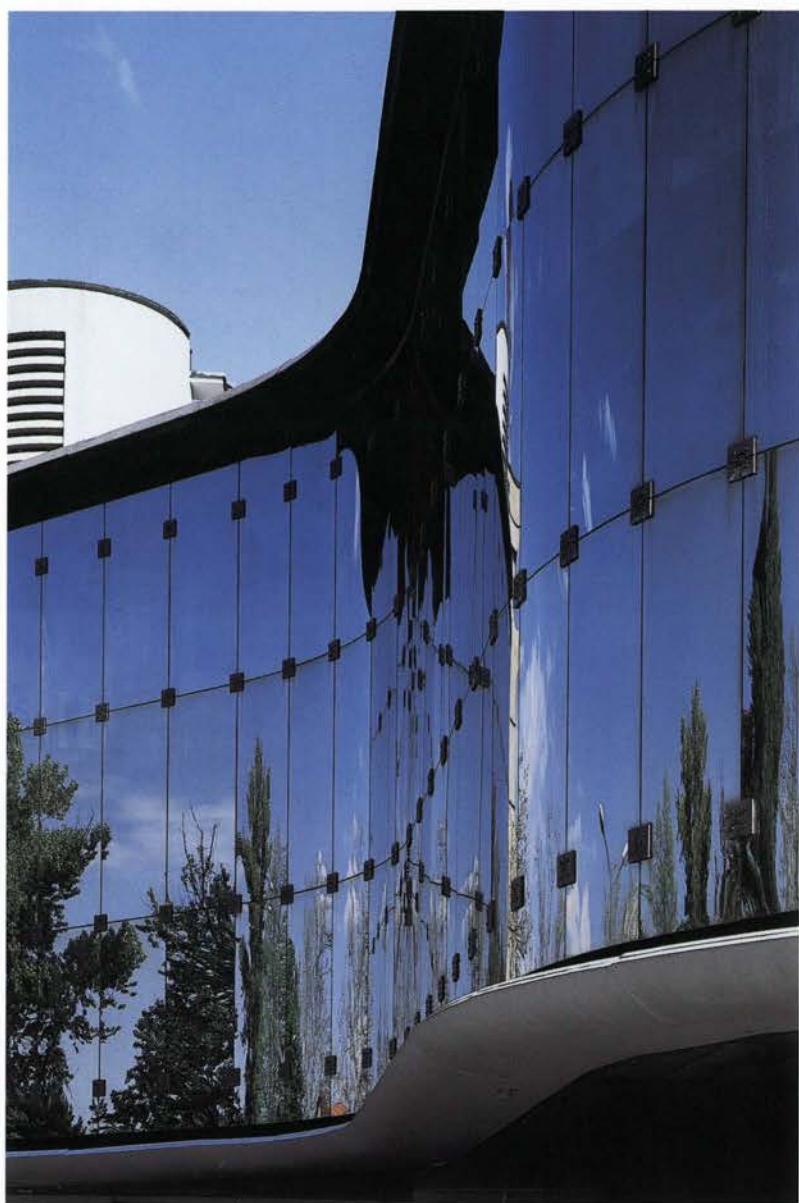

Ljubljana: Parlament

Ljubljana: Trgovska hiša komunalnega centra v Šiški

Ljubljana: Mednarodna avtomatska centrala

Ljubljana: Trg revolucije

Ljubljana, Dravljje: Nova draveljska cerkev Kristusovega učlovečenja

Ljubljana: Poslovno stanovanjska hiša na Poljanski cesti

Ljubljana: Srednja zdravstvena šola

Maribor: Mestna delavska kolonija

Maribor: Banka v Tyrševi ulici

Maribor: Višja ekonomsko komercialna šola

Maribor: Tribuna športnega parka Branik

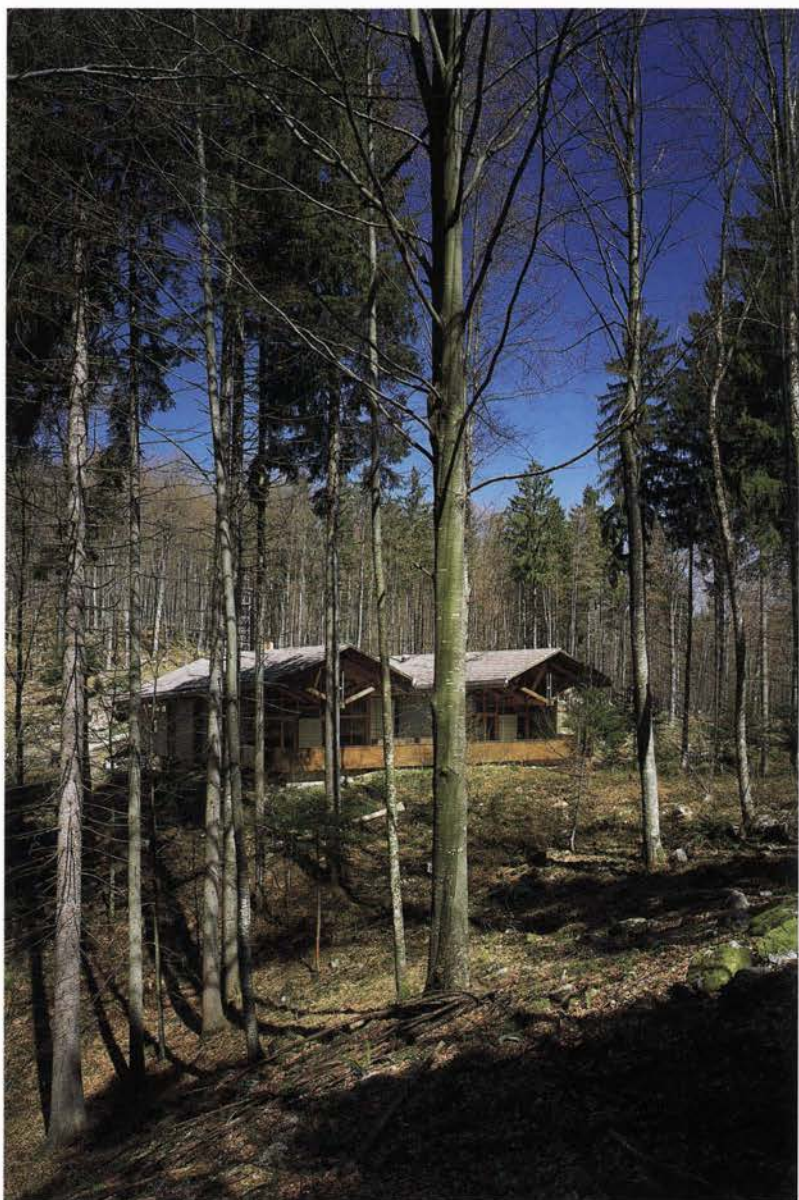

Maribor, Tezno: Farmadent

Črnomelj: Dijaški dom Borisa Kidriča

Kočevski Rog, Baza 20: Centralni objekt Kočevskega Roga, Baza 20

Kranj: Zgradba okrajnega ljudskega odbora

Kranjska gora: Hotel Prisank

Loret nad Izolo: Hotelski kompleks Belvedere

Sežana: Prizidek k sežanski občinski stavbi

Novo mesto, Srebrniče: Pokopališče Srebrniče

Stražišče pri Kranju: Osnovna šola Stražišče

Stanjel na Krasu: Vila Ferrari

Velenje: Trgovsko-stanovanjski blok

14287 • Kranjska gora

1579 •
14281

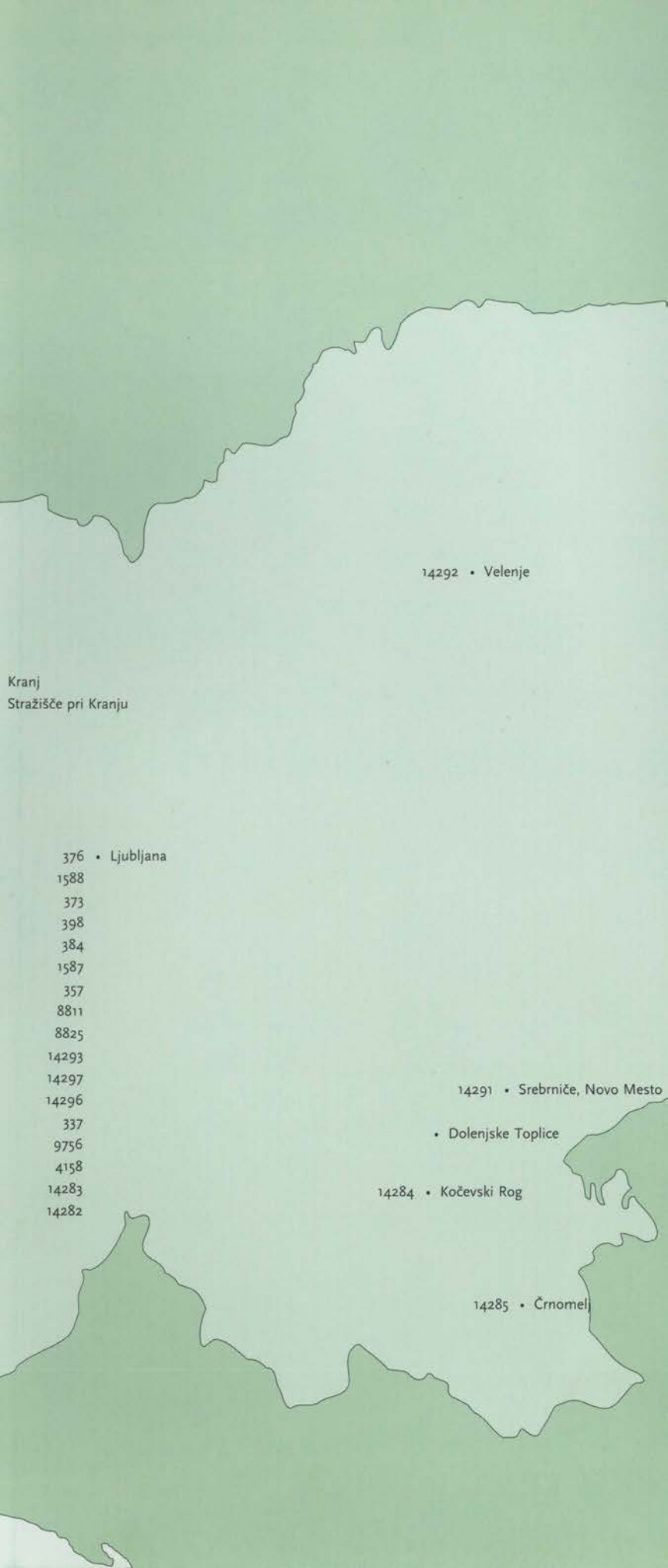
14294 • Ajdovščina

• Vipava

9187 • Štanjel na Krasu

14295 • Sežana

14286 • Loret nad Izolo

14292 • Velenje

Kranj
Stražišče pri Kranju

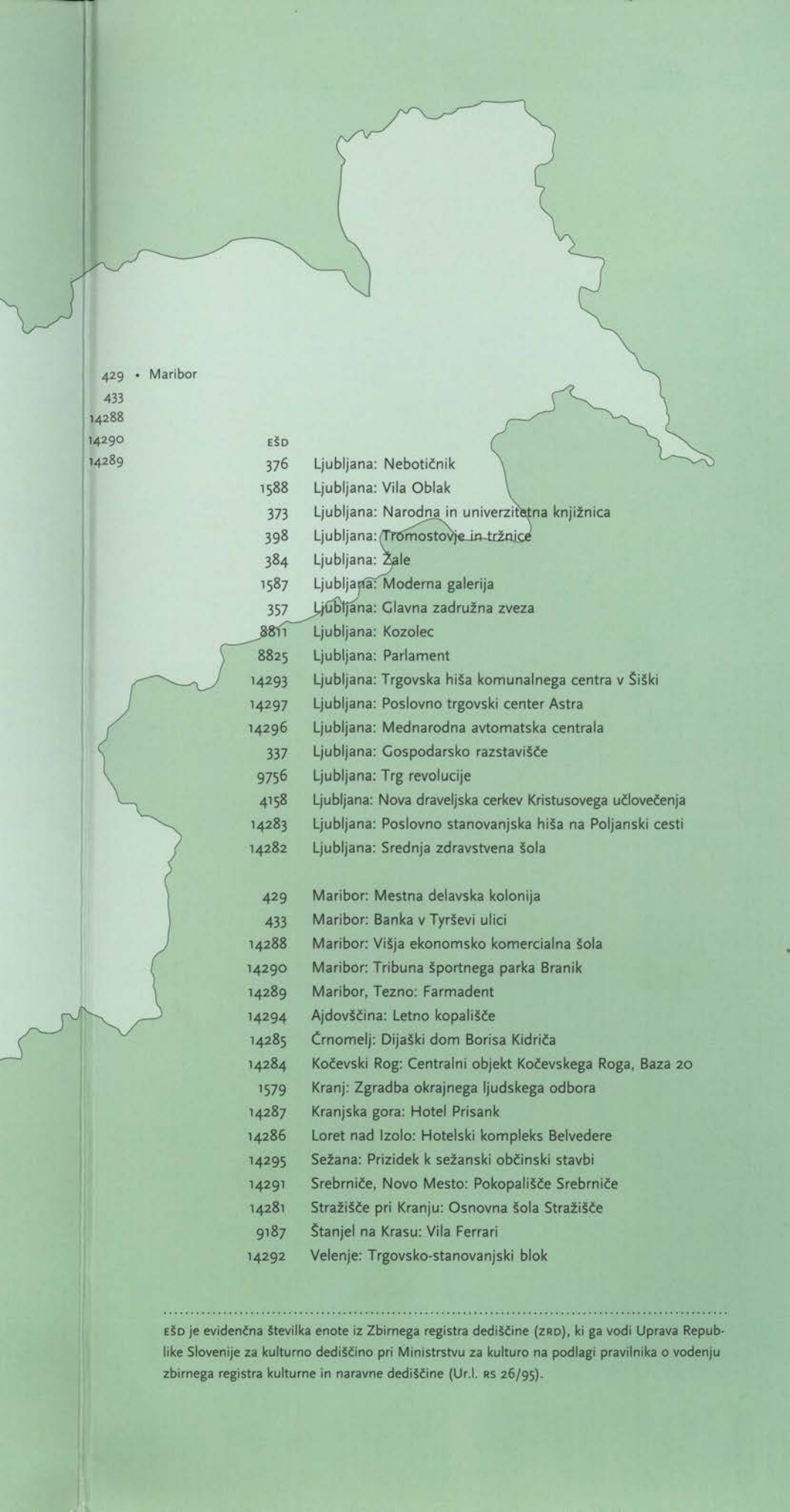
376 • Ljubljana
1588
373
398
384
1587
357
8811
8825
14293
14297
14296
337
9756
4158
14283
14282

14291 • Srebrniče, Novo Mesto

• Dolenjske Toplice

14284 • Kočevski Rog

14285 • Črnomelj

429 • Maribor
433
14288
14290
14289

- ΕΣΔ
- 376 Ljubljana: Nebotičnik
 - 1588 Ljubljana: Vila Oblak
 - 373 Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica
 - 398 Ljubljana: Tromostovje in tržnice
 - 384 Ljubljana: Žale
 - 1587 Ljubljana: Moderna galerija
 - 357 Ljubljana: Glavna zadružna zveza
 - 8811 Ljubljana: Kozolec
 - 8825 Ljubljana: Parlament
 - 14293 Ljubljana: Trgovska hiša komunalnega centra v Šiški
 - 14297 Ljubljana: Poslovno trgovski center Astra
 - 14296 Ljubljana: Mednarodna avtomatska centrala
 - 337 Ljubljana: Gospodarsko razstavišče
 - 9756 Ljubljana: Trg revolucije
 - 4158 Ljubljana: Nova draveljska cerkev Kristusovega učlovečenja
 - 14283 Ljubljana: Poslovno stanovanjska hiša na Poljanski cesti
 - 14282 Ljubljana: Srednja zdravstvena šola
-
- 429 Maribor: Mestna delavska kolonija
 - 433 Maribor: Banka v Tyrševi ulici
 - 14288 Maribor: Višja ekonomsko komercialna šola
 - 14290 Maribor: Tribuna športnega parka Branik
 - 14289 Maribor, Tezno: Farmadent
 - 14294 Ajdovščina: Letno kopališče
 - 14285 Črnomelj: Dijaški dom Borisa Kidriča
 - 14284 Kočevski Rog: Centralni objekt Kočevskega Roga, Baza 20
 - 1579 Kranj: Zgradba okrajnega ljudskega odbora
 - 14287 Kranjska gora: Hotel Prisank
 - 14286 Loret nad Izolo: Hotelski kompleks Belvedere
 - 14295 Sežana: Prizidek k sežanski občinski stavbi
 - 14291 Srebrniče, Novo Mesto: Pokopališče Srebrniče
 - 14281 Stražišče pri Kranju: Osnovna šola Stražišče
 - 9187 Štanjel na Krasu: Vila Ferrari
 - 14292 Velenje: Trgovsko-stanovanjski blok

.....

ΕΣΔ je evidenčna številka enote iz Zbirnega registra dediščine (zro), ki ga vodi Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo na podlagi pravilnika o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Ur.l. RS 26/95).

ISBN 961-6420-00-3

9 789616 420006